

Podrobný seznam map, plánů a vyobrazení svazku č. 21 – Plzeň

Sestavili Jan Anderle, Tomáš Bernhardt, Václav Čada, Petr Domanický, Eva Semotanová, Adam Skála, Robert Šimůnek, Radek Široký, Stanislav Štangel, Martina Vichrová, Tomáš Vybíral, Marie Wasková

Titulní strana přebalu

Obr. č. 1: Znak města Plzně. Grafické zpracování Petr Kolář a Petr Tomas. – Plzeňský znak v dnešní podobě je výsledkem vývoje v 15.–16. století. První vývojovou fází představuje červený štít a v něm stříbrná chrlice ve skoku se zdviženým ocasem, doložená již v době předhusitské. Užití zlatého dvojhřebého velblouda v zeleném, původně ovšem modrém poli polceného štítu a anděla jako štítonoše znaku je doloženo až v polovině 15. století. Obě části znaku si Plzeňští přidali do erbu svémocně a teprve dodatečně se alespoň u velblouda pokoušeli vyvolat dojem, že jde o legitimní panovnický akt Zikmunda Lucemburského. K dalšímu rozhojnění erbu došlo za vlády Jiřího z Poděbrad. Za věrnost Římu, který vedl s českým králem válku, rozhojnil papež Pavel II. bulou z 5. června 1466 Plzeňským jejich znak o dvě nová pole (tehdy udělil Plzeňským rovněž právo červeného pečetiho vosku). Plzeňský znak od té doby tvořil čtvercový štít s papežovými přídávky, které symbolizovaly papežskou stolicí a ochranný poměr k římské říši. Do prvního stříbrného pole byly dány dva vzhůru postavené a od sebe odvrácené zlaté klíče dole svázané a ve druhém zlatém poli se objevil vpravo hledící zbrojnoš s připásaným mečem, který držel v pravici pravou polovinu černého orla s roztaženým křídlem a s vyplazeným jazykem. Polepšení znaku papežem bylo v české heraldice novinkou, protože právo udílet erby nebo je rozmnožovat a polepšovat příslušelo výhradně českému panovníkovi. Někdy mezi léty 1466 a 1578 si začali Plzeňští znak svévolně rozmnožovat o srdeční štítek, který jim byl – stejně jako u případě anděla štítonoše – písemně potvrzen až v dalším papežském privilegii z roku 1578. Na důkaz vítězství katolicismu v Plzni přidal papež Řehoř XIII. týmž privilegiem na dosavadní štít znaku vysoký zlatý kříž, vztyčený na zeleném trojvrší, a na něm zlatými majuskulními písmeny napsáno: „*In hoc signo vinces*“ [V tomto znamení zvíťazíš]. Na barevném vyobrazení nového znaku, jež bylo součástí papežského privilegia, je patrné, že do znaku byly přidány i jiné heraldické prvky – olivová ratolest, dva hrncové helmy, halapartna a buzikán. Velký znak města Plzně má podobu čtvercového štítu se srdečním štítkem. V prvním stříbrném poli jsou dva vzhůru postavené a od sebe odvrácené zlaté klíče dole svázané. V druhém zlatém poli je vpravo hledící zbrojnoš ve stříbrném brnění s připásaným mečem se zlatým jílcem, levicí přidržovaným. V pravici drží pravou polovinu černého orla s červeným jazykem. V třetím zeleném poli je zlatý dvojhřebý velbloud vlevo kráčející. Ve čtvrtém červeném poli je stříbrná chrlice ve skoku se zdviženým ocasem, na krku se zlatým obojkem s kroužkem. Uprostřed štítu je umístěn srdeční štítek, na němž je v červeném poli obraz městské brány se dvěma věžemi, uprostřed otevřené brány stojí rytíř, držící v pravici tasený meč a v levici štít, na němž je vyobrazen dvojocasý lev; nad branou z cimbuří vyrůstá prostovlasá dívka držící v pravici prapor s dvojocasým lvelem a v levici prapor s černou orlicí. Na štítě je vysoký zlatý kříž vztyčený na zeleném trojvrší, na němž je zlatými majuskulními písmeny nápis *IN HOC SIGNO VINCES*. Po obou stranách kříže se pne odspodu zelená olivová ratolest. Za spodními pahorky jsou dvě hrncové přílby od sebe odvrácené. Podle pravé přílby trčí kosmo vzhůru zespodu štítu halapartna, podél levé přílby šikmo zespodu štítu calcát (buzikán), obojí přirozené barvy. Štítonošem je anděl s mírně rozepjatými křídly, stojící na zeleném trávníku za štítem, rukama přidržující horní roh štítu. Spodní šat anděla je zelený, plášť šedofialový, zlaté vlasy dolů splývající, na hlavě má zlatou záti a křížek.

Obr. č. 2: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602. Autor Jan Willenberg. Srov. mapový list č. 44, obr. č. 77.

Textové listy

Obr. č. 3: Pečetidlo (typář) města Plzně z doby kolem roku 1300. Archiv města Plzně, Sbirka pečetidel, Peč 1/1. Foto Tomáš Bernhardt. – Podle nejnovější literatury se jedná o práci dvou zlatníků, zhruba z let 1297–1300; typologickou řadu lze sledovat od pečeti Starého Města pražského (1257) a pečeti Berouna (krátce po 1295), plzeňská je však kvalitou provedení převyšuje. V. Vojtíšek hledal původ typáře v Norimberku, dnešní bádání se však přiklání spíše k názoru J. Homolky, který nacházel souvislost s rytcem pečeti krále Václava II. Nejstarší otisk plzeňského pečetidla je k dispozici na listině ze 17. dubna 1307 (heslo Dany Stehlikové in: Gotika v západních Čechách II. Plzeň 1995, s. 519–520, č. kat. 113). Nejstarší plzeňská pečeť patří k největším českým městským pečetím; její průměr činí 83 mm. Město ji užívalo pravděpodobně hned od svého založení na sklonku 13. století až do roku 1466. Na pečeti v pečetiho poli je věžová brána s cimbuřím o pěti stínkách, v otevřené bráně stojí bojovník v plné zbroji, s mečem v pravici a gotickým štítem (na něm je český lev ve skoku) v levé ruce. Hlavu mu kryje helm s klenotem orlího křídla. Z cimbuří hradby roste postava dívky s praporcí v rukou, na heraldicky pravém je korunovaný český lev ve skoku otočený heraldicky vpravo, na heraldicky levém pak rozkřížená černá nekorunovaná orlice hledící heraldicky vpravo. Po bocích věží na okraji pečetiho pole jsou dvě rostlinné ratolesti. Legenda pečeti zní: + SIGILLV . CIWITATIS . D . NOWA PILSEN . REGI . BOHIE . Nejstarší doklad pečeti se nachází na testamentu plzeňského měšťana Wolframa Zwinilingera ze 17. dubna 1307, k němuž byla přivěšena pomocí pergamenového proužku. K pečeti se dochoval i typář, deponovaný nyní v Archivu města Plzně. Typář je zhotoven z bronzu, průměr pečetiho desky tvaru kotouče o síle 2 mm činí 84 mm, výška pečetidla je 13 mm. Jako držadlo slouží kobylika. Po stránce

výtvarné kvality je pečetidlo na mimořádné výši. Mimořádnost typáře odráží rovněž jeho velikost (která mezi českými městskými pečetidly náleží k největším), složitost pečetiho obrazu i minucióznost kresby, vhodně doplněné o jemné dekorativní prvky dvou rostlinných ratolestí. Pozoruhodné je i přihlášení se pečeti k Českému království legendou a erbovními figurami na praporcích. Pečetidlo se v 19. století ztratilo a dostalo se do soukromých rukou do Dobříše, bylo však nakonec Plzni vráceno zpět.

Obr. č. 4: Znak města Plzně, 1578. Vyobrazení znaku (kolorovaná perokresba) je součástí breve papeže Řehoře XIII. (dat. 1578, prosinec 1., Řím), jímž rozhojňuje (de facto potvrzuje) znak města Plzně. Archiv města Plzně, sign. I.359. Foto Tomáš Bernhardt. – Srov. komentář k obr. č. 1.

Obr. č. 5: Vyobrazení města Plzně (?), 1480. Perokresba, uzavírající text jednoho z traktátů Petra Hispana; z explicitu („*Explicit quintus tractatus per manus Johannis de Plana Bohemie in scola plznensi hora XXIII. anno Domini M^oCCCC^oLXXX^o*“) vyplývá, že text psal Jan z Plané v plzeňské škole roku 1480 – jeho dílem je zjevně i vyobrazení města. Archiv Pražského hradu – Archiv pražské metropolitní kapituly, rkp. M XXXVII, fol. 102v. Foto Stanislav Loudát. – Obraz města je zhuštěný a silně schematický, možno říci, že nebyl kontextu, v němž se vyobrazení objevuje, jednoznačná identifikace by nebyla možná (nechybějí dokonce ani názory, že pětice věží obehnaných zdí představuje jen obecné vyjádření města, nikoli konkrétní lokalitu). Můžeme jen předpokládat, že z trojice vysokých útlých věží prostřední patří kostelu sv. Bartoloměje, zatímco krajní kostelům klášterním (františkáni, dominikáni); město je sevřeno pásem hradeb s věžemi, k jedné z nichž (bráně) vede proporcí předdimenzovaný most zakončený předsunutou mostní věží (snad most přes příkop před Pražskou branou?); spolehlivá identifikace staveb, a dokonce ani orientace světových stran není však možná (HEJNIC, Josef – POLÍVKA, Miloslav: Plzeň v husitské revoluci. Hilaria Litoměřického „Historie města Plzně“, její edice a historický rozbor. Praha 1987, zvl. s. 372–378).

Obr. č. 6: Pohled na kostel sv. Bartoloměje, 1491. Miniatura ve Stupnickové graduálu. Knihovna Národního muzea v Praze, sign. XII A 20, fol. 190v. Foto AiP Beroun. – Knižní miniatura v iniciále T – Templum (Chrám v biblickém smyslu slova) ve zpěvníku, který dal pro kostel sv. Bartoloměje zhotovit roku 1491 plzeňský měšťan Martin Stupník, znázorňuje v nezbytně zjednodušující zkratce gotickou chrámovou stavbu, která hlavními rysy odpovídá představě, již si o podobě plzeňského farního kostela v poslední čtvrtině 15. století tvoříme na základě posledních výzkumů tohoto objektu. Autor se inspiroval vzhledem kostela v pohledu od jihozápadu. V souladu s realitou zdůraznil vnější opěrnou soustavu stavby. Za zvonici, posunutou pro potřebu zobrazení z její skutečné polohy, řadí loď se stanovým zastřešením, na niž pak navazuje nižší presbytář, zčásti zakrytý okrajem iniciály. Souvislostí vzniku díla a jeho určení pro tento konkrétní kostel posilují naše přesvědčení, že hledíme na poměrně věrné zpodobení plzeňského chrámu. Přispívá k tomu výskyt charakteristické stanové střechy lodí, jejíž existence je potvrzena dalšími prameny. O zhruba čtyři desetiletí mladší a o poznání méně monumentální je vyobrazení kostela sv. Bartoloměje v iluminované iniciále Plzeňského antioňáče Pavla Mělnického z roku 1527 (MERGL, Jan: Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900. Plzeň 1995, č. 2).

Obr. č. 7: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602. [Bez nadpisu]. Autor Jan Willenberg. Dřevoryt, výška 85 mm, šířka 145 mm. In: PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: Diadochus ... 5. O počátku a dávnosti měst v Království Českém (= O stavu městském). Praha 1602, pag. 163. Foto Tomáš Bernhardt. – Použitá reprodukční technika – dřevoryt – neumožňuje, aby toto vyobrazení dosáhlo shodné podrobnosti a kvality znázornění města jako perokresba (srov. mapový list č. 44, obr. č. 77), jež pro ně posloužila za podklad. Přesto znamená pro Plzeň mimořádně cenný pramen, a to především zachováním alespoň části z pohledu na Saské (severní) a Skvrňanské (západní) předměstí, jejichž úplnější znázornění předpokládáme na nyní ztracené pravé části zmiňované perokresby. Součástí vyobrazení je také pozdně renesanční varianta městského znaku členěného do dvou štítů. Vpravo dole najdeme plzeňskou šibenici a boží muka na cestě k ní. V podání jednotlivých budov se vyskytuje i pozoruhodný detail, na perokresbě nezaznamenaný, v podobě stavebního jeřábu na dostavované věži františkánského kostela, který přispívá k poznání vývoje tohoto objektu. Pohlédnout můžeme na severozápadní úsek městského opevnění. Ovšem, jak bylo předznamenáno, nejdůležitější je zachycení uvedených předměstí. V případě těchto lokalit jde o vůbec nejstarší zachované zobrazení jejich podoby. Na severním předměstí Saského mostu, který překonává tok Mže, dřevoryt znázorňuje v těsném sousedství dvě sakrální stavby. Ona v popředí má obdélníkový půdorys, stupňové štíty a ve hřebeni střechy výraznou sanktusovou věž hranolového tvaru. V zákrytu za touto svatyní vidíme druhou, jejíž polygonální závěr je patrně opatřen vnější opěrnou soustavou. Ze hřebene střechy vystupuje sanktusová věž krytá renesanční bání s lucernou. Současná existence dvou sousedících sakrálních staveb v této lokalitě zůstávala donedávna historiky nereflektována, a zejména proto se udržovalo povědomí o jediné z nich – kostelu sv. Rocha. Stavebně historický průzkum domu čp. 84 v ulici U sv. Rocha dovolil rozlišit v jeho jádře podstatné části bývalé sakrální stavby obdélníkového půdorysu, včetně pozůstatků renesanční malířské výzdoby a stop klenob jejího interiéru. Lze ji ztotožnit se svatyní zobrazenou Willenbergem v popředí. Nejasnosti, které vyplývají z interpretace historických map, a dosud nedokončený archivní výzkum momentálně nedovolují s jistotou říci, zda nalezená stavba v jádře čp. 84 je pozůstatkem kostela sv. Rocha nebo s ním sousedící kaple sv. Fabiána, Šebestiána a Anny, kterou zde dali postavit přední plzeňští měšťané Šebestián

a Anna, manželé Pechovští. Význam těchto stavebníků dokládá blízký vztah císaře Rudolfa II. k Šebestiánovi, utužený zejména v době přenesení císařské rezidence z Prahy do Plzně, a bezpochyby také skutečnost, že kapli roku 1599 spolu s dalšími preláty světil Zdeněk Berka, arcibiskup pražský. K transformaci stavebních částí zmíněných objektů pro jiný účel, a tím k postupné ztrátě přesnějšího povědomí o nich, došlo po zrušení většiny plzeňských předměstských svatyní v roce 1783. Zcela u pravého okraje dřevorytu je zachycena část západního Skvrňanského předměstí. Domovní zástavbu převyšuje hranolová věž krytá jehlanovou či stanovou (?) střechou, kterou završuje vysoká hrotnice s nápadnou korouhví. S největší pravděpodobností se takto jeví věž brány, která uzavírala přístup do opevněného Skvrňanského předměstí od západu. Pokud je známo, jedná se o její jediné pohledové zachycení jako celistvé stavby. Jako zříceninu ji pak lze nalézt na zachycených dobytí Plzně Mansfeldem, počínaje Kellerovým z roku 1619 (mapový list č. 45, obr. č. 78), a na obrázcích, které z těchto předloh byly odvozeny.

Obr. č. 8: Kostel sv. Bartoloměje a latinská škola, 1602. *Kostel Farní S^o Bartholoměje v Prostřed Rynku y s Sskolou w Miestie Plzni. 1602.* J. W. Autor Jan Willenberg. Perokresba, výška 168 mm, šířka 250 mm. Knihovna kláštera premonstrátů na Strahově, Praha, sign. DT I. 30/IV. Foto AiP Beroun. – Kresba zachycuje kostel a městskou školu od severovýchodu. Nápis je umístěn vpravo od zvonice, do levého horního rohu autor připojil znak města Kadaně (*Der Stadt Kaden Wappen*). Vyobrazení bezpochyby vzniklo při Willenbergově návštěvě Plzně v únoru roku 1602, kdy kreslil podklady pro celkový pohled na město (mapový list č. 44, obr. č. 77). Stejně jako na něm se také zde vyskytují autorovy poznámky a značky vyjadřující materiály či barvu střech a jejich součástí. Podle toho je zřejmé, že si vytvářel přípravu k barevnému pojednání pohledu na Plzeň, jak to ostatně činil také u ostatních lokalit. Můžeme z toho soudit, že se počítalo s ručním kolorováním dřevorytových ilustrací Paprockého *Diadochu*, pro které tyto práce tvořily materiál. Jak mohl vypadat výsledek tehdy běžné praxe, si lze představit podle exempláře cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruží z putování do Svaté země, který chová Státní vědecká knihovna v Plzni (fond starých tisků, sign. 3 F 120). Jan Willenberg jej v roce 1606 ilustroval podle Harantových vlastních kreseb a vzpomínek. Některé černobílé dřevoryty byly po vytištění kolorovány živými barvami. Chrám sv. Bartoloměje, který se od vzniku kresby v jádře dodnes udržel nezměněn, sestává z presbytáře staveného pravděpodobně ve 40. letech 14. století, který představuje východní zbytek původně delšího chóru, jenž byl pojet do přestavby zhruba ze začátku 15. století. Při ní byly stará loď a západní část presbytáře zbořeny a založena dnešní loď. V její dostavbě se s pozměněnou koncepcí pokračovalo po přerušení způsobeném husitskými válkami až do druhé poloviny 15. století. Kostel byl Willenbergem zachycen po renesančních úpravách, kterými byla novému slohu přizpůsobena jeho pozdně gotická stavební etapa vzniklá obnovou po katastrofálním požáru v roce 1525. S jistotou víme o tehdejší zániku střechy presbytáře a stanového zastřešení lodí, které ústilo do věžového vrcholu, tzv. Černé věže. Požár však měl patrně vliv také na rekonstrukci završené zvonice, jak můžeme odvodit srovnáním stavu před požárem, zobrazeného malbou Plzně asi z let 1510–1520 (mapový list č. 44, obr. č. 74), a podobou věže po dokončení obnovy zastřešení kostela roku 1528, jak ji zřejmě zachytil Giovanni de Statia v roce 1574 (mapový list č. 44, obr. č. 76). Sporná dokumentační hodnota veduty M. Gerunga z roku 1536 nedovoluje činit z jím odlišné zobrazení zastřešení věže závěry směrem k někdejší realitě (mapový list č. 44, obr. č. 75). Dostupné prameny tedy neumožňují úplně jednoznačnou interpretaci, zdá se ale, že od zmíněné obnovy měla střecha zvonice tvar zachycený Willenbergem a že k tomuto řešení se rovněž vázal ochoz, na kterém autor znázornil hlásného s troubou (vpravo). Odvodnění ochozu, na který stékala voda ze střechy, obstarávaly nápadné chrlice. Nemáme jistotu, do jaké míry schematizoval své podání kostela Giovanni de Statia, z jehtového tvaru věžky osazené na hřebeni střechy lodí můžeme nicméně odvodit, že renesanční úpravy vnějšího vzhledu stavby do doby vzniku jeho malby neproběhly. Renesanční tvar vzpomínané věžky vrcholící půlměsícem s hvězdou, jak nám jej přibližuje Willenberg, tedy vznikl mezi lety 1574 a 1602, bezpochyby společně s ostatními úpravami v tomto slohu. Nedávný průzkum krovů kostela sv. Bartoloměje dokázal, že hlavní krov i nosné konstrukce věžky si podržely svoji podstatu z roku 1528. Lze z toho vyvodit, že renesanční vzhled detailů stavby „benátského“ rázu – obloučkové ozdoby štítů lodí a sedlových vikýřů nad hlavní římsou, byl dán jen dílčím přizpůsobením novému slohu bez změny hlavních konstrukcí. Duch renesanční doby vnímající silněji než dříve, že „čas jsou peníze“, se promítá také do přítomnosti hodin na čele středního ze střešních vikýřů. Spolu s radničními hodinami a hodinami na zobrazené škole přestavují třetí z časoměrných strojů jen v této části náměstí. V souvislostech našeho tématu je účelné připomenout, že kostelní loď při vnějším pohledu na zastřešení, jež je rozděleno na horní sedlovou část a nižší pulty, budí dojem basilikálního uspořádání vnitřku, ačkoliv ten je ve skutečnosti halou se všemi loděmi o stejné výšce. Dosaženo je toho tím, že krov hlavní horní střechy a podélné zdi, které se ukládají mezi ni a dolní pulty, spočívají na olbřímých arkádách vyklenutých v kostelní půdě, která je jimi propojena do jednoho z největších a nejpůsobivějších historických prostorů, které dnes lze nejen v Plzni nalézt. Vrcholné gotický presbytář kostela se sakristií a chrámovým trezorem v koutě při nasazení lodí Willenberg zachytil ve stavu, který v zásadě dodnes trvá od obnovy střechy presbytáře po požár v létě (?) 1525. Ještě v tom roce totiž vztyčil na presbytáři nový krov se svojí dílnou mistr Jiřík, nejpřednější z tehdejších plzeňských tesařů. Loď musela pod provizorním zastřešením počkat tři roky, až město shromáždí prostředky k tak obrovské stavbě, která pak

roku 1528 proběhla již asi za vedení jiného mistra, jak se dá předpokládat podle inovativního typu krovové konstrukce, nejstarší a zároveň největší svého druhu u nás, jejíž vznik lze podle výsledků posledních výzkumů spojit s importem kompletního souboru znalostí a dovedností z prostředí saské pozdní gotiky. Kostel na kresbě objímá hřbitovní zeď, k níž jsou z vnějšku přistavěny krámy. Její linii přerušuje mohutná brána s pozdně renesančním bosovaným portálem. Ta navazuje na školní budovu, kterou Willenberg zřejmě záměrně zmenšil, aby mohl co nejlépe zobrazit dominantní architekturu farního kostela. Ve skutečnosti škola vytvářela téměř rovnocennou protiváhu radniční budově. Škola vznikla v Plzni zřejmě se založením města. Za první písemné potvrzení její existence se považuje údaj k roku 1328. Význam instituce stoupl v období rozvrácení pražské univerzity následky husitství, kdy po jistou dobu plzeňští absolventi dosahovali kněžského svěcení. Jako datum výstavby nové školní budovy zobrazené Willenbergem se udávají léta 1591–1592. Architekt není znám, pravděpodobně jím mohl být některý z komunity italských stavitelů a kameníků, kteří v Plzni ve druhé polovině 16. století zdomácnili. Jak vidíme na kresbě, budova se zvedá na obdélném půdorysu z vysokého soklu. Nároží provází bosáz vytvářející dojem kvádrové armatury. Z náznaků se zdá, že bosovaná byla rovněž ostění oken v přízemí. Velikosti s nimi srovnatelná jsou okna 1. patra, ve 2. patře je formát oken podstatně zmenšen. Vchod zůstává našemu pohledu zakryt, podle všeho se nacházel v jižním průčelí, vedl tedy z prostoru hřbitova při kostele a za nástup k němu sloužila výše uvedená brána. Rozmístění oken, jak je nakresleno na severní fasádě, naznačuje nesouměrně trojdielné uspořádání vnitřní dispozice budovy, přičemž větší plochu zaujímá východní (levý) díl. Hlavní školní prostory by se v něm podle obrázku nacházely v prvních dvou podlažích s důrazem na 1. patro. Střední díl dispozice sloužil komunikaci, druhé patro mělo z hlediska funkce stavby subalterní povahu. Umístění komunikací nepřímě svědčí uspořádání fasády 2. patra, která ve středním dílu pod patou hodinové věže zůstává slepá, přičemž tuto plochu zaujímá blíže neidentifikovaný výzdobný motiv. Fasády vrcholí mohutnou hlavní římsou. Až potud vnějšek stavby vychází ze vzorů italského paláce. Pojetí horní části budovy nad římsou však je severské, našemu prostředí prostředkováně opět zejména saskými vlivy. Bylo by možno diskutovat, do jaké míry si škola bere vzor ze starší de Statiovy radnice. Strmá sedlová střeška budovy se v kratších čelech skrývá za atikou, kterou přerůstají štíty zdobené nápadnými vázami. Na podélné straně severním pultem střechy pronikají sedlové vikýře, jejichž obdobně zdobené štíty propojuje perforovaná atika. V souladu s výše naznačeným domnělým uspořádáním dispozice budovy je nesouměrně mezi vikýře zařazena hodinová věž s cibulovou bání završenou lucernou, takže dva ze tří vikýřů zůstávají po jejím východním (levém) boku. Rozbor vyobrazení školní budovy napovídá, že v letech 1591–1592 byl přestavěn starší objekt vybudovaný kolem roku 1487. Jeho důkladné základy odkrýl nedávný archeologický výzkum plochy náměstí, který zároveň potvrdil, že při stavebních úpravách v 90. letech 16. století nedošlo k zásadní proměně půdorysu. Archeologicky zkoumaná budova byla na tomto místě novostavbou, starší škola původem ze 14. století se velmi pravděpodobně nacházela jižně od kostela. Městská škola byla zbořena roku 1829 z iniciativy primátora Martina Kopecského.

Obr. č. 9: Plán města Plzně s vyznačením fortifikace, bloků zástavby a evidencí významných staveb, 1712; schematické znázornění stavu k roku 1653. *Pilsen*. Anonym. Mědirytina, výška 135 mm, šířka 165 mm. In: VOGT, Mauritius: *Das Jetzt-lebende Koenigreich Boehmen...* Frankfurt – Leipzig 1712, za s. 114. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha. Foto Pavel Vychodil. – Zjednodušený a schematický plán města a jeho barokního opevnění vznikl nepochybně kopírováním starší předlohy. Znázornění domovních bloků je schematizováno. Podrobnější zachycení kostela sv. Bartoloměje a obou klášterů odkazuje v detailech na provedení plánu města z roku 1703 (mapa č. 6). Tomuto podkladu by rovněž odpovídala situace vodních toků na předměstích. Autor zcela rezignoval na zástavbu předměstí, místo níž zobrazuje jen dva izolované objekty. Rovněž zcela vypadla komunikace vedoucí z města na Malické předměstí a dále k severu, která zůstala naznačena pouze mostem přes Mži. Realitě naopak neodpovídá cesta odbočující na Pražském předměstí a vedoucí přes most k bastionu před panským mlýnem, jez u tohoto bastionu byl omylem překreslen jako most. Vnitřní opevnění středověkého původu je zachyceno velmi nedbale, realitě však odpovídají některé jednotlivé detaily. Topografie bastionů barokního opevnění je zachycena víceméně věrně, detaily jsou však ztvárněny výhradně s ohledem na estetické vyznění celku. Cesta vycházející z města k západu je mylně vedena starou Říšskou branou na konci Riegrovy ulice, nová brána na konci Prešovské ulice není zachycena. Rytina byla zpracována bez kontaktu s místní situací, některé výrazné nepřesnosti (Říšská brána, absence předměstí) však mohou být dány snahou autora o znázornění staršího stavu. Předlohou byl nepochybně plán města z roku 1703 (mapa č. 6). Autor však nepracoval přímo s ním, ale pravděpodobně kopíroval jinou nedochovanou rytinu.

Obr. č. 10: Františkánský klášter v Plzni na mapě české provincie františkánského řádu, 1737. *Tabula Conventuum Almae et Magnae Provinciae Bohemiae S. Wenceslai, D. & M. Ord. Fratrum Min. S. P. Francisci Strict. Obs. Reformatorem, compectensis Anno 1737*. Grafické měřítko [cca 1 : 1 000 000] výška 385 mm, šířka 522 mm, výřez. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha, sign. VII/3/B–7681. Skenoval Robert Šimůnek.

Obr. č. 11: Plán vojenského ležení u Plzně, 1744. *Lager bey Pilsen in Böhmen 1744*. Autor neuveden, rukopisný kolorovaný plán. Grafické měřítko [ve stadiích? – plán na okraji poškozen], výška 232 mm, šířka 358 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten-

und Plansammlung, H III e 103. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. – Plán navrhuje rozložení tábora rakouské armády v okolí Plzně za slezských válek. V roce 1744 se však vojsko k Plzni zřejmě nepřiblížilo. Krom tohoto plánu se ve Válečném archivu ve Vídni dochoval také obdobný starší plán zobrazující vojenské ležení u Plzně 20. a 21. září 1742 (*Lager bey Pilsen den 20. et 21. Sept. 1742*. Autor neuveden, na dorzu popiska informující, že plán pochází z pozůstalosti generála barona von Kettlera. Rukopisný, jen zčásti kolorovaný plán, grafické měřítko, výška 275 mm, šířka 376 mm [včetně podlepení]. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, H III e 59). Lze zmínit, že třetí podobný je uložen v Archivu města Plzně, zobrazuje vojenské ležení u Plzně roku 1733 (*Ordre de Battalies Dero Röm. Kayl. Majjt. Campament bey Pilsen In Königreich Böhmeib Bestehende in 17 Battalions und 13 Granadiers Compagnien auch 28 Esquadrons Curassiers, 6 Esquadrons Hussare[n] und 22 Feld-Stucke[n]. Commandant der Cavallerie Pr. de Zollern. Commandant der Infanterie Comt. Wallis*. Kreslil Jan Josef Ditzler, ryl a vydal Antonín Birckhart v Praze. Mědirytina, graf. měř. v hodinách či půl milích – *Mastaab von 1 Stundt oder halben Meill*. Archiv města Plzně, Sběrka map a plánů, i. č. M 331). Srov. MAŠEK, Jaroslav: *Plzeň a okolí na rytině z roku 1741. Minulostí Západočeského kraje 21, 1985, s. 127–133*; mylnou Maškovu dataci koriguje VOGELTANZ, Jan: *Ležení císařských vojsk u Plzně v letech 1733–1749. Minulostí Západočeského kraje 23, 1987, s. 167–170*. V rámci válek o rakouské dědictví byla Plzeň obsazena bez boje bavorskou armádou ve dnech 26. října až 8. listopadu 1741. I po odchodu bavorských vojsk zde zůstala menší posádka jejich spojenců – francouzského vojska, která se vzdala vojsku Marie Terezie 16. června 1742. V září 1742 se u Plzně objevily rakouské jednotky znovu, z doby tohoto ležení pak evidentně pochází citovaný plán. Do atlasu byl však jako ilustrace zvolen obdobný méně schematický plán z roku 1744, ačkoli k tomuto roku nemáme zmínek o přítomnosti vojsk u Plzně.

Obr. č. 12: Plán stavebních úprav Říšské a Pražské brány, cca 2. polovina 18. století. *Plan Ueber die Erweiterung des Prager dan Decorirung des Prager und Reich-Thors in der Königlichen Kreisstadt Pilsen*. Autor neznámý. Fotografická kopie 1923, foto Baley. Skleněný negativ, výška 130 mm, šířka 178 mm. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 15/11. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Plán zachycuje dvě nejdůležitější městské brány v podobě po rozsáhlé barokní rekonstrukci plzeňského opevnění, která proběhla v několika etapách v letech 1618–1659 (mapa č. 5). Velmi cenné je zachycení půdorysu Říšské (též tzv. Nové) brány, která byla prolomena na konci dnešní Prešovské ulice v letech 1645–1649. Zachycen je koridor procházející parkánem středověkého původu, do nějž vedly z prostoru brány vstupy na obě strany. Vnitřní vstupní objekt barokní novostavby, jehož průčelí lemovaly dvě půlkruhové bašty, byl umístěn v linii vnější středověké hradby. Vnější vstupní objekt (na plánu nezachycený) se nacházel v linii předsunuté barokní hradby. Pražská brána byla objektem středověkého původu, výrazně přestavěna však byla za třicetileté války i na počátku 18. století (srov. plán z roku 1703, mapa č. 6). Na plánu je zachycena pouze část jejího půdorysu, velmi pravděpodobně jde o vnější vstupní objekt navazující na most přes Mlýnskou strouhu. Vnitřní vstupní objekt (na plánu nezachycený) se nacházel v linii hlavní středověké hradby. Stavební úpravy, k nimž byly plány pořízeny, nebyly nijak rozsáhlé, šlo především o úpravu průčelí vstupních objektů. Podstatněji se přestavba dotkla Pražské brány, jejíž vstupní objekt byl přezděn v souvislosti s proměnou přístupové komunikace. Není vyloučeno, že se jednalo o výstavbu nového kamenného mostu přes Mlýnskou strouhu (vlevo původní stav, vpravo situace po „rozšíření“). Plán zřejmě dokumentuje poslední stavební úpravy obou objektů, městské brány byly zbořeny v průběhu 20. a 30. let 19. století.

Obr. č. 13: Uvítání plukovníka Wolfa na plzeňském náměstí 7. října 1790. Maximilian Kalous, 1790. Výška 342 mm, šířka 483 mm, kresba tuší kolorovaná akvarelem. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 179. Skenoval Radek Fiala – Martina Vichrová. – Kalousovo zobrazení oslavy návratu velitele pěšího pluku „Brentano“ Šimona z Wolfů po dobytí Bělehradu roku 1789 je zároveň nejstarším zobrazením náměstí (nepočítáme-li schematizované a zjednodušené veduty dobytí Plzně v roce 1618). Slouží zde však především jako jeviště pro oslavu. Jižní část je proto nadsazená, zatímco severní část, kde se nic zajímavého neděje, je silně stlačena. Dojem divadelního jeviště posiluje pomínutí všeho, co se nachází za kulisou domů, které vymezují plochu vyhrazenou pro vlastní slavnost. V detailu je však zobrazení přesné a pečlivě zachycuje i takové podrobnosti, jako je střední krytina (prejzy na domech, ale i na kostele), tvar a ozdoby jednotlivých štítů, hrázdnění obecní lékárny vlevo od kostela apod. Veduta zachycuje náměstí v jeho renesanční a barokní podobě před rozsáhlými stavebními zásahy, které začaly zbořením Řihovského domu v roce 1859 (obr. č. 16) a nabraly na síle na přelomu 19. a 20. století. Cenné je zejména vyobrazení fronty domů na západní straně náměstí od gotického Řihovského domu s typickým arkýřem po velké renesanční dům U zlaté lodí. Neméně pozoruhodné je také pečlivě popisné zachycení měšťanské slavnosti.

Obr. č. 14: Lázeňské domy a park na Lochotíně, po 1834. *Das Pilsner Badehaus*. Ferdinand Karel Klimsch. Výška 158 mm, šířka 200 mm. Archiv města Plzně, sbírka grafiky, G 1087. Skenoval Tomáš Bernhardt. – O prameni na jižním svahu Lochotína tvrdil již plzeňský lékař Bernard Říha, že má léčivé vlastnosti. Na něj navázal purkmistr Martin Kopecký, který do svých snah o zvelebení města zahrnul i plán vybudovat lázně a učinit z Plzně lázeňské město. Dnes to může vypadat zvláštně, ale nevelká Plzeň 30. let 19. století obklopená pásem zahrad ještě nebyla průmyslovým městem. K zajištění financí pro tento záměr inicioval M. Kopecký roku 1832 založení akciové společnosti. Shromážděný kapitál byl použit pro zakoupení pozemků a postavení

lázeňských budov – dosud stojící budovy koupelí, tzv. Lochotínského pavilonku (vlevo) a hostince (vpravo; restaurace s tzv. Císařským sálem, zbořena při rozšiřování Karlovarské třídy v roce 1979). Kolem lázní byl zřízen park s kolonádou, hudebním pavilonem, vyhlídkovým altánem, upraveným korytem potoka apod. Vydátost pramene neumožňovala větší lázeňský provoz, a tak se z lokality stalo „pouze“ oblíbené místo vyletů Plzeňanů. Finanční potíže akciového spolku vyřešil roku 1849 Měšťanský pivovar. Přes občasnou snahu se parku zbavit ho provozoval až do znárodnění po 2. světové válce. Za jeho správy dosáhl park rozlohy 71,2 ha, roku 1892 byla k němu od Kalikovského mostu vysazena alej Kilometrovka, k lázeňské budově byl přistavěn Císařský sál pro společenské a kulturní akce, u Pavilonku byl roku 1892 zřízen tropický skleník. Zhruba ve třetí čtvrtině 19. století však byl park hustě osázen stromy a získal téměř lesní charakter. V letech 1960–1964 ho poznamenalo zřízení velkého letního kina, hlavní ránu však někdejší lázním uštědřilo rozšíření karlovarské silnice v roce 1979, kterému padly za obět všechny lázeňské budovy vyjma Pavilonku, a rovněž řada krajinných prvků. Pro Pavilonku se obtížně hledalo upotřebení. Byly sem projektovány řemeslnické dílny pro pionýrské kroužky, nakonec sloužil jako výtvarný ateliér pro propagaci. V roce 1989 poznamenala jeho průčelí necitlivá stavba betonové terasy. V 90. letech se objekt pokoušelo oživit kulturními akcemi občanské sdružení Lochotínský pavilon. V současnosti slouží římskokatolické farnosti Plzeň – Severní předměstí, která vznikla po roce 1996.

Obr. č. 15: Situační plán budovy měšťanského pivovaru v Plzni zachycující stav k roku 1842. *Situační plán měšť. pivovaru v Plzni. Situations-Plan des bürgerl. Bräuhaus in Pilsen. 1842*. Sestavil V. Kubik, vydal Ig. Schiebl v Plzni. Litografie, grafické měřítko v metrech [1 : 145], výška 300 mm, šířka 230 mm. Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a.s., fond Měšťanský pivovar v Plzni, sign. IV A 3a. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Založení Měšťanského pivovaru iniciovala skupina právovárečných měšťanů jako majitele hostince U zlatého orla Václava Mirvalda (srov. obr. č. 25a). Pro budoucí pivovar bylo vybráno místo na Pražském předměstí při cestě do Doubravky, zvané Na Bubenči. Stavbu zahájil již roku 1839 Martin Stelzer podle projektu Františka Filouse. První várka spodně kvašeného světlého ležáku zde byla uvařena 5. října 1842 a již v letech 1843/1844 přesáhl výstav 5500 hl. Plánek vydaný Ignácem Schieblem zobrazuje dispozici původního podniku nedlouho po jeho vzniku. Vydán musel být později, neboť Schiebl získal povolení k provozu knihtiskařství až roku 1861, o rok později převzal plzeňskou knihtiskárnu J. Michaela Schmida. Do té doby se areál pivovaru již rozrostl (srov. Schieblův plán z roku 1864 – mapa č. 22). Původní stav lokality je dobře patrný na rukopisném plánu z roku 1821 (srov. mapu č. 12).

Obr. č. 16: Fotografie Řihovského domu na rohu náměstí a Prešovské (tehdy Říšské) ulice zbořeného roku 1859. Výška 261 mm, šířka 224 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, sign. Mš 24. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Pozoruhodná a dosti velká gotická stavba s arkýřem do náměstí a s věžičkou byla přes protesty části veřejnosti zbořena roku 1859 a nahrazena čtyřmi činžovními domy. Řihovský dům byl jedním z největších a nejvýstavnějších měšťanských domů. Objekt byl v podobě dokumentované historickými fotografiemi a plány podle všeho vybudován na počátku husitských válek, později byl renesančně přestavěn. Jde bezpochyby o jednu z prvních fotografií Plzně (roku 1858 vyšel inzerát plzeňského malíře a prvního profesionálního fotografa M. Šaška, fotografické služby nabízel již roku 1855 kočovný fotograf E. Paygnot).

Obr. č. 17: Pohled na Plzeň od jihu v popředí se železničním mostem, po 1862. Autor L. Donath. Výška 215 mm, šířka 285 mm, křídlová litografie. Archiv města Plzně, sbírka grafiky, G 136. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Po neúspěšném pokusu propojit Prahu s Plzní koněspřežnou drahou (stavba uvázla v krivoklátských lesích) dospěla železnice do Plzně roku 1861. Zpočátku šlo mj. o zpřístupnění uhelných pánví u Břas a Nyřan. Stavba začala roku 1860 a již o rok později přijel do provizorního nádraží ve Skvrňanech první vlak z Brodu nad Lesy (Furth im Wald). Roku 1862 byl postaven most přes Radbuzu a zprovozněn úsek do Smíchova. Trať provozovala C. k. česká privátní západní dráha. Zpočátku panovaly spory o umístění nádraží, obec je chtěla mít blíž městu (jedním z návrhů byl prostor dnešního Pekla). Most na obrázku doplnil roku 1872 další, a to pro chebskou větev dráhy Františka Josefa a roku 1876 třetí, tentokrát pro úsek Plzeňsko-Březenská dráha vedoucí do Železné Rudy. Čtvrtý rezervní most byl postaven při budování tzv. Mostu Milénia (2000). Zavedení železnice představovalo kromě ekonomického přínosu i velkou událost, o čemž svědčí název německého časopisu vydávaného v Plzni od počátku roku 1862 – *Böhmische Westbahn*. Atrakcí byl i železniční most, který se objevil nejméně na dvou litografiích přinášejících pohled ze stejného místa. Hlavními dominantami Plzně jsou v této době stále ještě kostelní věže a velká budova radnice (zde skrytá za kostelem sv. Bartoloměje). Vlevo mimo zorný úhel však od roku 1856 kouřil první plzeňský tovární komín v Hýrově (později Halbmajrově) mlýně (zbořen roku 2008). Z tohoto pohledu není zcela zřetelné, že dvoupatrový dům v pravém mostním poli stojí na špičce ostrova sevřeného mezi Radbuzou, Mží a Mlýnskou strouhou, přes kterou k němu zleva vede Královský most.

Obr. č. 18: Zbrojnice v Dlouhé (dnes Veleslavínově) ulici, před 1864. Autor neuveden. Výška 166 mm, šířka 141 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–342. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V odlehleém severozápadním nároží mimo hlavní komunikace, v prostoru dnešní budovy Pedagogické fakulty ZČU, stálo do třicetileté války sedm domů, které během války přešly do majetku města. To poskytlo jejich parcely pro stavbu velké sýpky a zbrojnice, která měla sloužit pro případ obležení. Šlo o erární stavbu, město přispělo kromě pozemků i penězi. Vznikla

v souvislosti s budováním barokního opevnění pod vedením plukovníka La Coronny na počátku 40. let 17. století, avšak stále v renesančním tvarosloví. Roku 1652 budova přešla do městského majetku. Zanikla roku 1864, kdy uvolnila místo pro výstavbu I. české reálky podle návrhu vídeňského architekta Moritze Hintrágra (tato budova dnes slouží části Pedagogické fakulty Západočeské univerzity).

Obr. č. 19: Historizující úpravy kostela sv. Bartoloměje, kolem 1880. Josef Böttinger. Výška 192 mm, šířka 247 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, sign. Mš 24. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Kostel je zde zachycen v průběhu puristických úprav (probíhaly v letech 1879–1883) vedených podle plánů arch. Mockera. Střecha trojlodí, již dříve zbažená na obou stranách trojice renesančních štítů, byla opatřena novou krytinou. Probíhá právě osazování pseudogotických vikýřů a sanktusníků. Strohé linie východního štítu svědčí o již proběhlé regotizaci, zatímco v západním průčelí je dosud dochován renesanční obloučkový štít. Práce jsou také zaměřeny na kružby oken v jižní lodi. Josef Mocker zvažoval i dalekosáhlejší úpravy, jak je patrné z plánů dochovaných v Archivu města Plzně a v Západočeském muzeu v Plzni. Počítal např. se stavbou jižní věže a takto vzniklé dvojvěží chtěl ještě zvýraznit mohutnějšími špičatými střechami. V dolní části snímku jsou patrné střechy tržovkových bud. Výroční trhy i pravidelné týdenní trhy si ponechávaly význam pro obchod a zásobování města.

Obr. č. 20: Trhy na náměstí, kostel sv. Bartoloměje se Šternberskou kaplí, v pozadí radnice, poslední čtvrtina 19. století. *Náměstí.* Autor neuveden. Výška 111 mm, šířka 157 mm, kontaktní snímek ze skleněného negativu. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–náměstí – pouliční život. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Fotografie nejpravděpodobněji z poloviny 90. let 19. století zachycuje rušné trhy na náměstí u kostela sv. Bartoloměje. Plzeň měla od roku 1680 právo pořádat čtyři výroční trhy a krom toho se konaly pravidelné týdenní trhy. Purkmistr Martin Kopecký stanovil roku 1828 závazný plán uspořádání jarmarečnických bud do pravidelných ulic, které byly označeny jmény. Tato tradice byla dále rozvíjena (obdobný plán byl vytvořen např. v roce 1892). Význam trhů poněkud poklesl s rozvojem železnice usnadňující dopravu zboží, i tak ale byly důležitým prvkem zásobování města a objevují se na mnoha dobových vyobrazeních náměstí. V levé části fotografie je dobře patrná Šternberská kaple při jižní zdi presbytáře ve stavu před Hilbertovou rekonstrukcí z let 1914–1923 (nízkou střechou byla opatřena při provizorní opravě po vichřici v říjnu 1870, kdy se na kapli zřítila část štítu trojlodí). Presbytář vykazuje značné známky chátrání, na rozdíl od zdí lodi. Fotografie tak velmi pravděpodobně dokládá, proč relativně nedlouho po Mockerově rekonstrukci (1879–1884) bylo nutno přikročit k novým opravám pod vedením Kamila Hilberta. V pozadí je dobře patrná renesanční radniční budova (Giovanni da Statia, 1554–1559) ve stavu před rekonstrukcí pod vedením architekta Kouly z let 1907–1912, která se nejvýrazněji projevila novými sgrafity a fasádou do náměstí (vedle řady dalších úprav v interiéru a dvorním traktu). V době pořízení snímku v radnici sídlil také krajský soud (od roku 1850 do postavení nové soudní budovy na rohu Veleslavínovy a Sedláčkovy ulice, 1900–1902).

Obr. č. 21: Pohled na zadní část františkánského kláštera a městské hradby přes mlýnskou strouhu, kolem 1880. Výška 130 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 82/21. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Pohled přes Mlýnskou strouhu na jihovýchodní nároží městského jádra před výstavbou budovy muzea. Výraznou dominantou byl objekt františkánského kláštera. Před ním je patrná vnější (parkánová) hradba starého městského opevnění s půlkruhovou baštou doplněná v levé části snímku mladší zdí. Mezi hradbou a cestou s postavami je dosud patrná sníženina městského příkopu.

Obr. č. 22a–d: Série pohledů na Plzeň od jihovýchodu, pořízených z přibližně stejného stanoviště zhruba mezi lety 1875 a 1925. Skenoval Tomáš Bernhardt. a: Pohled na Plzeň od jihovýchodu přes násep dráhy Františka Josefa I. Josef Böttinger, kolem 1875. Výška 193 mm, šířka 253 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, sign. Mš 24. Nejstarší záběr ze série je jako jediný pořízen ze stanoviště za železnicí. K původní trati do Brodu nad Lesy (Furth im Wald) přibyl roku 1872 úsek dráhy Františka Josefa z Plzně do Chebu. Lze uvažovat o tom, zda úhledně srovnaný stavební materiál v popředí není připraven na stavbu části Plzeňsko-Břeženské dráhy, která roku 1876 propojila Plzeň s Klatovy a o rok později se Železnou Rudou. Vysoký komín za tratí pravděpodobně patří sírkárně Neuburg a Eckstein, která dala jméno Sirkové ulici (zanikla roku 1874, budova ustoupila železničnímu náspu při přestavbě nádraží na počátku 20. stol.). Za ním je dobře patrný Královský jez na Radbuze, zadní fronta domu u řeky, komplex františkánského kláštera a msték přes Mlýnskou strouhu zvaný Královský most. Plynulá fronta domů na bližším břehu Mlýnské strouhy je přerušena napříč stojícím domem s mansardovou střechou, patrně pozůstatkem původní předměstské zástavby. Okolní domy výrazně převyšuje činžovní dům U zvonu ve své podobě z roku 1873 (zbořen po povodni roku 2002). Kostel sv. Bartoloměje zde vidíme v průběhu jeho úpravy – střecha již není členěna renesančními vikýři, ale ještě je zde původní štít. Díky vyššímu stanovišti než u dalších záběrů jsou vidět i lochtinské stráně severně od města. – b: Pohled na Plzeň z jihovýchodu od Sirkové ulice, kolem 1890. Čeněk Hrbek. Výška 243 mm, šířka 315 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–celkové pohledy. Pohled ze stanoviště nad křížením ulic Lední (zleva) a Sirkové (zprava), tedy zhruba od dnešního podjezdu pod tratí u hlavního nádraží. Zahradní dům při pravém okraji se objevuje ještě na plánech před rokem 1910, stál však přesně v trase ulice projektované od nového mostu Františka Josefa k nádraží (dnešní Americká). Kopule při levém okraji náleží německému divadlu (1869), které bylo na předchozím obrázku mimo

záběr. Dále doprava náleží první dvojice věží dnešní vědecké knihovně. Vpravo od ní obohatila siluetu města budova Městské spořitelny (1887–1889, do dnešní podoby přestavěna 1915). Podél Mlýnské strouhy zmizely topoly, zato se zvýšila úroveň zástavby (dům U zvonu již nevyčnívá) a zmizel také zmíněný dům s mansardovou střechou. Stále je však dobře patrný areál františkánského kláštera. Kostel sv. Bartoloměje již vidíme po dokončených opravách a úpravách podle plánů architekta Mockera. – c: Pohled na Plzeň od jihovýchodu přes Lední ulici, kolem 1895. Autor neuveden. Výška 120 mm, šířka 164 mm, černobílá fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–celkové pohledy. Stanoviště fotografa tentokrát bylo blíže k městu a zároveň k železnicí. Řada přízemních domů v Lední ulici stojící byla na obrázku b) těsně mimo záběr a je dobře patrná na plánu Plzně z let 1895–1896. Nejvýraznějšími změnami, které během několika let ovlivnily siluetu města, byla stavba nové synagogy ve Štěpánových sadech (dnes sady Pětatřicátníků) roku 1893, jejíž dvě věže s cibulovitými báními vyčnívají za Městskou spořitelnou, a hotel Continental u Mlýnské strouhy v Šafaříkových sadech (1895). – d: Pohled na Plzeň od trati přes Wilsonovu (dnes Americkou) třídu, kolem 1925. Autor neuveden. Výška 130 mm, šířka 190 mm, černobílá fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–celkové pohledy. Oblast mezi Radbuzou a nádražím výrazně ovlivnila stavba mostu Františka Josefa I. v roce 1913, navazující silnice k nádraží a regulace řeky. Celé území získalo přímé propojení s centrem a zlepšily se podmínky pro novou výstavbu. V meziválečném období se zde rozvinula zřetelná tendence k vytvoření nového centra. Patrné to je v dimenzích Wilsonovy (dnešní Americké) třídy, na zástavbě mezi ní a tratí, jakož i na charakteru a výstavnosti budov zasazených na nové Denisovo nábreží. V první polovině 20. let jsou však stále hlavní změny patrné podél řeky a za ní. Při levém okraji stojí nízký objekt elektrárny Elektrických podniků, jemuž zajišťoval vodu vysoký jez postavený při regulaci řeky. Za ní stojí komplex tří vysokých činžovních domů zvaný do dnes Mrakodrap nebo ve své době také U Trojchody (na jeho stavbě se podílela bytová družstva hlavních plzeňských stran; dokončeno 1924). Nejvýraznější novinkou je budova muzea, jejíž monumentalita vyznívala právě z takového odstupu. Volný prostor v popředí, který bude v příštích letech zaplněn sebevědomě působící zástavbou, si dosud drží předměstský charakter (včetně kozy pasoucí se v pravém dolním rohu). Je to však již jen malá enkláva uzavřená mezi tratí a řekou uprostřed více méně kompaktní městské zástavby.

Obr. č. 23: Budova špitálu sv. Máří Magdalény ve Veleslavínově (Dlouhé) ulici, 90. léta 19. století. Č. Hrbek. Výška 197 mm, šířka 263 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–021. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V lokalitě na rohu dnešní Sedláčkovy a Veleslavínovy ul. stával od konce 15. století kaplanský dům. Špitál sem byl přeložen po třicetileté válce z původního místa na Pražském předměstí, kde stával gotický kostel sv. Máří Magdalény v lokalitě U zvonu (zrušen za josefských reforem). Hned za ním uzavírala Sedláčkovu ulici zahrada dominikánského kláštera, otevřená až roku 1863. Špitál i nové činžovní domy, které zde byly postaveny, ustoupily budově justičního paláce (1900). Ve špitální budova sídlila zpočátku česká triviální škola (1819).

Obr. č. 24: Budova městského divadla, 1895. *Divadlo král. města Plzně.* Kompozice podélného řezu, půdorysu a fotografie průčelí a boční fasády. Stavební úřad v Plzni, 28. dubna 1895. Měřítko 1 : 200. Výška 562 mm, šířka 765 mm, kolorovaná perokresba, fotografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1251/1. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – K povznesení města směřoval i další záměr purkmistra Kopeckého – zřídit zde stálé divadlo. Uvažoval pro ně o staré škole na náměstí, která ale byla kvůli špatnému stavu roku 1829 stržena. Pro divadlo byla v roce 1832 postavena nová klasicistní budova podle návrhu architekta Lorenza Sachettiho. Byla to jedna z prvních staveb, kterou se historické jádro začalo rozšiřovat do prostoru uvolněného bojenými hradbami. Divadlo provozoval spolek právovárečných měšťanů, od kterého je roku 1857 převzalo město. Kapacita divadla postupně přestávala stačit a nepomohlo ani přikoupení sousedního domu a rekonstrukce v 60. letech. V letech 1865–1886 vedl divadlo s kratšími přestávkami Pavel Švanda ze Semčic. Od roku 1868 se hrálo výhradně česky, na což plzeňští Němci reagovali zřízením vlastního divadla (1869). Nedostatek prostoru a špatné vnitřní klima divadelní budovy vedly k rozhodnutí postavit nové divadlo v Štěpánových (nyní Smetanových) sadech. Ze soutěže na jeho budovu vyšel vítězný návrh Antonína Balšánka. Stará divadelní budova byla stržena a její místo zaujalo sídlo Obchodní a živno-stenské komory (1904–1906). Později zde sídlila elektrotechnická fakulta Vysoké školy strojní a elektrotechnické a nyní po rekonstrukci Právnická fakulta ZČU.

Obr. č. 25a–b: Hotel U zlatého orla, dnes Central na Náměstí Republiky. – a: Hotel U zlatého orla před úpravou fasády, cca 1895. Autor neuveden, Výška 228 mm, šířka 225 mm, černobílá fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–232. Skenoval Tomáš Bernhardt. – b: Detail fasády hotelu Ural, nyní Central, 1971. Foto Douba. Výška 56 mm, šířka 56 mm, černobílý negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, IV/3532. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V domě čp. 232 na rohu náměstí a dnešní Riegrovy ulice se provozovala hostinská živnost již v 16. století. Renesanční dům s bosovaným portálem se po částečných úpravách dochoval až do demolice v roce 1968. Zadní trakt do ulice byl přestavěn roku 1797. Základní kámen prý položila arcikněžna Marie Alžběta, která tehdy v Plzni pobývala. Z té doby také asi pocházela úprava fasády a plastický orel v nároží (stržen v říjnu 1918). Někdy v první třetině 19. století byl průčelní trakt zvýšen o jedno patro a fasáda prošla novou úpravou. Dochoval se popis vnitřního uspořádání z roku 1805 – tehdy byl např. v 2. patře umístěn taneční

sál, který zabíral celou šířku průčelí a do náměstí se otevíral trojicí velkých oken. Mezi slavné návštěvníky hotelu patřil např. císařský generál Octavio Piccolomini v roce 1634 nebo ruský car Alexandr v roce 1823. Demolice provedené 19. dubna 1968 předcházely dva roky diskusí a protestů části plzeňské veřejnosti. Nepomohla ani březnová petice kulturních pracovníků, které se v době politického uvolnění dostalo i pozornosti v tisku. Na místě hotelu Central a sousedního domu čp. 233 byl postaven nový hotel Ural podle návrhu architektky Jaroslavy Gloserové (otevřen 15. března 1972). Od 6. března 1990 nese staronový název Central.

Obr. č. 26: Škola Nad Hamburkem – půdorysný plán jednotlivých podlaží a pohled z Nádražní ulice, kolem 1895. *Budova české školy obecné pro chlapce a dívky v Plzni. Východní obvod. Dle návrhu stavebního úřadu král. města Plzně projektoval inženýr Fr. Auer.* Měřítko 1 : 200, výška 793 mm, šířka 630 mm, kolorovaná perokresba, fotografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2798/11. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Mohutnou a ve své době nejmodernější školní budovu v Plzni postavili stavitelé Kuželovský a Kotek podle plánů ing. F. Auera (roku 1910 odešel do výslužby jako rada městského stavebního úřadu) v roce 1887 poblíž nádraží na mírně vyvýšeném místě nad Nádražní ulicí. Název získala díky poloze nad hostincem U města Hamburku. Díky svému umístění se stala novou dominantou při pohledu z města. Nádražní ulicí v té době probíhala hlavní komunikační spojnice s centrem města. Místo zvolené pro školu leželo přibližně v těžišti soudobé zástavby na Pražském předměstí. Bylo tak prakticky naplňováno rozhodnutí z roku 1882, jímž bylo město rozděleno na čtyři školní obvody s tím, že v každém z nich má být zřízena nová obecní škola jak pro chlapce, tak pro dívky. V 80. letech byla také postavena velká školní budova v Jungmannově ul. (dnes Americká tř.). Nová vlna zakládání škol proběhla na přelomu století. V souvislosti s rozšiřováním Pražského předměstí na jih od nádraží byla roku 1897 postavena obecná škola na Mikulášském náměstí, téhož roku vznikla pro Říšské předměstí škola na Chodském náměstí, roku 1899 na Husově náměstí a roku 1901 se dočkalo Saské předměstí nové školy u Saského mostu. Výstavbné školní budovy v té době vznikaly i v samostatných obcích tvořících s Plzní faktickou aglomerací (Doudlevec, Skvrňany, Lobzy, Doubravka). Po 2. světové válce užívala prostory školy Nad Hamburkem mj. Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Lidová škola umění a Planetárium. Budova se však postupně ocitla v havarijním stavu. Po rekonstrukci zde byl v roce 2001 umístěn okresní soud Plzeň–město.

Obr. č. 27: Dokumentace pro stavbu nového Městského divadla v Plzni, 1897. *Městské divadlo v Plzni. Perspektivní řez.* Antonín Balšánek. Výška 453 mm, šířka 665 mm, kolorovaná kresba tuší. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2076. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Staré divadlo koncem 19. století kapacitně již zcela nevyhovovalo, proto městská rada v roce 1895 rozhodla postavit novou divadelní budovu na styku Smetanových a Štěpánových sadů (dnes sady Pětatřicátníků) v místě zvaném Na rybníčku, kde dříve stával tzv. nový štít, v němž od roku 1853 sídlila česká triviální a později i hlavní škola. Ještě dříve zde býval nárožní bastion barokního opevnění. Soutěž na nové divadlo byla vyhlášena v létě 1896, koncem roku byl vybrán projekt A. Balšánka (umístil se původně až čtvrtý, v jeho prospěch nakonec rozhodlo, jak vyšší umístění stavby do prostoru) a vybraný pozemek definitivně věnován. Nové divadlo mohlo pojímat na 1100 diváků. Otevřeno bylo 27. září 1902 slavnostní předehrou D dur Bedřicha Smetany, projevem Adolfa Heyduka, živým obrazem a operou Libuše. V letech 1980–1986 prošla budova rekonstrukcí. V současné době hraje plzeňské divadlo J. K. Tyla na dvou scénách. Komorní divadlo v Prokopově ulici vzniklo v roce 1965 adaptací kina Universita. Naopak scéna v někdejší německém divadle ukončila provoz v roce 1966 (zbořeno roku 1977). V současné době se jedná o stavbě nové divadelní budovy.

Obr. č. 28: Pivovar v Plzni, 1899. *Měšťanský pivovar v Plzni, založen r. 1842.* Vydal Antonín Štika, tiskl C. Schwager, Dráždany. Výška 91 mm, šířka 142 mm, litografie. Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábků, i. č. 80/100. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Propagační vyobrazení z vysokého nadhledu zachycuje Měšťanský pivovar v Plzni necelých šedesát let po jeho založení. Zakladatelé původně počítali s výstavem 30 000 hl ročně. Plzeňské pivo rychle proniklo do Prahy, lázeňských měst i do Vídně. Již roku 1869 si Měšťanský pivovar zřídil první zahraniční zastoupení v Paříži. Roku 1898 byla zaregistrována ochranná známka Prazdroj – Urquell. Tou dobou byl Měšťanský pivovar druhým největším pivovarem v monarchii. Rok před 1. světovou válkou také první pokořil hranici milionu hl. Od roku 1869 působila v Plzni konkurence v podobě Akciového pivovaru. Další pivovar byl založen mimo plzeňský katastr na Bílé Hoře roku 1894 pod názvem Plzeňský společenský pivovar (převzat Měšťanským pivovarem roku 1925, v provozu ponechána jen sladovna). Poslední z významnějších pivovarů – Český plzeňský pivovar se značkou Světovar – začal vařit v lednu 1913 (zastavil výrobu koncem roku 1933).

Obr. č. 29: Bourání hradeb u františkánského kláštera, před 1895. Autor neuveden, Výška 119 mm, šířka 164 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 77/18. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Snímek, jemuž dominuje klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie, zachycuje bourání starých městských hradeb a přilehlé historické zástavby před stavbou hotelu Plzeňský dvůr (hotel Continental ve Zbrojnické ulici), která byla dokončena v roce 1895. V přední části snímku je patrné, že materiálem z demolice je zasypávána sníženina městského příkopu.

Obr. č. 30: Výstavbné činžovní domy z přelomu 19. a 20. století v Hálově ulici nad tratí do Chebu a Domažlic u zastávky Plzeň – Říšské předměstí. Vydal Jan Hrádek v Plzni, kolem 1910. Výška 178 mm, šířka 240 mm, světlotisk. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení

novějších dějin, i. č. 23075. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V první dekádě 20. století vznikla řada pozoruhodných činžovních domů v Hálkově ulici nad zářezem železniční trati do Chebu a Domažlic. Uzavřela tak ze severu čtvrť podobně výstavných a sebevědomých budov ohraničenou z jihu Tylovou ulicí, z východu Klatovskou třídou a ze západu Korandovou ulicí, ke které v době 1. světové války postoupil areál Škodových závodů. Výhodné umístění nad zářezem trati a jeho parková úprava daly Hálkově ulici charakter jakéhosi nábržeří. Volný prostor nabídl možnost vytvořit domy s velkoryse pojatými a výtvarně bohatými fasádami. Této šance využily zejména stavby realizované zde v letech 1905–1909 plzeňským stavitelem Karlem Bublou. Z roku 1905 pochází dům v Hálkově č. 34 nápadný cibulovitou helmicí zakončující lichoběžníkový hrázdný arkýř přecházející v nízkou osmibokou věž. Průčelí domu opatřené množstvím plastických výtvarných detailů bylo v roce 2000 restaurováno a dům byl prohlášen kulturní památkou. Téhož roku postavil K. Bubla i sousední nárožní dům v Hálkově č. 36 zvaný U rytířů s bohatou plastickou a figurální výzdobou, která však doznala částečně újmů při rekonstrukci v polovině 90. let. 20. století. O čtyři roky později postavil K. Bubla dvojici domů v Hálkově č. 44 (U Havířů; se světlejší horní polovinou a dvěma štíty) a č. 46 (sousední vyšší dům s vysokým žebrovaným štítem zakončeným fiálou). V ateliérech vestavěných pod střešou po stranách štítu pracoval mj. malíř Augustin Němejc. K dalším zajímavým patřil např. dům U dvou štítů v Hálkově č. 18 (roku 1904 arch. J. Šula pro dlouholetého náměstka primátora a plzeňského advokáta Matouše Mandla; vpravo mimo záběr) nebo dům stavitele Friše z let 1910–1911 podle návrhu architekta L. Tremmela na vzdáleném konci ulice (Hálkova č. 52). Pro rozvoj čtvrti měla značný význam výstavba železniční zastávky Plzeň – Říšské předměstí (postavila firma Müller a Kapsa, otevřena 1. října 1904) a zejména přemostění trati, které propojilo rozvíjející se čtvrť severně od trati s volnými pozemky při Borské ulici (srov. mapový list č. 50, obr. č. 85h, 85i).

Obr. č. 31: Bývalá hlavní nádražní budova České západní dráhy, 1902. *Pozdrav z Plzně. Nádraží.* Hermann Seibt, Mišeň. Výška 92 mm, šířka 138 mm, kolorovaný světlotisk (heliogravura). Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 81/3. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Někdejší nádražní budova České západní dráhy stávala v prostoru 1. nástupiště dnešního hlavního nádraží. Sloužila v letech 1862–1907. Plzeň procházely 3 dráhy založené původně jako samostatné podniky. Každá disponovala vlastním přemostěním Radbuzy a nejmladší z nich, Plzeňsko-březenzá dráha, i vlastním nádražím (srov. mapu č. 28). Jejich sjednocení bylo dokončeno v polovině 90. let 19. století po zestátnění České západní dráhy a reorganizaci železniční správy. Tato skutečnost se promítá i do uspořádání města. Kromě stavby impozantní budovy c. k. Ředitelství státních drah v Plzni (Jagellonská ul., 1897) byla zahájena desetiletí trvající přestavba železniční sítě na území města. Byla postavena nová výtopna, velké seřadovací nádraží, zastávka na Jižním předměstí (srov. obr. č. 30, mapový list č. 50, obr. č. 85h, 85i) a konečně i nová nádražní budova. Původní železniční objekty byly po dokončení přestavby strženy (s výjimkou dílen České západní dráhy, které se změnily v dílny státních drah).

Obr. č. 32: Nová nádražní budova, kolem 1907. *Plzeň. Nové nádraží.* F. J. Šašek, Plzeň. Výška 88 mm, šířka 138 mm, světlotisk (heliogravura), barevný přetisk. Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 80/430. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Nová nádražní budova byla postavena o něco blíže městu a předána do užívání v červenci 1907. Stavbu s typickou siluetou mohutné kopule a dvou nárožních věží zasazenou mezi dva náspy s tratěmi provedl podle návrhu Jana Bašty plzeňský stavitel Rudolf Štech. K odbavení cestujících sloužily 3 ostrovní nástupiště. Po přestavbě zahrnoval systém tratí celkem 80 km kolejí a 3000 výhybek, nádraží bylo vybaveno elektrickým osvětlením a moderním zabezpečovacím zařízením. Personál tvořilo 290 staničních zaměstnanců a 536 vlakvedoucích a průvodčích. Celý železniční komplex včetně správních orgánů a železničních dílen byl jedním z největších plzeňských zaměstnavatelů. Velké množství železničních zaměstnanců bydlelo v přilehlé části Pražského předměstí zvané Petrohrad. V dubnu 1945 bylo nádraží těžce poškozeno náletem, poškozena byla i kopule. Provoz byl obnoven v říjnu 1945, oprava budovy byla dokončena v červnu 1947.

Obr. č. 33: Dvůr kasáren na Říšském (dnes Jižním) předměstí, 1909. *Plzeň. Dvůr c. a k. kasáren pěchoty.* Hermann Seibt, Mišeň. Výška 88 mm, šířka 140 mm, světlotisk (heliogravura). Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 80/12. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Budova kasáren byla postavena na Říšském předměstí v místě bývalého velkého bastionu v letech 1823–1826 (přípravné práce začaly již dříve). Vojáci 35. pěšího pluku slavnostně vpochoďovali do nové budovy 12. listopadu 1826, definitivní předání však proběhlo až po odstranění některých vad v létě 1830. Vybudováním kasáren odpadla nutnost ubytování vojáků po měšťanských domácnostech. Vývoj Plzně v důležité posádkové město pokračoval ve druhé polovině 19. století. Nejprve byly postaveny kasárny pro 7. zeměbrance pluk na tehdejší dobytčím trhu při Doudlevecké třídě (1889), koncem století přibyla dělostřelecká kasárna na Borech (1896), později velká kasárna na Slovanech, v městě sídlil také vojenský soud, vojenská nemocnice, vojenská zásobárna aj. Nejstarší plzeňská kasární budova sloužila svému účelu do počátku 50. let 20. století. Po nutných opravách ji v listopadu 1954 předala Krajská vojenská a ubytovací správa městu. V objektu pak byly sklady Spojeného velkoobchodu, později sklady a kanceláře Drogerie Plzeň. V lednu 1969 chátrající budova ustoupila budované čtyřproudé silnici spojující přes centrum jižní a severní části města (srov. obr. č. 66).

Obr. č. 34: Guldenerovský dům čp. 139 na rohu ulice Bedřicha Smetany (tehdy Fodermayerovy) a Náměstí Republiky (Velké náměstí), před 1911. Autor neuveden. Výška 229 mm, šířka 266 mm,

fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–139. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Nárožní parcely a domy zde stojící, obzvláště na rohu náměstí a ulice vedoucí k bráně, patřily mezi nejcennější. I dům čp. 139 zvaný Guldenerovský měl pestrou minulost a pozoruhodné majitele. Do poloviny 15. století jej vlastnila patricijská rodina Pabianků, z níž je známá zejména vdova Kateřina Pabianková, která svou podporu husitství demonstrovala pálením vlastního majetku a odchodem z Plzně roku 1420. To vedlo některé historiky k jinak obtížně doložitelné domněnce, že právě zde mohl bydlet Jan Žižka při svém pobytu v Plzni roku 1419–1420. V letech 1597–1728 dům náležel Stehlíkům z Čenkova, rodině, jejíž členové patřili po několika generacích nejen k majetkové, ale i kulturní elitě města. Roku 1728 dům koupil Bartoloměj Guldener za 2300 zlatých a po roce 1731 jej nechal přestavět do podoby honosného barokního domu, jehož fasáda dosahovala parametrů palácového průčelí. Stavba je připisována plzeňskému staviteli Jakubu Augustonovi ml. V první třetině 19. století zde sídlil krajský úřad a dvakrát zde přenocoval císař František I. (1812 a 1820). Roku 1911 však byl zbořen a nahrazen současným domem (architekt Jaroslav Honzík). Při bourání byly nalezeny pozdně gotické a renesanční prvky původního domu. Honosný barokní portál je osazen na bočním vchodu do Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje (z ul. B. Smetany).

Obr. č. 35: Dům u Zlaté lodí na jižním nároží Riegrovy ulice a Náměstí Republiky, před 1912. J. Hanuš. Výška 172 mm, šířka 232 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–206. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Dům získal roku 1580 bohatý kupec Linhart Volf, též Kunc z Ploskovic. Zhruba z té doby pocházela honosná dvoupatrová renesanční budova zbudovaná na cenné nárožní parcele při ulici vedoucí k bráně, kterou vedla cesta ke Skvrňanům a dále směrem k Bavorsku (zazděna v polovině 17. století při stavbě barokního opevnění a nahrazena branou v Říšské, dnes Riešovské ul.). Patřil k němu také menší dům s krámem, obrácený do Riegrovy ulice. Dům pochopitelně patřil bohatým a významným majitelům, jako byl válečný dodavatel Matouš Augustin Kacerovský (koupil jej roku 1640 za 2000 zlatých) nebo lékař Pavel Petr Helffer z Helfferstreu (primas 1744, 1750). Název Zlatá loď se objevuje poprvé roku 1771. V 18. století byl zadní dům stavebně spojen s předním. Vzdor úpravám fasády v 19. století zůstal dům v podstatě zachován až do demolice v roce 1912, kdy byl nahrazen novostavbou architekta Ludwiga Tremmela. Na novém domě byl použit původní reliéf zlaté lodí a soška sv. Víta.

Obr. č. 36: Karlov, pohled Měděnou ulicí, cca 1913. Autor neuveden. Výška 178 mm, šířka 239 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 9/17. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Všechny ulice na Karlově nesly názvy podle kovů (Měděná, Bronzová aj.) nebo průmyslových odvětví (Hutní, Strojní aj.). Čtvrť byla navržena poměrně velkoryse. Domy s předzahrádkami byly seskupeny do krátkých ulic uzavřených příčnými stávkami, což mohlo navozovat pocit intimní uzavřenosti, ovšem v každé ulici bydlelo cca 150–200 lidí. Výhled z Měděné ulice byl brzy uzavřen školou (roku 1924 přejmenována na Habrmanovu). Kvalitu čtvrti negativně ovlivnil fakt, že byla během 1. světové války odříznuta od města Škodovými závody. V pozadí kostel sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí (klášter redemptoristů, 1911).

Obr. č. 37: Návrh lidových lázní, kolem 1913. *Návrh lidových lázní pro král. město Plzeň.* Antonín Pfeiffer. Výška 310 mm, šířka 400 mm, kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1930. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Městské lázně stávaly na břehu Radbuzy u mostu Františka Josefa I. (postaven 1913; srov. obr. č. 41) Počátkem 20. století již jejich kapacita nevyhovovala a byla vypsána soutěž na novou budovu. Počítalo se se stavbou na stejném místě. Do soutěže byla zaslána řada hodnotných návrhů, ze stavby však sešlo. Ve 20. letech byl na místě lázní postaven blok tří činžovních domů zvaný Mrakodrap. Pro nově lázně se pak našlo místo na nově vzniklém Denisově nábržeří. Po regulaci Radbuzy na něm měla vzniknout řada reprezentativních budov. Lázně tam byly postaveny v letech 1928–1931 podle návrhu architekta B. Bendelmayera.

Obr. č. 38: Pohled na část Mlýnské strouhy proti františkánskému klášteru, 1915. K. L. Soběhrad, listopad 1915. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 15/1. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Idyllické zákoutí zvané Plzeňské Benátky (na fotografiích pohled z 1. patra domu p. Eisnera) se stalo minulostí v květnu až prosinci 1922, kdy byla zasypaná Mlýnská strouha, oddělující historické jádro od Pražského předměstí. Plány na její zasypaní se objevily již v roce 1896. Skutečností se staly v souvislosti s regulací přilehlého úseku Radbuzy, odkud byla strouha napájena vodou (nad tzv. Královským jezem). Rozhodnutí o jejím zasypaní nebylo přijato jednoznačně a provázely je protesty. Díky aktivitě části plzeňské veřejnosti a Klubu za starou Prahu se alespoň podařilo dosáhnout parkové úpravy nově vzniklého prostranství. Vlevo je patrná mezi stromy část muzejní budovy, vpravo část hotelu Continental. Hradba a bašta mezi nimi měly evokovat městské opevnění, které bylo v tomto úseku zbořeno v souvislosti se stavbou muzea. Na konci 2. světové války byla i tato evokace při náletu poškozena. Nad hradbou vystupuje presbytář a věž františkánského klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie.

Obr. č. 39: Celkový pohled na Karlov od jihovýchodu, kolem 1915. Autor neuveden. Výška 178 mm, šířka 239 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 09/16. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Kolonie domů pro dělníky Škodových závodů pojmenovaná podle generálního ředitele Karla Škody byla postavena v letech 1911–1913. V roce 1942 zde žilo přes 2500 lidí v 248 domech. Součástí kolonie byla i škola (roku 1924 přejmenována na Habrmanovu). Namísto plánovaného napojení na obytnou zástavbu

byla postupně obklopena provozy Škodových závodů. Část Karlova byla zničena při náletu na Škodovku v dubnu 1945, poslední bloky byly strženy roku 1987.

Obr. č. 40: Kostel P. Marie Růžencové a nový klášter dominikánů v Plzni na Jiráskově náměstí, kolem 1915. J. Révész, Praha. Výška 88 mm, šířka 138 mm, autotypie, barevný přetisk. Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 81/140. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Růst města si vyžádal i úpravu církevní správy. Roku 1908 tak byla zřízena na Pražském předměstí druhá plzeňská farnost, která zahájila činnost v roce 1910. Jejím centrem byl nově postavený kostel Panny Marie Růžencové a klášter dominikánů (1912–1913, podle návrhu architekta Antonína Möllera), kteří se tak vrátili do Plzně. Sakrální stavby provázely rozvoj Plzně až do počátku 40. let. Na Říšském předměstí vznikl klášter redemptoristů a farní kostel sv. Jana Nepomuckého (1908–1911), v dosud samostatných Lobzích kostel sv. Martina a Prokopa (1907, dnes spravován salesiány), ve Skvrňanech hřbitovní kostel sv. Antonína, 2. světová válka zhatila plány na kostely v Bolevci a ve Skvrňanech. Svě svatostánky stavěly i další církve. V letech 1891–1893 postavil ve Štěpánových sadech (dnes sady Pětatřicátníků) Rudolf Štech podle projektu Emanuela Klotze novou synagogu. Mezi válkami byly postaveny dva kostely českobratrské církve evangelické (roku 1925 kostel M. Jana Husa v Němejcově ulici, arch. Bohumil Chvojka; 1935–1936 na Anglickém nábržeří Korandův sbor, arch. Jaroslav Fišer). Na výrazném místě v Husově třídě postavili roku 1926 svůj kostel metodisté (arch. J. Blecha).

Obr. č. 41: Pohled z pravého břehu Radbuzy od železničního mostu po proudu, cca 1913–1919. Alois Krátký. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 13/8. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Most Františka Josefa I. (později Wilsonův) stavěla v letech 1912–1913 plzeňská firma Müller a Kapsa. V letech 1919–1923 proběhla regulace Radbuzy mezi železničním a tzv. Pražským mostem. Řeka byla sevřena mezi vysoká nábržeří a na jejím úseku v popředí byl postaven vysoký jez zajišťující vodu pro hydroelektrárnu elektrických podniků postavenou na louce vpravo. Již při stavbě mostu se počítalo se změnou hladiny řeky po regulaci. Je to patrné z poměrně hlubokého zanoření mostu do nezregulované řeky. Kouřící komín při levém okraji patří Městským lázním a plovárně (na tomto místě od roku 1870). Za domem s firmou V. J. Rott (nahrazen roku 1937 funkcionalistickým domem Pražské městské pojišťovny od F. Roitha) následuje kopule německého divadla. Za nízkými domy tehdejší Královské ulice (dnes volný prostor na nábržeří) vystupuje nová dominanta historického jádra – budova Západočeského muzea v Plzni, postavená v letech 1896–1899 podle návrhu Josefa Škorpila (otevřena však byla až roku 1913). Tehdy v ní sídlily dvě samostatné instituce – Městské historické muzeum a Umělecko-průmyslové muzeum. Dále v pozadí stojí nápadný hotel Continental. Po proudu paralelně s novým mostem dosud vede přes Mlýnskou strouhu Královský most a na špičce dosud existujícího ostrova stojí stále dům známý již z veduty po roce 1862 (srov. obr. č. 17).

Obr. č. 42: Pohled na pražský kamenný most z levého břehu Mlýnské strouhy od Zvonu, 1919. K. L. Soběhrad, 4. prosince 1919. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 15/13. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Most přes Mlýnskou strouhu vedoucí k Pražské bráně býval ve středověku a raném novověku nejdůležitějším vstupem do města. Kamenný most byl na místě staršího dřevěného vybudován ve druhé polovině 18. století (srov. obr. č. 12), na snímku jej doplňuje železná lávka pro pěší. Mlýnská strouha je zachycena nedlouho před svým zasypaním v roce 1922. Zasypaní bylo ukončeno právě u pražského kamenného mostu, který je dnes odhalen pouze na severní straně.

Obr. č. 43: Pohled z Wilsonova mostu na postup prací při regulaci pravého břehu Radbuzy, 1920. Alois Krátký, 11. března 1920. Výška 178 mm, šířka 237 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 13/12. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Při levém okraji Královský most vedoucí u muzea z Kopeckého sadů přes Mlýnskou strouhu (zasypaná 1922). Potřebnou výšku hladiny ve strouze zajišťoval Královský jez (v popředí). Název obou pocházel od blízkého pozemku pekaře Krále. Mostek najdeme na plánu z roku 1781 (mapa č. 10), lépe patrný je na plánu z roku 1821 (mapa č. 12). Vpravo v pozadí starý železný most přes Radbuzy (1889–1942), za ní silueta Měšťanského pivovaru.

Obr. č. 44: Pohled ze Saského mostu na tzv. Rychtářku, cca 1. třetina 20. století. Autor neuveden. Výška 177 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 29/3. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Čtvrť Rychtářka vznikla na někdejší ostrově zvaném též Malá Obcizna, který ohraničovala Mže, Mlýnská strouha a další strouha zvaná Soukenická valcha (roku 1864 rozhodlo zastupitelstvo o jejím zasypaní). Název odvozovala od rychtářovy louky, zabírající původně východní část ostrova (srov. zbytek louky označený *Richters Wies* na plánu z roku 1821 – mapa č. 12). Malebná čtvrť královských uliček a domů, z nichž některé měly až venkovský charakter, ležela mezi historickým jádrem, Mlýnskou strouhou a Mží. Stávala zde jedna z prvních plzeňských továren – Levitova továrna na kůže. Svou neuspokojenou strukturou provokovala Rychtářka již od konce 19. století k regulaci, ale nakonec musela ustoupit až nové několikaproudé silnici vedoucí dopravu od Prahy přes most a mezi historickým jádrem a Mží do Jízdecké ulice (zprovozněno v roce 1984; srov. obr. č. 65, 72).

Obr. č. 45: Pohled na Mži u soutoku Radbuzy na počátku regulačních prací, kolem 1921. *Řeka Mže před úpravou – pohled ze střechy centrály Měšťanského pivovaru k Saskému mostu.* Alois Krátký. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 15/22. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Z nadhledu jsou dobře patrné záplavové louky na levém břehu Mže

a část dosud neregulovaného břehu u soutoku s Radbuzou. Na lukách již probíhají zemní práce, snímek tedy pochází z počátku regulačních prací v tomto úseku. Roku 1921 bylo rozšířeno koryto Radbuzy mezi Pražským mostem a soutokem se Mží a byly také zahájeny práce na regulaci Mže mezi soutokem až k ústí Mlýnské strouhy. Vlastní úprava tohoto úseku Mže proběhla v letech 1923–1926. Práce prováděla Zemská komise pro úpravu řek. Dominantu města z tohoto pohledu tvoří chrám sv. Bartoloměje. Vpravo od něj pokračuje silueta města střechou radnice a věžemi synagogy. Nejvýraznější budovou dále napravo je škola u Saského mostu (1901), v pozadí za ní vystupuje několik komínů Škodovky. U Saského mostu je na obou březích Mže patrná nízká zástavba původního Saského předměstí – vlevo tzv. Rychtářka, vpravo Roudná. Tam však již stojí několik větších činžovních domů při Karlovarské třídě.

Obr. č. 46: Celkový pohled na Škodovy závody od jihu z Borské ulice (z věže evangelického kostela M. Jana Husa?), 1925. Josef Hanuš. Výška 118 mm, šířka 179 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 92/21. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Do prostoru u trati do Chebu začal Škoda přesunovat výrobu již v 80. letech 19. století. První dílnou zde byla roku 1889 kotlárna (v zákrytu za vyšší stavbou s vodárenskou věží z roku 1900 zhruba uprostřed). Vpravo převyšuje zástavbu věž pro tepelné zpracování dělových hlavni, před ní je nižší rozlehlá budova dělovky. Za mostem přes trať stojí budova tovární dráhy. Komíny patří hutím, kovárnám a elektrárně ELÚ I. Pozemek původně vyčleněný pro továrnu byl omezen zleva tratí a zepředu ulicí vedoucí po mostě přes železnici. Priorita válečné výroby umožnila tyto hranice překonat. Tehdy byla postavena montovna velkých lodních kanónů (velká dílna při levém okraji, která sloužila mezi válkami jako montovna lokomotiv a později dílna na ozubená kola), stejně jako blok dílen od mostu ke Korandově ulici (vpravo). Silniční most měl podle regulačního plánu tvořit druhou spojnicí obytných čtvrtí na obou stranách železnice a v návaznosti na projektovanou uliční síť být součástí okruhu. Tuto funkci po rozšíření Škodovky plnit nemohl a na podobné řešení Plzeň dosud čeká.

Obr. č. 47: Pohled na Plzeň z věže pivovarského vodojemu, kolem 1925. J. Posselt. Výška 290 mm, šířka 361 mm, světlotisk (heliogravura). Archiv města Plzně, sbírka grafiky, G 152. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Díky vysokému nadhledu je dobře patrný celý úsek soutoku Radbuzy a Mže, na kterém probíhaly v letech 1921–1926 regulační práce. Park na Obcizně již nekončí malým ostrůvkem, známým ze starších plánů, nýbrž protáhla kosou (na níž je patrná ještě souprava stavební vlečky). Vlevo stojí na okraji parku sokolovna (1896). Velkou část parku dnes zabírají uzavřená sportoviště, zejména fotbalový stadion. Z vysokého stanoviště je jednak patrná hustá zástavba uvnitř zobrazené části pivovaru, jednak se nabízí pohled přes značnou část města. Při levém okraji vystupují typické dvě věže kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí, blíže centru věžička na střeše muzea, vpravo od ní věž gotického kostela Nanebevzetí P. Marie. Osu obrázku tvoří chrám sv. Bartoloměje. Vlevo od něj převyšuje okolní zástavbu kopule městského divadla, bezprostředně vpravo za ním jsou zřetelné věže synagogy. Dále do prava je zřetelná typická silueta radnice. Vyšší budova směrem dopředu je škola u Otakarových sadech (dnes sady 5. května). Před Saským mostem stojí velká budova školy v Podmostní ulici, za ní je zřetelná věžička na střeše kaple věznice krajského soudu mezi Sedláčkovou a Dominikánskou ulicí. Zcela vpravo mezi stromy vyniká budova Kaiikovského mlýna u Kalikovského mostu přes Mži. Komíny na pozadí náležejí hlavnímu závodu Škodovky. Mimo záběr zůstává celé Pražské předměstí s nádražím a železnicí, jižní část říšského předměstí, které v té době již dosahovalo k borské trestnici, a Saské předměstí severně od řeky Mže.

Obr. č. 48: Obecní dvojdomek v Jateční tř. (č. p. 957), 1926. Alois Krátký, 4. června 1926. Výška 178 mm, šířka 237 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 19/2. Skenoval Tomáš Bernhardt. – K řešení nedostatku bytů měla posloužit také výstavba kolonie obecních domků při Jateční třídě, jejíž první část byla dokončena v roce 1923. V roce 1942 žilo v několika ulicích kolem Jateční přes 3700 lidí, většinou v nouzové kolonii. Při náletu na seřadovací nádraží v dubnu 1945 byla tato oblast těžce poškozena. Několik posledních obytných budov zde dosud stojí.

Obr. č. 49: Městské domy sociální péče dokončené roku 1926 podle návrhu Hanuše Zápala, 1928. *Dům sociální péče čp. 523, Otakarovy sady.* Václav Klein. Výška 129 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 11/20. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Vedení obce po 1. světové válce hodlalo soustředit sociální péči ve městě. Zřídilo proto městský úřad sociální péče a ke stejnému účelu směřovala výstavba velkého Domu sociální péče. Vznikl adaptací a dostavbou někdejšího panského mlýna v Otakarových sadech (dnes sady 5. května). Stavbu realizovala v letech 1923–1926 plzeňská firma Rudolf Pelc podle návrhu architekta Hanuše Zápala. Průčelí byla výtvarně řešena ve stylu obloučkového kubismu a byly do nich osazeny dva historické portály ze zbořených domů v historickém jádru. Po slavnostním otevření 26. března 1926 zde našly působiště mj. chudobinec, nocehárná, hnanecká stanice, dětské útluky, sirotčinec, nouzové byty a městský úřad sociální péče. Účel budovy se změnil v roce 1952, kdy sem byla umístěna nově vzniklá nemocnice OÚNZ (Okresního ústavu národního zdraví) v Plzni, převedená v rámci reorganizace v roce 1958 pod radu MěstNV v Plzni a přejmenovaná na nemocnici MÚNZ (Městského ústavu národního zdraví). Objekt měl 115 místností a jeho kapacita byla odhadována na 200 lůžek. Zprvu zde pracovala pouze interna, později rozšířená o oddělení revmatologie, klinické biochemie, neurologie a pracoviště rentgenu. Po změně rajonizace sloužila od roku 1963 výhradně potřebám Plzně. Navzdory rekonstrukci z let 1961–1963 budova chátrala a roce 1981 zde musel být kvůli havarijnímu stavu podlah zastaven provoz. Většina

oddělení se v roce 1982 přesunula do nových budov v Kotikovské ulici. Architektonicky cenná, avšak zchátralá budova byla zbořena 2. února 1992. Na jejím místě nyní stojí novostavba hotelu Diplomat.

Obr. č. 50: Volné prostranství mezi tratí do Klatov a Doudleveckou třídou směrem k Doudlevcům, 1927. *Ulice u železniční stanice Plzeň–zastávka před úpravou.* K. L. Soběhrad, 20. června 1927. Výška 150 mm, šířka 228 mm, kontaktní snímek z negativu. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 20/21. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Nová budova zastávky hovorově zvané U nemocnice byla uvedena do provozu krátce po pořízení snímku – 15. srpna. Vpravo za stromořadím je patrná původní nízká řadová zástavba podél Doudlevecké třídy, na kterou směrem k Doudlevcům navazují vyšší činžovní domy z 20. let. Kouřící vysoký komín pravděpodobně patří elektrárně elektrických podniků v Cukrovarské ulici, ta však měla ukončit činnost již 8. prosince 1926. Nižší komíny a tovární budova v pozadí náležejí papírně na druhém břehu Radbuzy. Komíny a plynojem za stromy vpravo od středu patří městské plynárně u Doudlevecké třídy. Vlevo mimo záběr se nacházejí kasárna postavená roku 1889 pro 7. zeměbranecký pluk. Volné prostranství před nimi sloužilo jako dobytčí trh, regulační plán zde však počítal s několika bloky domů. Dále k Doudlevcům souvislá zástavba postoupit nemohla – hned za plynárnou prochází Doudlevecká třída úzkým hrdlem mezi tratí a areálem nemocnice na jedné a příkrým svahem k řece na druhé straně. Rozlehlost volného prostranství je poněkud nadsazena použitím širokoúhlého objektivu. V prostoru výrobní haly v popředí byl v letech 1948–1950 postaven nekrytý zimní stadion, nahrazený v letech 1966–1970 současným krytým stadionem.

Obr. č. 51: Pohled na domky v Bezovce při tzv. Malé Hvězdě (křížení ulic U Svěpomoci, Družstevní, Hruškovy a Mánesovy), 20. léta 20. století. Autor neuveden. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 26/2. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Čtvrt rodinných domků při Klatovské třídě zvané Bezovka vznikla až na výjimky ve 20. a 30. letech, ač se s ní počítalo již před rokem 1914. Její rozvoj zarazila 2. světová válka. Později ji ohraničilo postupně několik dvoutelkových domů, svěpomocná výstavba a několik panelových domů. Vila při levém okraji patřila Karlu Vrátnému, jednomu z prvních pěti sociálně demokratických poslanců na říšské radě.

Obr. č. 52: Městské ústřední jatky – vnitřní zařízení tržnice masa, 1928. K. L. Soběhrad, srpen 1928. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 26/9. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Městské jatky byly postaveny v letech 1898–1899 mezi železnicí a řekou Úslavou na pozemcích odkoupených po složitých jednáních od obce Doubravka. Po roce 1918 prošly modernizací, která zahrnovala doplnění technologie, prodloužení vlečky, elektrifikaci a dovršena byla roku 1928 novou tržnicí na maso (plzeňská stavební firma Müller a Kapsa). Tím bylo umožněno přeložení dobytčích trhů ze Štefánikova náměstí (mezi Doudleveckou třídou a tratí do Klatov).

Obr. č. 53: Pohled rozestavěnou Sráznou ulicí na Doudlevec, 1929. *Pohled na Doudlevec ze Slovan.* Václav Klein. Výška 128 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 23/16. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Se jménem Doudlevec si dnes lidé obvykle spojují nevelkou část města od doudlevecké Škodovky k Radbuze a od Týršova mostu k Samaritské ulici. Původní katastr obce Doudlevec se rozkládal na obou stranách řeky a patřila do něj i Srázná ulice, ze které je snímek pořízen, ale i vrch Homolka s městskou vodárnou (1889). Ves Doudlevec patřila k plzeňskému majetku od založení města. Byla vždy spíše menší vsí (počet zdejších statků kolísal celé 16. a 17. století mezi 7–8). Počátkem 18. století zde byl zřízen panský dvůr. Po provedené raabizaci počet usedlostí vzrostl, a přelomu 18. a 19. století jich bylo již 25. Po většinu 19. století si obec držela zemědělský ráz (ještě roku 1880 bylo v zemědělství zaměstnáno 60% aktivně činného obyvatelstva). Roku 1873 zde založil Emil Škoda kruhovou cihelnu. V blízkosti vsi vzniklo několik městských podniků – zmíněná vodárna, dále nedaleko doudleveckého katastru městská plynárna a elektrické podniky při dnešní Doudlevecké třídě. Významným zaměstnavatelem se stala i papírna Piette dále po proudu řeky. V roce 1876 prolta katastr železnice do Klatov. Pokusy o připojení k Plzni se objevily již počátkem 20. století (významným motivem byla městská vodárna), došlo k němu ale až roku 1924. To už se zde od roku 1914 rozvíjely Spojené strojírný (od roku 1921 součást Škodovky). Nová výrobní hala z počátku 20. let tvoří hlavní dominantu snímku. Nový most přes Radbuzy byl postaven v letech 1928–1929. Venkovskou zástavbu u něj převyšuje škola z roku 1903, dnes pracoviště Západočeského muzea v Plzni.

Obr. č. 54: Rozvíjející se zástavba rodinných domků v Doubravce, po 1926. *Plzeň – Doubravka, pohled Masarykovou třídou od jihu k severu.* K. L. Soběhrad. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 22/20. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Počtem domů byla Doubravka největší ze čtyř obcí připojených k Plzni v roce 1924 (427 domů v roce 1921). V minulosti tomu však bývalo jinak. Na jejím katastru sice stojí původně románský kostel sv. Jiří u soutoku Mže a Úslavy, nejstarší sakrální stavba na dnešním území Plzně, dlouho zde býval pouze dvorec a několik málo usedlostí, někdy dokonce pustých. Na počátku 18. století zde žili jen dva sedláci, jeden chalupník a šest podruhů. Změnu přinesla raabizace provedená na plzeňském panství roku 1779. Počet usedlostí se zvýšil z tehdejších 15 na 35. V 19. století se objevují v Doubravce průmyslové podniky. Počátkem století zde pracoval měděný hamr, od roku 1815 vyrábějící i srpy, kosy, plech, drát apod. (vzpomínka přežívá v pomístním jménu Lopatárna), koncem století zde pracovaly dvě tkalcovny na bavlněné zboží. Do roku 1910 vzrostl počet obyvatel na 4811. Počátkem 20. století se zde rozvíjí výstavba malých

rodinných domků. Osou nové zástavby se stala okresní silnice z Lobeze do Doubravky (nyní Masarykova třída). U ní směrem ke Špitálskému lesu koupilo rozsáhlý pozemek Družstvo pro stavbu rodinných a dělnických domků v Doubravce a zahájilo roku 1911 výstavbu. Do konce roku stálo 46 z plánovaného počtu 61 domků (na obrázku vpravo). Počátkem století si zde dělníci také postavili spolkový dům Svornost, současně však nedaleko vznikla nová mešní kaple sv. Jana Nepomuckého (1909, zanikla roku 1960). Vazby s Plzní byly posíleny koncem 19. století, kdy Plzeň hledala nový prostor pro své zázemí. Na doudleveckém katastru měly vzniknout městské jatky a ústřední hřbitov, státní dráhy zde chtěly umístit seřadovací nádraží. Již tehdy se objevila myšlenka připojení k Plzni, realizována byla až po 1. světové válce. V roce 1930 měla Doubravka již 7764 obyvatel. Kromě výstavby, která navázala na předválečný vývoj, vznikaly v okrajových částech katastru kolonie nouzových domů poblíž seřadovacího nádraží (Jateční třída, tzv. Cikánka). Zejména tyto části, ale i vlastní Doubravku postihl nálet na nádraží 17. dubna 1945. Proluky, které po sobě zanechal mezi rodinnými domky, zaplňovaly v 70. letech nové činžovní, většinou panelové domy. Na starší zástavbu směrem k městu také navázalo druhé plzeňské sídliště (po roce 1962). Doubravka dnes díky své poloze představuje spíše klidné území ohraničené řekou a vrchem zvaným Chlum (na snímku v pozadí), od vlastního města odříznuté tratí do Prahy, nádražím a pivovary. V raném novověku od Doubravky odzvovala jméno plzeňská erbovní rodina, jejímž nejznámějším členem byl humanista, diplomat a olomoucký biskup Jan Skála z Doubravky (Dubravius).

Obr. č. 55: Pohled na původní vesnické jádro Lobeze z železničního náspu (trati na České Budějovice) u dnešní Sušické ulice, kolem 1930. *Celkový pohled na Lobzy.* Autor neuveden. Výška 130 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 22/12. Skenoval Tomáš Bernhardt. – První zprávy o Lobzích pocházejí ze 14. století. Velikost vsi se pohybovala kolem 9 statků. Nic na tom nezměnila ani raabizace. Na rozdíl od Skvrňan, Doubravky nebo Doudlevec neovlivnil Lobez žádný velký průmyslový podnik a dlouho si ponechávaly zemědělský charakter. Až od konce 80. let 19. století začaly v okrajových částech lobežského katastru při silnicích od Plzně vznikat nové obytné čtvrti. První z nich byla založena roku 1889 při silnici do Rokycan čtvrt Letná, která později plynule navázala na rozvíjející se Doubravku. Později se rozvíjela výstavba při dnešní Sušické ulici na rozhraní katastrů Lobeze, Plzně a Božkova zvaná Petřín (odtud je snímek pořízen). Jednotlivé části dlouho žily vlastním životem a dodnes je původní ves Lobzy od těchto nových částí zřetelně oddělena. Rolí tu hrají zejména geografické faktory – řeka Úslava a převýšení. Na katastru Lobeze vzniklo několik menších podniků. Po polovině 19. století to byla za řekou v místě zvaném Na Celchu továrna na vitriol. Roku 1905 vznikla v pozdější Republikánské ul. firma Eisner & Levit – továrna na drát a drátěnky. Na přelomu 19. a 20. století vznikly v souvislosti se sjednocením a zestátněním drah při Lobežské ulici velké drážní dílny, které se staly po Škodovce druhým největším zaměstnavatelem. Všechny tyto faktory měly vliv na růst počtu obyvatel. Jestliže ještě v roce 1845 jich zde žilo 120, v roce 1890 to již bylo 796, k roku 1900 přes 3000 a v době připojení Lobeze k Plzni v roce 1924 již přes 5500 obyvatel. Na fotografii vpravo za řekou je dobře patrné původní vesnické jádro Lobeze. Odtud vede hlavní komunikace doleva nahoru kolem školy (z roku 1895; původně obecná, od roku 1919 také měšťanská a později i mateřská škola, dnes Základní umělecká škola) a dále kolem kostela sv. Martina a Prokopa (z roku 1906, stavitel Jiří Jírovec, dnes ve správě salesiánů) a dále k Letné a Doubravce. Výrazné bílé štíty vpravo od školy patří kolonii dělnických domů postavených mezi ulicemi Dlouhou, Sokolskou, Pod Vrchem a Polední.

Obr. č. 56: Reprezentační veřejné budovy na Denisově nábřeží (městské lázně, okresní nemocenská pojišťovna a Studentský dům), 1931. *Městské lázně.* Václav Klein. Výška 129 mm, šířka 179 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 45/14. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Prostor mezi řekou a nádražím byl lépe zpřístupněn stavbou mostu v roce 1913. Po regulaci řeky se nabídla možnost zřídit zde nové (nebo rozšířené) centrum města. Tuto tendenci zvýraznily nové obecní budovy postavené na Denisově nábřeží proti historickému centru města – městské lázně, Okresní nemocenská pojišťovna, Studentský dům, navrhovaná Lidová univerzita Husova (LUH), navrhovaná budova pro pokračovací školy. Kromě toho, že šlo (nebo mělo jít) o výrazné a důstojné stavby působičí zdravé sebevzdome, jejich určení – hygiena, zdraví, vzdělání, tělesná zdatnost – odkazuje až k antickému principu Kalokagathie, harmonickému rozvoji duše i těla. Tento záměr však skončil v půli cesty. Ulice U lázní (mezi lázněmi a okresní nemocenskou pojišťovnou) byla v podstatě zaslepena objektem obchodního domu Prior (1968, arch. Zbyněk Tichý). Také stavba domu odborů v 80. letech, která zaujala místo původně plánované pro LUH a dále až k dnešní Americké třídě, nebyla dokončena (srov. obr. č. 70) a v konečném důsledku celý prostor spíše umrtvila. V roce 1921 padlo rozhodnutí opustit původní záměr na stavbu městských lázní v Prokopově ulici (srov. obr. č. 37) a umístit je místo toho na nové nábřeží. Za tím účelem oslovilo město autora původního řešení B. Bendelmayera, který vytvořil nové plány, dopracované roku 1925 městským stavebním úřadem. Vlastní stavba proběhla v letech 1929–1932, když první část byla otevřena již v říjnu 1931. Velkorysé řešení zahrnovalo kromě bazény také parní, rašelinné, uhlíkové a vanové lázně, ale také rehabilitační zařízení s horskými slunci, elektroterapií, vodoléčbou apod. Do konce března 1939 zaznamenala nová lázeňská budova miliontého zákazníka. Při náletu na nádraží v roce 1945 však byly těžce poškozeny. Poválečná rekonstrukce sice vrátila budovu původnímu účelu, výrazně však zjednodušila průčelí. V 90. letech 20. století byla chátrající budova uzavřena. V současné

dobře patří soukromému subjektu a její další využití je nejisté. Vpravo od lázní široké průčelí Okresní nemocenské pojišťovny (dnes poliklinika) a Studentského domu (obě architekt B. Chvojka 1927–1930).

Obr. č. 57: Pohledová studie soutěžního návrhu budovy Lidové univerzity Husovy, 1932. Jaroslav Fišer. Výška 145 mm, šířka 230 mm, fotografie, kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1931. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Spolek pro Lidovou univerzitu Husovou (LUH) vznikl koncem roku 1918 a již o rok později měl 1400 členů a pobočky i mimo Plzeň. LUH nabízel možnost vzdělávání pomocí širokého spektra kursů zájmových, jazykových i – řečeno dnešní terminologií – rekvalifikačních. Roku 1920 si pronajal prostory v obecním domě čp. 338 v Prokopově třídě (tzv. Řemeslnická beseda). Roku 1932 byla vypsaná soutěž na vybudování nové budovy pro LUH na Denisově náměstí. Podle zadání měla pojímat víceúčelový sál s 500 místy (bio Univerzita, ochotníci, přednášky), dále výstavní síň, ateliér, tělocvičnu, hvězdárnu (roku 1927 byl při LUH ustaven astronomický odbor) aj. Hlavní cena byla rozdělena mezi čtyři ze sedmi oslovených architektů (L. Meisl, K. Roškot, V. Neckář, B. Chvojka). Budova pro LUH však byla postavena až roku 1939 podle návrhu architekta V. Kleina v Prokopově ulici (dnešní Komorní divadlo). Návrh J. Fišera mezi oceněnými nebyl, jeho pohledová studie však dobře dokumentuje vývojové tendence území na pravém břehu Radbuzy v době 1. republiky. Nad nimi vyčnívá silueta školy Nad Hamburkem (1887). Navrhovaný most vede v prodloužení Kopeckého sadů směrem k hlavnímu nádraží. Zástavba před nádražím byla demolována v souvislosti s výstavbou velké křižovatky a podchodu před nádražím (1987–1992). Bližší domy stály v Sirkové ulici, která sledovala původní úroveň terénu a končila v nábřeží Wilsonovy třídy (dnešní Americké), vzdálenější pak v Nádražní ulici. Wilsonova třída je zde dosud bez domů při straně směrem k železnici.

Obr. č. 58: Funkcionalistická budova dnešního Gymnázia Ludka Pika, 1932. *Pikova škola na Masarykově třídě v Doubravce, pohled jihozápadní*. K. L. Soběhrad. Výška 173 mm, šířka 233 mm, kontaktní snímek z negativu. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 24/15. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Původně měšťanská škola pro chlapce a dívky z Doubravy a Lobeze byla otevřena k novému školnímu roku 1932–1933. Funkcionalistickou stavbu podle projektu Hanuše Zápala provedli stavitelé František Jenč, František Hladeček a František Kroft. Pohled přes Moravskou ulici ze staveniště funkcionalistické Tomáškovy vily (architekt J. Víšek, 1933).

Obr. č. 59: Svoz domovního odpadu do prostoru pozdějšího Výstaviště, 1. pol. 30. let 20. století. Rudolf Černý. Výška 85 mm, šířka 130 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, obrazová sbírka, sign. Ts 6 f 2. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V roce 1924 zavedlo město na zkoušku svoz domovního odpadu v kovových popelnících. Do konce roku 1928 už bylo zakoupeno a umístěno v domech 6327 těchto nádob. K odvozu koncem 20. let sloužily dva parní vozy Škoda-Sentinel (na snímku), jeden nákladní automobil a devět upravených valníků tažených kořmi. Vyobrazená skládka se nacházela v prostoru pozdějšího výstaviště (nyní obchodní centrum Plaza). V pozadí Rostův dvůr, od roku 1913 základna plzeňských hasičů.

Obr. č. 60: Letecký snímek borské trestnice, 30. léta 20. století. *Pozdrav z plzeňské výstavy 1938* (propagační pohlednice). Vydavatel neuveden. Výška 90 mm, šířka 146 mm, autotypie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 9367. Skenovala Štěpánka Pfliegerová. – Borská trestnice se stala po Škodovce a pivovaru patrně nejproslulejším plzeňským zařízením. Místodržitelství se roku 1869 obrátilo na okresní hejtmánství s přáním postavit u některého významnějšího města novou trestnici. Mezi 23 nabídkami uspěla Plzeň. Rozhodnutí o prodeji pozemků padlo roku 1870, jednání se protáhla na tři roky. Vlastní stavba proběhla v letech 1873–1878. Šlo o první věznici tzv. progresivní soustavy na území monarchie. Vězni zde byli rozděleni do tří skupin podle závažnosti provinění a podle chování. Zařazení do skupiny mělo vliv na určité výhody a možnost podmínečného propuštění. Podle výnosu ministerstva spravedlnosti měli být na Bory zařazováni kriminální vězni s trestem těžkého žaláře přes 10 let z obvodů krajských soudů České Budějovice, Cheb, Litoměřice, Písek, Plzeň a Znojmo a poliitčtí vězni z Čech, Moravy, Slezska, Dolního a Horního Rakouska, Solnohradska a Štýrska. V době 1. republiky byla borská trestnice určena pro politické vězně z celé republiky a pro polepšitelné recidivisty z Čech (mimo Prahu) a také z Moravy, pokud nebylo volno v Leopoldově. Mezi nedobrovolnými hosty byla řada významných osobností – Omladinářů v čela s Aloisem Rašínem, Vojtěch (Béla) Tuka, Heliodor Píka, Václav Havel a mnoho dalších. Budova byla postavena na půdorysu osmicípé hvězdy, který umožňoval snadnou kontrolu všech křídél z jednoho místa. Na leteckém snímku vidíme vlevo nahoře přístup od Klatovské třídy. V příčné vstupní budově bývaly kasárny dozorců, špitál apod. V následující střední budově, která již tvořila jeden paprsek hvězdy, byla pracovna ředitele a dalších úředníků, hovorna, ale také škola pro odsouzené, knihovna, kaple. V přilehlých čtyřech křídlech, s místnostmi pouze po jedné straně chodby, byly umístěny prostory pro společnou vazbu. V nejvzdálenějších třech křídlech se pak nacházely menší cely umístěné po obou stranách chodby. Podle původních propozic měla plánovaná trestnice poskytnout dost místa pro 400–450 cel – samotek a nejméně 200 míst pro společnou vazbu. Například v roce 1914 zde ale bylo celkem 1300 vězňů.

Obr. č. 61: Velká synagoga v sadech Pětatřicátníků, před 1939. *Židovská synagoga*. J. Hanuš. Výška 89 mm, šířka 119 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, ND 29/23. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Plzeňská židovská obec kolem poloviny 19. století rychle rostla. Výrazem této skutečnosti se stalo mj. zřízení židovského hřbitova při silnici do Bolevce, židovské školy a hlavně synagogy (ve dvoře domu v Smetanových sadech 5, 1857–1859, stavitel M. Stelzer). Ta však brzy přestávala stačit, proto

obec pořídila roku 1873 pozemek pro novou synagogu. Umožňoval stavbu velkorysě budovanou, pavic umístěné ve výrazně exponované poloze. Začátek finančně náročné stavby se posouval. Až roku 1887 vznikl výbor pro výstavbu. Vypracováním plánů byl pověřen vídeňský architekt Max Fleischer, mj. autor synagogy v Českých Budějovicích (zbořena 1942), Vidni aj. Navrhl velkou stavbu ve stylu severoněmecké gotiky s dominantou dvojice 65 m vysokých věží v průčelí. Upřesněný návrh z roku 1888 počítal s náklady 138 000 zl. a kapacitou 1236 míst k sedění (718 pro muže v přízemí a 518 pro ženy na galerii). Základní kámen byl položen 2. prosince 1888. Počátkem roku 1889 vypsal obec oferturu na dodávku cihel a stavitelské práce, pak se však postup zdrhl na finanční náročnosti příliš velkého projektu. Jednání s M. Fleischerem o vypracování nových plánů se nezdařila, proto židovská obec přistoupila k nové soutěži (jako znalci v ní měli účast i architekti Zitek a Mocker). Vítězně z ní vzešel návrh plzeňského stavitele Emanuela Klotze spojující románské prvky s prvky novorenesance (zejména v interiérech) a s orientálními motivy. Plány byly předloženy stavební komisi v listopadu 1890, slavnostního zasvěcení se nová synagoga dočkala 7. září 1893. Provedení stavby bylo svěřeno staviteli Rudolfovi Štechovi. Dvě osmiboké věže zakončené cibulovými báními sice zdaleka nedosahují výšky dvojevěží z Fleischerova návrhu, staly se však nezapomenutelnou součástí plzeňské siluety. Svému účelu budova sloužila do 2. světové války. Po ní se však vrátil jen zlomek původních členů židovské obce. Poslední bohoslužba se zde konala v roce 1973, synagoga byla většinou zavržená a chátrala. S opravami se začalo až v polovině 90. let 20. století. V únoru 1998 proběhla slavnost vnesení tóry. V současnosti synagoga slouží zejména kulturním účelům. Podrobnou studii věnoval vzniku velké synagogy HUDEC, Tomáš: *Velká synagoga v Plzni*. In: *Pěší zóna* č. 9, 2001, s. 29–36; č. 10, 2002, s. 17–26; č. 11, 2002, s. 21–30.

Obr. č. 62: Starý železný, tzv. Pražský most přes Radbuzu, 1940. L. Soběhrad. Výška 410 mm, šířka 625 mm, fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 17427. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Železný most nahradil roku 1889 původní kamenný, který stál o něco výše proti proudu. Železnou konstrukci navrhla Českomoravská továrna na stroje v Praze, spodní stavbu projektoval městský inženýr R. Březina. Kvůli narušené staticce byl roku 1942 most nahrazen novým železobetonovým. Vlevo za mostem stojí tzv. pivovarská vila. Před ní bývala točna trolejbusů. Zástavba za ní beze zbytku ustoupila rozšíření Rokycanské třídy (srov. obr. č. 72). Fotografie byla pořízena pravděpodobně při povodni v roce 1940.

Obr. č. 63a–b: Náměstí v Plzni, západní strana, po 1941. – a: *Ring – Westseite. Západní strana náměstí*. Bruno Pompl. Měřítko 1 : 100, výška 445 mm, šířka 1015 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2518. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: *Stadt Pilsen Marktplatzentschandelung Westseite* 2. Bruno Pompl. Měřítko 1 : 100, výška 475 mm, šířka 1000 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2519. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Návrh na úpravu zástavby na plzeňském náměstí architekta Bruna Pompla pochází patrně z doby po 15. říjnu 1941, kdy byl při obsazování vedoucích funkcí na magistrátu říšskoněmeckými úředníky pověřen řízením výstavby města. Ponechání měly být pouze domy uznané jako hodnotné a zbytek měl být přestavěn a sjednocen v historizujícím duchu německé tradice. V mapové sbírce se dochovala dokumentace stávajícího stavu a návrhy úprav ve východní a západní stranu náměstí. Zobrazena je část západní strany mezi Riegrovou a Solní ulicí. Ponechána byla pouze budova arciděkanství (dnes biskupství) Jakuba Augustona ml., upraven měl být hotel Central a důkladnou přestavbou měly projít čtyři domy z přelomu 19. a 20. století mezi arciděkanstvím a Solní ulicí.

Obr. č. 64: Pohledová studie sídliště Slovany, 1955. Součást architektonické dokumentace, svazek Slovany III. Díl Ca Architektonické řešení. Autor pravděpodobně ing. Hausner. Výška 250 mm, šířka 415 mm, fotograficky provedená kopie. Západočeské muzeum, oddělení novějších dějin, i. č. 3322. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V 50. letech začalo v několika etapách vznikat první obytné sídliště – Slovany. Celkovým pojetím, rozmanitostí jednotlivých etap a klasickým řešením veřejných prostor, připomínajícím předválečné návrhy některých plzeňských předměstí od V. Zákrejse, sídliště vhodně navázalo na starší zástavbu a vytvořilo i plnohodnotnou novou městskou čtvrť. Kromě nejstarší části od Františka Sammra mezi Slovanskou a Francouzskou ulicí je pozoruhodná především ústřední část sídliště mezi Koterovskou a Francouzskou ulicí od architekta Jaroslava Hausnera.

Obr. č. 65: Variátní návrh přestavby centra Plzně, kolem 1970. *Studie centrální oblasti města Plzně*. Autoři neuvedeni. Měřítko neuvedeno [cca 1 : 5000], výška 435 mm, šířka 585 mm, fotograficky zhotovená kopie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2554. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Jednotlivé návrhy úprav centrální oblasti z let 1948–1989 se sice formálně poněkud lišily, v principech však přebíraly myšlenky architektů J. Kriseho a F. Sammra, kteří již na konci 40. let navrhli prakticky kompletní demolicí centra města od Škodovky až po pivovary. Zachovávali jen historické jádro. Centrem města navrhli široké silnice, které zde měly mít své křižovatky. Protože však chybně definovali řeku Mži jako okraj centra, nikoliv jeho osu, navrhli v mimořádně cenné nábrežní poloze kapacitní komunikaci. Ta byla realizována téměř po čtyřiceti letech a dodnes je jednou z hlavních příčin urbanistických potíží středu Plzně. Široké silnice měly podle Kriseho a Sammra být obestavěny novými objekty, v západní části centra mělo vzniknout administrativní středisko nového kraje. Klasická veřejná prostranství – ulice, třídy a náměstí se měly z centrální oblasti, kromě historického jádra, prakticky vytrádit, nové stavby měly být soliterními objekty v otevřených plochách. Plán sice nebyl nikdy schválen, ale navržené zásady v Plzni zdomácněly a staly se

základní osnovou pro pozdější územně plánovací dokumentace, vznikající v 60.–80. letech (srov. mapy č. 42, 43).

Obr. č. 66: Demolice kasáren v Nejedlého sadech (dnes sady Pětatřicátníků), 1969. *Odstřel „35.“ kasárna 24. 1. 1969*. Autor neuveden. Výška 300 mm, šířka 400 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 17395. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Pohled ze střechy pošty na rohu Solní ulice; vlevo za kasárnami patrný dům na rohu Klatovské a za ním tmavá střecha synagogy, nejvyšší stavba na obzoru je věž metodistického kostela. Kasárna z roku 1826 sloužila dlouho slavnému 35. pěšímu pluku (srov. obr. č. 33). Jejich zbourání navazovalo na demolicí 19 domů v Nejedlého sadech (dnes Pětatřicátníků), Komenského, Kasární a Pobřežní ulici. Tento „průklest“ měl uvolnit místo pro čtyřproudou silnici vedoucí přes most A. Zápotockého (dnes Generála Pattona, stavba od roku 1967) k částem města na severním břehu Mže.

Obr. č. 67: Demolice někdejší vsi Skvrňany a příprava území pro výstavbu sídliště, konec 60. let 20. století. Autor neuveden. Výška 83 mm, šířka 168 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 13839. Skenovala Štěpánka Pfliegerová. – Skvrňany výrazně poznamenala blízkost Škodových závodů. Na počátku 20. století sice obec odmítla jejich žádost vybudovat na jejím katastru dělnickou kolonii (vznikla pak na plzeňském katastru pod názvem Karlov), i tak ale zaměstnanci Škodovky tvořili brzy největší část obyvatel Skvrňan. Roku 1890 zde žilo 1807 obyvatel. Během 90. let, kdy bytová výstavba v sousední Plzni výrazně zaostávala za přílivem pracovních sil, stoupl tento počet na 3735 a do roku 1921 na 5777. Faktická provázanost s Plzní a jejím hlavním podnikem byla potvrzena připojením k městu v roce 1924. Na úzké sepětí se Škodovkou Skvrňany doplatily za 2. světové války. Poškozeny byly již při náletech na Škodovku v květnu 1943 a v říjnu 1944, obzvlášť těžce je však zasáhl ničivý nálet z 25. dubna 1945. Definitivní zánik přinesla výstavba sídliště po roce 1968, jehož první byty byly předávány do užívání roku 1970. Snímek zachycuje bourání zbytků venkovské zástavby při ulici Nade Mží. Vpravo stojí budova školy z roku 1897, jediná zachovaná stavba někdejší vsi. Před ní je vidět kousek zatáčky Křimické ulice. Do zprovoznění dálnice D5 právě tudy vedl hlavní tah z Plzně na Rozvadov. V průhledu mezi domy je patrný tzv. Zámeček na skalním masivu nad silnicí z Plzně do Radčic. Postavili jej pro rodinu Lobkowiczů roku 1908 stavitelé Josef a Václav Paškovi.

Obr. č. 68: Spontánní manifestace na třídě 1. máje (dnes Klatovská) v upomínku výročí osvobození Plzně americkou armádou, 5. května 1969. *Situace v 18,45 hod. po prvním provedeném zásahu* (fotodokumentace StB, snímek č. 32). Výška 130 mm, šířka 180 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, rukopis i. č. 33775, sign. 32 e 120/8. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Na křižovatce Stalinovy třídy (později Moskevské, nyní Americké) a Benešovy třídy (později 1. máje, nyní Klatovské) byl 4. 5. 1947 položen základní kámen památníku americké armády. Památník měl stát v trojúhelníku sevřeném třídou 1. máje a dvěma rameny Moskevské. Do února roku 1948 nebyl památník postaven, místo ale zůstalo v povědomí obyvatel. Projevili zde své smýšlení spontánní výzdobou v roce 1948, povolené shromáždění zde proběhlo roku 1968, o rok později již byla manifestace rozehnána četou SNB. V Archivu města Plzně se dochoval sešit s fotografiemi, kterými StB dokumentovala průběh akce a účast osob, jež byly předmětem jejího zájmu. Křižovatka na tomto místě měla již na nejstarších plánech tvar písmene Y. Tento tvar měla i v době pořízení snímku. Později byla změněna mj. proto, aby zmizel středový ostrůvek evokující nepříjemné vzpomínky. Do dokončení průtahu od nového silničního mostu U Jána a průtahu přes Rychtářku na severním okraji historického jádra byla křižovatka Moskevská – 1. máje významná i z hlediska meziměstské dopravy, což názorně dokumentují ukazatele na sloupu vpravo dole. Pro křižovatku se vžilo pojmenování U Práce podle výrazného nápisu administrace stejnojmenného deníku. Pomník americké armádě zde byl nakonec odhalen 6. 5. 1995.

Obr. č. 69: Historické jádro Plzně, cca 1971. *Historické jádro města Plzně. Blok I. Celkové pohledy I. Fotodokumentace. Pohledy ze střechy domu č. 8 ve Františkánské ul. Domy na náměstí 20 – 19 – 18 – 17*. Autor neuveden. Výška 180 mm, šířka 242 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, sign. Mš 89/35. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Snímek je součástí fotografické dokumentace bloku domů mezi Náměstím Republiky a ulicemi B. Smetany, Bezručovou a Františkánskou. Starý domovní fond v centru města, ale i ve čtvrtích z 19. a počátku 20. století byl dlouhodobě zanedbáván a chátral. Na vzniklou situaci reagovaly plány na asanaci či regeneraci celých čtvrtí (srov. mapu č. 42). Součástí příprav k takovému řešení byly i podobné dokumentace. Vlevo proti kostelu stojí pod lešením rozestavěný hotel Ural (dnes Central) na místě starého hotelu Central, původně U zlatého orla (srov. obr. č. 25a–b). Barokní budova byla zbořena roku 1968, nový hotel byl otevřen v březnu 1972. Vpravo od kostela je na obzoru vidět malý lesík na vrchu nad Roudnou, který se jmenoval Stráž, ale vžilo se pro něj označení Mikulka. V 80. letech pod ním začala výstavba areálu nové fakultní nemocnice, která je postupně doplňována dalšími pavilony.

Obr. č. 70: Dům kultury ROH a odborů KOR v Plzni, před 1980. Pohledová studie vítězného návrhu architektů M. Hrubce, V. Hucla a F. Lojdy. Konvolut fotokopii návrhů tří projektových středisek Stavoprojektu. Výška 178 mm, šířka 240 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2738/16. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Dům kultury ROH je bezpochyby nejznámější a nejvýraznější samostatnou stavbou realizovanou v Plzni v 80. letech 20. století (stavba probíhala v letech 1980–1985, oficiálně byl Dům otevřen v lednu 1986). Postavena byla pouze část – vzdálenější nižší širší budova na nábreží při mostu přes Radbuзу. Stojí v exponované poloze s velkým potenciálem. Poloha na nábreží umožňuje pozorovateli

vnímat ji z odstupů, celistvě a v širším kontextu. Také se nabízela šance dokončit záměr patrný již od založení nábržeří, totiž vytvořit jakési pokračování centra, které by se táhlo až k nádraží. Bohužel tato šance nebyla zcela naplněna. Zčásti za to může rozpornost zadání (hlavní sál se hodí spíše pro sjezdové jednání než pro koncert či divadlo), zčásti patrně také nedokončenost celého záměru. Problematické však jsou i rozměry stavby, její tvar a silueta, které příliš nekorrespondují s okolím. Také komunikační trasy nejsou řešeny vhodně, jak naznačují terasy většinou zejíci prázdnotou. O recepci stavby v plzeňské veřejnosti vypovídá její neoficiální pojmenování, které se záhy ujal – totiž *Dům hrůzy u Radbuzy*.

Obr. č. 71: Pohled na starý a nový Bolevec přes tř. Lidových milic (dnes Studentská), kolem 1980. Autor neuveden. Výška 116 mm, šířka 176 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 13109. Skenovala Štěpánka Pfliegerová. – Stavba sídliště v Bolevci a na Košutce začala ve druhé polovině 70. let 20. století. Díky nim se obvod Plzeň 1 stal nejlidnatějším plzeňským obvodem. Oproti starším sídlištím na Slovanech a do jisté míry i na Borech, Doubravce a Skvrňanech zde byla potlačena přehledná uliční struktura a při výstavbě byla výrazně upřednostněna kvantitativní hlediska. Až dodatečně pak byla doplňována síť obchodů, služeb, nepočítalo se ani s dostatečnými prostorami pro parkování apod. Posledním rozestavěným sídlištěm tohoto typu před rokem 1989 se staly Vinice. Poté byla koncepce takovýchto megalomanských sídlištních ploch opuštěna. V popředí před panelovou zástavbou stojí jádro původní vesnice Bolevec. V roce 1995 byl tento zachovaný soubor venkovských staveb prohlášen za vesnickou památkovou zónu.

Obr. č. 72: Budova Krajské správy SNB a Hutního projektu, kolem 1983. Autor neuveden. Výška 129 mm, šířka 175 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 14489. Skenovala Štěpánka Pfliegerová. – Snímek zachycuje průběh úpravy křižovatky ulic Sirková a U Prazdroje (hlavní výpadovka na Prahu, rozšiřovaná v letech 1977–1983). V popředí místo po zbořeném hotelu Rossia (dobře patrný na obr. č. 62) s dosud stojící budovou bývalých stájí. Kolem ní zprava přichází ulice U Prazdroje. Doleva směřuje Nádražní ulice, kterou v době snímku vedla MHD a veškerá doprava k viaduktu u nádraží; v současnosti je z tohoto směru zaslepená. Budova částečně patrná za stromem stojí na rohu Nádražní a Sirkové a je již připravena k demolicí. Doprava byla po úpravách svedena do Sirkové ulice, původně slepě končící v náspu Moskevské (Americké) třídy. Za tím účelem byla rozšířena (demolice zástavby proběhly v druhé polovině 80. let) a zvednuta. Mezi Sirkovou ulicí a nábržeří stojí novostavba Krajské správy SNB, postavená podle návrhu arch. Jaroslavy Gloserové († 1981). Most přes řeku (zvaný dříve Pražský, dnes spíše U Jána) pochází z roku 1942. Při povodních roku 2002 byl poškozen a musel projít zásadní rekonstrukcí. Vede přes něj MHD a doprava do centra, zatímco tranzitní doprava byla svedena přes nový most (vpravo mimo záběr), v době snímku ještě ne plně dokončený. Vysoká budova za řekou byla postavena v roce 1969. Sídlily v ní podniky Hutní projekt, Západočeské elektrárny a Armabeton. Jejich 15 pater měřilo 60 m a poskytovalo prostor pro 160 kancelářů a 800 zaměstnanců. Zchátralá budova prošla v letech 2003–2004 rekonstrukcí, při níž zůstal z původní stavby v podstatě jen ocelový skelet.

Mapa č. 1: Plán sídliště Na Vinicích, 1989. *Vinice – jih*. Autor neuveden. Měřítka neuvedeny, výška 275 mm, šířka 615 mm, planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2643. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Jak vyplývá z přiloženého přípisu ObvNV Plzeň 1 ze září 1989, plán zobrazuje pojmenování ulic na sídlišti Vinice. Jména byla schválena plenárním zasedáním ObvNV Plzeň 1 v březnu 1989. Sídliště na Vinicích je posledním plzeňským panelovým sídlištěm. Z původního plánu byla realizována zhruba východní polovina. Nejzazší realizovaný je blok ve tvaru obrácené L na levé straně Bzenecké ulice. Dále na západ probíhá dosud výstavba obytné čtvrti Sylván, ovšem již jinou technologií a v jiném prostorovém uspořádání a dimenzích.

Mapový list č. 1

Mapa č. 2: Plzeň a okolí na Müllerově mapě Čech, 1720. *Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis...* – Joh: Christoph: Müller...A.C:M.DCC.XX. Michael Kauffer sculp–sit Augusta Vind. Mědirytina, grafické měřítko [1 : 132 000], sekce XII, výška sekce 465 mm, šířka 540 mm, výřez. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Praha, sign. I–1–137–12.

Mapa č. 3: Plzeň a okolí na mapě Plzeňského kraje Františka Jakuba Jindřicha Kreybicha, 1830. *Charte vom Pilsner Kreise des Königreiches Böhme nach zuverlässigen geographischen Hülfsmitteln neu bearbeitet*. Kolorovaná mědirytina, grafické měřítko [1 : 243 000], výška 375 mm, šířka 476 mm, výřez. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha, sign. VI/8/A–2287. Skenoval Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, Zdiib.

Mapa č. 4: Plzeň a okolí na speciální mapě Třetího vojenského mapování Čech, 1882–1883. Zone 6 Col. VIII, Tepl und Tuschkau, 1882; Zone 6 Col. IX, Kralowitz und Břas, 1883; Zone 7 Col. VIII, Bischofteinitz und Nürschan, 1882; Zone 7 Col. IX, Pilsen und Blowitz, 1883. 1 : 75 000, heliogravura, výška 380 mm, šířka 490 mm, výřez. © Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha, nesignováno. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 2

Mapa č. 5: Plán opevnění královského krajského města Plzně a projekt jeho úprav, 1658, půdorys a řez. *Delineation der Stadt*

Pilsen, wie die anitzo sich befunden thuet, auch wie vermögs des Gjenralwachtmeisters von d[er] Cron, ..., wie dieselbige bloss mit Werckel und Revelinen ad interim zu verseh were, als nemblich wie die vorhin darbey geführte Schantzen, ..., konten mit kleinen Unkosten reducirt, und entlich solche statt im zimliche Defension gebracht werden ... Prag, den 23. Februarii 1658. Autor neuveden. Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko v pražských loktech, plán ve dvou kusech, půdorys výška 748 mm, šířka 582 mm; řez výška 160 mm, šířka 586 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 1. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. – Kolorovaný plán plzeňského městského opevnění rozlišuje jednak středověké hrady (červeně), jednak opevnění vzniklé během třicetileté války (zeleně) a konečně přináší návrhy na finančně nenáročnou úpravu a doplnění fortifikací (tmavě okrově, hnědočerveně). Plánované úpravy také popisuje slovně v legendě. Vedle půdorysu je významná i druhá část plánu, přinášející na úzkém pruhu řez Plzní se zachycením hradeb a jejich polohy vůči terénu; řez je brán napříč městem od jeho severozápadního k jihovýchodnímu rohu. Budování barokního opevnění Plzně bylo zahájeno již během Mansfeldovy okupace města, kdy byly v letech 1618–1620 opraveny dělostřelectvem poškozené hrady a kolem celého města vzniklo bastionové opevnění včetně valů ze sypané zeminy. V roce 1639 byla zahájena další etapa opevňování města, která trvala až do sklonku 40. let 17. století, se zvláštní intenzitou pak v letech 1645–1649, kdy byl velitelem plzeňské posádky Giovanni La Coronna (též Jean de La Crone). Z podnětu La Coronny byla v té době také západní brána města přesunuta z Riegrovy ulice (zavřena tamní Skvrňanská brána) do Prešovské (prolomena tzv. Nová či Říšská brána). Třetí výraznou etapu budování plzeňské pevnosti pak představují roky 1658–1659. Práce opět organizoval „General Wachtmeister von der Cron“ a tak jako v předchozí periodě se i nyní práce soustředily zejména na vnější šance.

Mapa č. 6: Půdorys opevnění Plzně Johanna Christiana Ziznera, 1703. *Grund-Ris des bey der Königl. Kreis-Stadt Pilsen theills vor althero, theills in Bäverischen Kriege in A. 1703 vermeg Ordere Ihro Excell. Herren General Hermewil, und durch des Herren Johann Christian Zizner Kaiserlich. Stukh. Haupt-Mann, und Ingenieur angegebene, und angelegte, und anjetzo beständige Weerker ...* Autor Johann Christian Zizner (?). Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko v jitrech, výška 695 mm, šířka 515 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 2. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. – Johan Christian Zizner, cisařský hejtman dělostřelectva a inženýr, byl koordinátorem poslední etapy opevňování Plzně v roce 1703 a pravděpodobně také autorem plánu. Souběžně s Plzní probíhaly fortifikační práce i v dalších městech (České Budějovice, Cheb), které – včetně prací v Plzni – celkově řídil generál Ludvig hrabě de Eberville. Nakolik práce v roce 1703 stav opevnění skutečně změnily – tedy zda nakonec kromě oprav dřívějších fortifikací došlo i k jejich rozšíření – není jisté. Legenda plánu ovšem podrobně popisuje jednotlivé části opevnění, leckdy včetně zmínek o jejich stavu, a rozlišuje mezi fortifikacemi realizovanými a pouze naplánovanými. Krom toho uvádí i významné orientační body a budovy (např. kostel, radnice, kláštery, mlýny, poštu, pivovary, atd.). Johan Christian Zizner řídil rekonstrukci plzeňského městského opevnění, která probíhala v březnu až v prosinci roku 1703 v rámci příprav na možné ohrožení Plzně ze strany bavorsko-francouzské aliance ve válkách o španělské dědictví.

Mapový list č. 3

Mapa č. 7: Plán úprav františkánského kláštera, 90. léta 17. století. Měřítka neuvedeny, plán nesignován (exhibiční poznámka podepsaná P. Castulem Martinem). a: Přizemí. *Modella Nova Partis Inferioris Conventus*. Výška 594 mm, šířka 447 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1211. – b: Patro. Výška 597 mm, šířka 438 mm, kolorovaná kresba perem, přitíštěná pečeť pod papírovým krytem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1212. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Soubor plánů přizemí a patra konventu františkánů, dříve minoritů, při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Plzni, z obecného hlediska ukazuje strukturu konventu městského žebrového řádu v období raného novověku. V konkrétním případě navazuje na další dvojici výkresů, předisponovanou nedávno z fondu Archivu města Plzně údajně do centrálního řádového archivu, (k dispozici pouze v kopiích nízké kvality). Tato dvojice zachycuje starý stav objektu před stavebními úpravami, jejichž návrh přináší zde reprodukovávané výkresy. Dosud provedené stavební historické průzkumy konventu ukazují, že tento návrh nebyl ve všech bodech uskutečněn v dané době tak, jak výkresy předpokládaly. Jádro dispozice zůstávalo nezměněno. Konvent je přiložen k jižnímu boku klášterního kostela (na plánu zastoupen jen úsekem obvodové zdi). Před západním průčelím kostela se nachází vchod do konventu, vedle něj světnička vrátného a naproti ní přes síň lavatorium – koupelna vyhřívána kachlovými kamny s nepřímou obsluhou. Dál k jihu navazuje západní křídlo budovy, které v přizemí obsahuje další provozní prostory kláštera. Čtyři ramena ambitu, do jehož severozápadního koutu ústí výše uvedený vchod, obíhají rajský dvůr se studnou uprostřed, která zde symbolizovala pramen živé vody. V severozápadním koutě dvora bylo zřízeno šnekové schodiště spojující patro. O vzniku dalšího šneku se asi uvažovalo v severovýchodním koutě, do projektu patra však není zanesen a zřejmě nebyl postaven. Hlavním prostorem v přizemí východního křídla konventu je někdejší kapitulní síň – kaple sv. Barbory, jejíž presbytář vystupuje z linie východního průčelí. Po stranách provázejí kapli sakristie a „sklad“ sakristie. V nedalekém jihovýchodním koutě ambitu se nachází dodatečně

zřízený sakrální prostor vybavený oltářem a uzpůsobený pro kázání osobám shromážděným v této části ambitu. Vstup na kazatelnu vede z dispensy (sloužila také jako sklad, spížírna), na jejíž východní bok navazovaly v dané době dvě místnosti hospicia – prostoru pro návštěvy. Vyplňovaly jihovýchodní nároží budovy, které bylo zbytečně zbořeno arch. Škorpilem, aby se uvolnilo místo okolo jeho novostavby budovy Západočeského muzea (1897–1902). Na západě k dispense přiléhá v jižním křídle refektář vytápěný velkými kachlovými kamny, která se obsluhovala ze sousední dymníkové kuchyně. Ta předstupuje z jižní fronty kláštera a její středověký dymník tvaru komolého jehlanu, postavený z tesaného kamene, představuje charakteristický prvek patrný na řadě historických zobrazení města. Navrženo přestavbou měl být zakryt, což se tehdy nestalo (srov. např. akvarely z doby asi před rokem 1729 – mapový list č. 47, obr. č. 81, 82). V centru kuchyně je zobrazena plotna – vyvýšený zděný stupeň s povrchem obvykle dlážděným cihlami, na kterém se vařilo na otevřeném ohni. Zplodiny ohně a páry jímaly a vzhůru ven ze stavby odváděl zmíněný dymník rozepjatý nad celým půdorysem kuchyně. Jeho prostřednictvím byla rovněž odkouřena kamna refektáře. Podle reprodukovánoho návrhu měla být kuchyně doplněna přístavkem vloženým na západní straně do komunikačního prostoru mezi ní a skladem při jihozápadním nároží konventu. Ve středověku měl ale „sklad“ vyšší funkci, neboť podle archeologického zjištění byl vybaven hypokaustem – podpodlahovým teplovzdušným vytápěním, jehož pec se obsluhovala z podzemních prostor spojených se sklepy kláštera. Takové topení bylo luxusním zařízením, které v daném prostoru dovoluje předpokládat pobývání společensky vysoko postavených osob. Uvedenou část kláštera spolu s kuchyní mívá v malém odstupě silná zeď, která představuje hlavní městskou hradbou ze 14. století. Uvedená mezera je příhradební uličkou, která byla ponechána pro pohyb obránců podél opevnění. To v prostoru kláštera přečkalo éru likvidací za purkmistra Martina Kopeckého, paradoxně bylo pak zachováno Škorpilovou stavbou muzea. Z hlavní hrady se dodnes zachoval pouze úsek při kuchyni až po jihozápadní nároží kláštera. Na reprodukovánoém plánu hradbá konventu objímá také na východní straně. Zde je do ní vložena záchodová věž. Na reprodukovánoém plánu není její přizemí podrobně vykresleno, snad zde měly být záchody zrušeny, jak ukazuje výkres úpravy patra. Z výše zmíněného plánu starého stavu však víme, že věž dělila příčka na poloviny, z nichž v jedné se v přizemí nacházely záchody, ve druhé spadová šachta záchodů v patře. Ty byly z patra konventu přístupné po dřevěném můstku. Hlavní komunikace do patra vedla z jihozápadní části přizemí. Poblíž ústí schodiště najdeme v jihozápadním nároží patra celou představeného kláštera – kvardiána. Přes chodbu východně od ní vystupují schody na půdu, která tehdy sloužila jako sýpka. Prostor vedle této komunikace zaujímá horní část dymníku klášterní kuchyně, který projekt navrhuje zakryt přístavbou (tehdy nerealizováno). K navrženému severozápadnímu nároží konventu přiléhá místnost pro návštěvy. V jihovýchodním nároží najdeme prostory k ubytování řádových představených, ve východním křídle nad kaplí sv. Barbory pak nemocnici skládající se ze síňky s dymníkovou kuchyní k obsluze kamen ve dvou pokojích, dále ze skladu a kaple nemocných. Z jihu s nemocnicí sousedí komunikace k záchodům v patře věže, na severu přiléhá knihovna, mezi níž a presbytářem klášterního kostela vystupuje schodiště komunikačně spojující mnišský chór. Pevná část patra je rozdělena na celý řeholník.

Mapa č. 8: Plány na přestavbu dominikánského kláštera v Plzni pro účely vojenské nemocnice, schválené roku 1786. Schválil 4. dubna 1786 v Plzni svobodný pán von Moringger, podporučík a inženýr. Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko ve vídeňských sázích. a: Půdorys přizemí, výška 1040 mm, šířka 760 mm (originál ztracen, fotokopie v Archivu města Plzně výška 498 mm, šířka 415 mm), Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/241, i. č. 02759 (– ztracen, jeho fotokopie dochována v Archivu města Plzně, Sběrka map a plánů, M 2087/5, sign. Ts 5 d 5. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová). b: Půdorys prvního patra, *Plan des ersten Stockes des D(ominic)aner Klosters in der K. K. Kreys Stadt Pilsen welches in (Z)ukunft zu einen Milit(är Spit) al adaptirt werden solle*, výška 740 mm, šířka 490 mm, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/242, i. č. 02760. c: řezy A–B, C–D, F–G, I–H, *Proulions Profills des dermahlen Existirenden Dominicaner Klosters in ... Pilsen. Profil nach der Linie A B. Profil nach der Linie C D*, výška 600 mm, šířka 480 mm, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/243, i. č. 02761. d: řezy A–B a C–D, *Profil nach der Linie A B durch alle Stockwerke und der Kirchen nebst Grufften und Keller. Profil nach der Linie C D durch alle Stockwerke des Klosters nebst Grufften und Keller*, výška 600 mm, šířka 480 mm, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/244, i. č. 02762. Foto © Zdeněk Matyáško – Ústav dějin umění AV ČR v. v. i., Praha, 2009. – Dominikánský klášter v Plzni byl zrušen již roku 1785, ke skutečnému rozpuštění konventu však došlo až 20. července 1786. Tyto plány, navrhující adaptaci jeho budovy pro potřebu vojenské nemocnice, tedy vznikaly v předstihu před uvolněním objektu. K jejich realizaci ovšem přinejmenším do začátku 19. století nedošlo. Město odkoupilo část budov zrušeného kláštera v červnu 1787 a v roce 1792 získali bývalý kostel soukromí měšťané pro hospodářské účely. V roce 1793 byla zbourána jeho věž a loď sloužila ještě několik let jako skladiště obilí. Až v září 1802 byla zahájena úprava té části kláštera, kterou si ponechal stát, pro potřeby vojenské nemocnice. Ta zde posléze fungovala až do roku 1899. Zbytek kláštera byl

ještě v roce 1802 srovnán se zemí. Až do roku 1802 vojenská nemocnice sídlila v objektu bývalé bašty v severovýchodním rohu městských hradeb ve Veleslavínově ulici (srov. mapu č. 15).

Mapový list č. 4

Mapa č. 9: Plzeň na Prvním vojenském mapování Čech, 1780–1783. *Sectio 156*. Rukopisná kolorovaná mapa, grafické měřítko [1 : 28 800], výška sekce 408 mm, šířka 618 mm, výřez. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 5

Mapa č. 10: Plán Plzně a nejbližšího okolí, 1781. *Situations Plan der königl. Kreisstad [!] Pilsen, welcher durch gnädigen Vorschub eines löbl. Regiments unter meiner Anleitung von denen hier nebenbenannten Herrn Officiers [!], Cadet, Unterofficiers und andrerer Individuen, die meinen geometrischen Vorlesungen verflossenes halbe Jahr beygewohnt, aufgenommen worden, anno [1]781, und zwar Unter Commando des Herrn Obersten Grafen Strasoldo. Thm. de Kittelli [!], Hauptmann. Grafické měřítko v prutech (rutten), výška 465 mm, šířka 641 mm, kolorovaná perokresba. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 57. Skenoval Tomáš Vybíral. – Plán zhotovila skupina frekventantů výcviku ve vojenském zeměměřičství pod vedením hejtmana Kitteliho a velením plukovníka hraběte von Strasoldo (pravděpodobně Leopold Lorenz von Strasoldo, později podmaršálek a majitel štýrského pěšího pluku č. 27); jména účastníků mapování jsou uvedena v parergu vpravo dole. Zachycuje město před počátkem proměn – uzavřené do hradeb, před zrušením klášterů dominikánů a dominikánek, některých kostelů (kostel sv. Markéty, sv. Máří Magdalény, kaple sv. Rocha) a hřbitovů uvnitř zástavby. V protikladu k pozdějšímu obrazu „černé Plzně“ je dominantním znakem tohoto plánu pás úpravných zahrad a luthausů zámožných plzeňských měšťanů, který lemuje město téměř ze všech stran. Jejich rozvoj dokládá zlepšující se ekonomické podmínky města a jeho elit. Okolnosti vzniku plánu ovlivnily jeho obsah i formu – podrobně a pečlivě jsou vykresleny fortifikace, terén, vodní síť, zástavba a komunikace v okolí města, zatímco intravilán je podán zjednodušeně a nepřesně. Řeka východně od města je chybně nazvána *Bradawka*, ve skutečnosti jde o Radbuzu (jménem Bradava bývala nazývána Úslava, která teče ještě dále na východ).*

Mapový list č. 6

Mapa č. 11a–c: Intravilány Plzně, Skvrňan a Bolevce z raabizačních map plzeňského panství, 1781. – a: *Geometrischer Grund Rieß der Königl. Kreys Stad [!] Pielsen [!] sambt einen Theil dazugehörigen Bürgerlichen Grunden*. Ignatz Heinrich Kaiser, 1781 (?). Měřítka neuváděna, výška 1570 mm, šířka 2060 mm, kolorovaná kresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 665. Foto Tomáš Bernhardt. – b: *No. 25 Geometrischer Grund Rieß des zu der kon: Kreys Stad [!] Pilsen Geheerigen [!] Dorfes Skurnian*. Ignatz Heinrich Kaiser, 1781. Měřítka neuváděna, výška 1400 mm, šířka 2180 mm, kolorovaná kresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 671. Foto Tomáš Bernhardt. – c: *Geometrischer Grund Riis des zur Königl. Creiss Stad Pilsen gehoerigen Dorfes BOLLOWETZ Nr. 2*. Anton Gruber, 1781. Grafické měřítko (145 mm ~ 200 vídeňským sáhům, cca 1 : 2616), výška 1440 mm, šířka 2020 mm, kolorovaná kresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 648. Foto Tomáš Bernhardt. Od poloviny 18. století upouštěla obec od hospodaření ve vlastní režii na městských dvorech a dalších zařízeních. Dálo se tak z císařského nařízení na základě zjištění komise vyšetřující v roce 1752 neefektivnost obecního hospodářství. Ještě dále tento proces pokročil na přelomu 70. a 80. let 18. století při tzv. raabizaci (srov. též komentář k mapovému listu č. 39, mapě č. 60). Tato pozemková reforma konaná podle návrhu dvorního rady Raaba se týkala městských, státních a církevních dominikálních pozemků. V Plzni se tak stalo podle císařského patentu z 1. března 1777. Rozměření a rozdělení půdy probíhalo do roku 1779, definitivní smlouva byla podepsána 10. května 1783. Reformu provázela falešná očekávání a fámy, nedůvěra vesničanů a nechuť dosavadních nájemců městských dvorů, k samotnému podpisu smlouvy bylo nutno přivolat vojenskou asistenci. Raabizace výrazně změnila tvář plzeňského venkova. Osm městských statků bylo zcela rozparcelováno (Božkov, Bušovice, Doudlevec, Ejpovice, Habrová, Smědčice, Újezd), zbylé dva výrazně zmenšeny (Doubravka, Horomyslice). Na pozemcích některých dvorů vznikly nové vesnice (s názvy dřívějších osad či dvorů – Habrová, Sedlecko, Hradiště). Staré vsi v blízkosti dvorů se prudce rozrostly (Božkov z 19 usedlostí na 40, Bušovice z 24 na 48 ap.). Na celém plzeňském panství vzrostl počet usedlostí z 656 na 815. Nemenší význam měla další součást reformy – reluce robot, tedy jejich převedení na plat. Součástí dokumentace byla sada ručně kreslených plánů dokumentujících celé plzeňské panství. Jde celkem o 33 mapových děl velkého formátu. Většina zobrazuje katastr jediné vsi, některé zachycují pozemky jednotlivých dvorů nebo části měšťanských pozemků na katastru vlastního města. Zvláštním případem je plán Plzně a okolí (M 665). Jako jediný je graficky bohatší – ozdobný mapový rám, parergon v rámečku s názvem, městský znak, označení některých významných objektů. Plány jsou datovány do roku 1781 a až na jeden podepsány geometri Antonem Gruberem nebo Ignácem Heinrichem Kaiserem. Dokumentují stav plzeňského venkova v době, kdy se na něm teprve začaly projevovat změny vyplývající z raabizační reformy. Zobrazeny jsou například i některé městské rybníky, které byly v příštích letech po převzetí sedláky vysušeny a změněny na louky. Hlavní pozornost plánů je zaměřena na pozemkový majetek, pečlivě vykresleny jsou však i intravilány obcí. Soubor je z velké části uložen v mapové sbírce Archivu města Plzně (i. č. M648–M678), dva plány jsou

uloženy v mapové sbírce Západočeského muzea v Plzni (i. č. MP138, MP854). Vzhledem ke svým rozměrům a v některých případech technickému stavu (stupeň opotřebování) jsou tyto mapy bohužel obtížně reprodukovatelné. Do atlasu byl zařazen intravilán města, který tvoří protějšek k dalšímu plánu města ze stejného roku (mapa č. 10) a dále blízkých vsí Skvrňany a Bolevec. Skvrňany jsou příkladem obce, která během růstu Plzně téměř beze zbytku zanikla (srov. obr. č. 67). Púdorys Bolevce se dochoval dodnes v poměrně intaktní podobě, byl obklopen sídlištěm (srov. obr. č. 71).

Mapový list č. 7

Mapa č. 12: Rukopisný plán Plzně s předměstími, 1821. *Situations-plan der Koeniglichen Kreis Stadt Pilsen samt Vorstaedten [!] und den naechsten [!] Umgebungen nebst Bezeichnung aller um die ganze Stadt gelegenen, der Stadtgemeinde gehoerigen oeden [!] und sonstigen Plaetze [!]. Nach der einzelnen Aufnahm und Vermessungen von den Jahren 1816, 1817, 1818, 1819 und 1820 ausgefertigt [!] im Jahre 1821 durch Jos. von Thoschenowitz [Josef z Tošenovic] zugleich staedt. Bau- und Materialverwalter Ingenier [!]. Grafické měřítko (200 vídeňských sáhů ~ 151 mm, tedy cca 1 : 2510), výška 630 mm, šířka 985 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 679. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Plán Plzně z roku 1821 je patrně nejbohatší na informace a také esteticky nejpůsobivější ze všech známých plánů sestavených před mapováním stabilního katastru. Na základě svých několikaletých měření jej nakreslil městský úředník Josef z Tošenovic [!] potomek slezské rytířské rodiny Tluků z Tošonovic. Rozlišuje v něm obytné budovy, stodoly, kůlny a zahradní domky, které ještě dělí na staré a nové. Podobné dělení uplatňuje i při vykreslení cest. V zobrazeném blízkém okolí vyznačuje hranice jednotlivých pozemků a rozlišuje mezi lukami, poli a zahradami, přičemž uvádí i čísla pozemků a výměru, v některých případech i majitele. O něco menší výpovědní hodnotu plán má pro plzeňský intravilán, kde jsou většinou zachyceny jen celé bloky a jména ulic. Výjimku tvoří blok domů proti průčelí kostela sv. Bartoloměje, vykreslený ale značně schematicky (srov. plán cca z roku 1840 – mapa č. 21), a částečně blok při severní straně náměstí s vyznačenou radnicí a novostavbou trestnice (*Crim. Haus*, 1820). Podrobněji jsou pojednány význačnější stavby. U kostela sv. Bartoloměje je ještě naznačena hřbitovní zeď (zbořena 1799), dále budova staré školy (zbořena 1829 – srov. komentář k obr. č. 8) a strážnice. V areálu někdejšího dominikánského kláštera v severozápadním nároží, kde již chybí kostel sv. Markéty (zbořen 1802), sídlí vojenská nemocnice (od roku 1802, budova zbořena 1899). V Dlouhé ulici (nyní Veleslavínově) k bývalému klášteru přiléhá objekt špitálu sv. Máří Magdalény (srov. obr. č. 23) a vlevo přes ulici zbrojnice (srov. obr. č. 18) a obecní dvůr. V jihovýchodním nároží města je v hrubých obrysech vyznačen františkánský klášter se zahradou a s naznačenou úpravou rajského dvora. Budova na jižním okraji označená jako lyceum představuje první příklad radikální změny pojetí hranic města a první krok k jeho propojení s předměstími. Někdejší klášter dominikánek koupilo město od náboženského fondu v roce 1783 a o rok později sem umístilo hlavní školu a gymnázium. V roce 1804 byla zbořena Litická (též Jeptišská) brána a v letech 1805–1809 proběhla přestavba, při níž areál dostal monumentální průčelní budovu podle návrhu Šimona Michala Schella, která se poprvé obracela směrem ven do prostoru někdejšího opevnění a k předměstím. Ke gymnáziu patřila také botanická zahrada, patrná před průčelím na místě zasypané části příkopu. Samostatně jsou vykresleny ještě domky řemesníků v linii parkánu při vnitřní středověké hradbě, jejichž výstavba byla povolována od konce 18. století, dále objekty dosud stojících bran, bašty apod. Vyznačeno naopak není umístění krajského úřadu, který sídlil v letech 1800–1835 v Guldenerovském domě na rohu náměstí a dnešní ulice B. Smetany (srov. obr. č. 36). Podrobnější informace nabízí pohled na předměstí. Stále je zachována většina barokního opevnění, které krajský úřad povolil zbořit již roku 1784. V jeho předpolí však již nacházíme stromořadí, základ parkového okruhu vytvořeného později za purkmistra Kopeckého po zasypání příkopů (zde ještě dobře patrných) a odstranění hradeb. Chybí již bastiony při jižním okraji. V jihozápadním nároží púdorys opevnění dodržuje zahrada s budovou hostince z roku 1801. V roce 1810 ji zakoupila obec a poskytla jí roku 1822 státu k umístění vojenského výchovného ústavu, zatímco zahradu město odproдалo roku 1829 kostelnímu fondu k užívání pro arciděkana (otevřena roku 1870). V budově sídlila od roku 1853 česká škola, dnes zde stojí divadlo J. K. Tyla. Púdorys jižního bastionu je patrný ve tvaru pozemku s místem pro přehlídky. Jihovýchodní bastion již zmizel beze stopy a jeho zrušení zjednodušilo trasy komunikací ke Královskému mostu. V době vzniku plánu bylo již rozhodnuto o zrušení velkého západního bastionu zvaného Turecká šance, který v té době využívali soukeníci pro sušení sukna. Roku 1820 padlo rozhodnutí vystavět zde nákladem obce kasárna pro 35. pěší pluk (srov. obr. č. 33). Oproti plánu z roku 1781 (srov. mapu č. 10) se ještě zvýraznil pás zahrad a luthausů kolem města. Patrné je to zejména směrem na jih (kromě lokality na zrušeném bastionu vznikla v jeho předpolí zahrada se zájezdním hostincem, zvaná Chotěšovská). Další zahrady přibýly na jih od cesty sledující směr dnešní Americké třídy a při řece Radbuze. Nejvýraznější změnu představuje velká Tuschnerovská zahrada na Saském předměstí při tehdejší silnici do Karlových Varů (dnešní Lochotinská). Bratři Filip a František Daniel Tuschnerovi provozovali koncem 18. století rozptýlenou manufakturu na výrobu sukna, Jan Tuschner byl v letech 1796–1800 plzeňským purkmistrem. Velkorysá zahrada dobře vyjadřovala význam rodiny. Byla upravena ve stylu anglického parku s vodotrysky, její součástí byl zrcadlový taneční sál. V roce 1797 zde krátce pobývala arcikněžna Marie Alžběta. Po smrti Jana Tuschnera jeho dědici prodali zahradu ve třech dílech. Severní cíp zahrady s domem se zrcadlovým sálem,*

proměněným na obytné stavení, vlastnil později František Pecháček. V této části byl roku 1862 zřízen parní mlýn (srov. mapu č. 22). Napříč někdejší zahradou byla později otevřena Keřová ulice a vede přes ni most Generála Pattona. Dochovalo se pouze obytné stavení s mansardovou střechou v Lochotinské 35. Porovnání s plánem z roku 1781 ukáže i určité změny na předměstích. Změnila se například Rychtářova louka na Rychtářce, přibyla stavení zejména na Říšském předměstí. Nejvýraznější stavbou tohoto druhu jsou činžovní domy, které nahradily kostelík sv. Máří Magdalény u mostu přes Mlýnskou strouhu. Předměstí si však stále uchovávají venkovský ráz. Značnou část zde stojících budov tvoří stodoly (řada stodol při Klatovské silnici, Stodolní náměstí v prostoru dnešní Husovy třídy, stodoly při dnešní Americké třídě nebo za Saským mostem), do bezprostřední blízkosti města také sahala pole. Podrobně jsou také na předměstích vykresleny komunikace, mosty a lávky (z jejich vyobrazení je v obecných rysech patrná i jejich konstrukce). Plán je velmi cenný pro studium vodohospodářských a vodopisných poměrů (řada rybníčků či mokřin západně a jižně od města, drobné a již zaniklé vodoteče). Zachycena jsou zde také některá technická zařízení (vodní kola na Soukenické valše (Walken-Graben) a na Mlýnské strouze, část trasy vodovodu od Věch svatých) či místa důležitá z hlediska života obce (Štřelnice a cvičiště na Obcizně, obilní trh při zahradách v jižním sousedství města i koňský trh v prostoru před dnešním synagodem). Řadu pozoruhodných detailů nalezneme v pravém horním rohu: zcela vpravo nahoře poslední zobrazené stavení je prachárna, kterou roku 1818 vystavěla obec pro erár zhruba v místě někdejšího popraviště (do té doby se nacházela v budově staré zbrojnice přímo ve městě). Boží muka u přístupové cesty k prachárně zobrazil na stejném místě již Jan Willenberg (srov. mapový list č. 44, obr. č. 77). Ještě blíže města u rozcestí s Pražskou silnicí je zřejmě zakreslena ještě špitální kaple sv. Martina (zrušena 1784). – KOVÁŘ, Jaromír: Nad plánem Plzně z roku 1821. *Minulost Západočeského kraje 13, 1976, s. 187–205* (rozbor plánu v kontextu dobových dějin města).

Mapový list č. 8

Mapa č. 13: Plány na rozšíření hřbitova a stavbu kostnice při špitálním kostele sv. Máří Magdalény na Pražském předměstí, schválené arcibiskupským úřadem dne 22. července 1779 (podepsán František Košťál – *P. Franc. Koschtial, secretarius*). – a: Púdorys celkové situace s rozlišením stávajícího a plánovaného stavu. Grafické měřítko [10 sáhů ~ 12 cm], výška 299 mm, šířka 420 mm, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1254/17. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: Průčelí a púdorys kostnice, grafické měřítko bez udání jednotek, výška 330 mm, šířka 212 mm, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1254/18. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Roku 1784 byl hřbitov zrušen, stejně jako další hřbitovy ležící mezi obytnou zástavbou. Městu nadále sloužily hřbitovy u kostelů sv. Mikuláše a Věch svatých.

Mapa č. 14: Plán rozšíření mikulášského hřbitova roku 1849. *Situations-Plan. Über die im Jahre [!] 1849 Stattgefundene Erweiterung des Nikolaifriedhofes bei Pilsen. Wach entworfen, Hlwan Erzdechant Ad. Czerny cop. 1851*. Grafické měřítko [50 vídeňských sáhů ~ 13,2 cm, cca 1 : 710], výška 177 mm, šířka 311 mm, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1251/3. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Pole přiléhající k původnímu hřbitovu zakoupil roku 1848 zádušní ústav. O rok později byla postavena nová zeď a obydlí kostelníka a hrobníka. Úpravy byly dokončeny roku 1850, kdy byl také osazen kříž proti hřbitovní bráně. Ke dvěma křesťanským hřbitovům přibyl roku 1856 ještě židovský mezi Roudnou a vsí Bolevec. Kapacita hřbitovů rostoucímu městu nestačila. Situaci vyřešilo zřízení ústředního hřbitova při silnici na Prahu na katastru tehdy samostatné Doubravky (usnesení padlo roku 1893, vlastní stavba proběhla v letech 1897–1901, židovské oddělení otevřeno již roku 1898).

Mapový list č. 9

Mapa č. 15: Plány vojenské nemocnice v Plzni z roku 1802. Simon Michael Schell, městský stavební mistr. Rukopisné kolorované plány, grafické měřítko v dolnorakouských sázích. a: Púdorys stávajícího přízemí, *Grundt Plan des gegenwärtigen Militair Spitals in der Königl. Stadt Pilsen*, výška 530 mm, šířka 343 mm. b: Púdorys prvního patra včetně řezu. *Grundt Plan des 1ten Stock zum Militair Spital. Profil nach der Linie A B*. výška 532 mm, šířka 346 mm. Státní oblastní archiv v Plzni, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, karton č. 5, i. č. 58, sign. Milit. 40, Stavba vojenské nemocnice v Plzni 1802, fol. 34–39. Skenovali Radek Fiala. – Dva otištěné plány příslušející k dalším čtyřem plánům (nepublikovaným z prostorových důvodů), které zachycují púdorys a řezu plánované přestavby přízemí, I. patra a krovu nemocnice. Tyto plány vznikly jako návrh na rozšíření stávající vojenské nemocnice, jejíž kapacita zřejmě nedostačovala, na sto lůžek. Vojenská nemocnice byla až do roku 1802 umístěna v někdejší baště v severovýchodním rohu městských hradeb při ústí Veleslavínovy ulice do sadů 5. května. V roce 1802 však byla místo uvažované adaptace bašty zahájena úprava bývalého dominikánského kláštera, v němž posléze vojenská nemocnice sídlila až do roku 1899. V baště ve Veleslavínově ulici pak byla v roce 1832 otevřena nová, na svou dobu moderní městská nemocnice se 48 lůžky.

Mapa č. 16: Situační plán stavby Západočeského muzea v Plzni se zakreslením městských hradeb v prostoru novostavby, 1897. *Situační plán stavby nového musea král. města Plzně a k němu sousedících částí kláštera františkánského a hotelu „u Plzeňského dvora“*, září 1897. Autor neuváděn. Rukopisný kolorovaný plán, měřítko pro púdorys a délky řezů 1 : 200, pro výšky řezů 1 : 100, výška 575 mm, šířka 850 mm. Archiv města Plzně, Sběrka map a plánů, M 1325, sign. Ts 4c4/1e. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Situace projektované

stavby muzea je zachycena ve vztahu ke starší zástavbě. Nová muzejní budova byla podle návrhu arch. Josefa Škorpila vybudována v letech 1897–1902 v těsném sousedství františkánského kláštera. Umístění budovy do prostoru starého městského opevnění bylo významným urbanistickým počinem, který zásadně ovlivnil další vývoj přilehlého okolí. Monumentální průčelí se stalo výraznou součástí siluety města. Plán dokumentuje při stavbě zbořeného městského hradeb, které byly jedním z posledních dochovaných úseků plzeňského městského opevnění. Kromě jejich situace jsou zachyceny řezy i pohled na hlavní vnitřní hradbu.

Mapový list č. 10

Mapa č. 17: Plán ke zřízení nového vodovodu, kašny a rezervoáru pro potřeby vojenských kasáren, 1827. Situations- und Niveau Plan zur Errichtung einer neuen Wasserleitung samt Röhrkasten und Reservat in der Reichsvorstadt bey der Pilsner militär Kasserne. Autor Rudolf Kotner (?). Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko ve vídeňských sázích, výška 272 mm, šířka 419 mm. Státní oblastní archiv v Plzni, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, kart. 50, sign. Cam. 10, i. č. 102, fol. 154. Skenoval Radek Fiala. – Plán na výstavbu nového vodovodu podrobně mapuje vodohospodářskou situaci v prostoru před Říšskou bránou. Součástí plánu je podélný profil vodovodu s podrobným znázorněním revizních šachet a koncového odběrového místa. Zdrojem vody je pramen vyvěrající z hrany terasového stupně v prostoru dnešní Divadelní ulice. Navrhovány jsou dvě varianty trasy vodovodu, který je zakončen jednoduchou kašnou na prostranství vedle tehdy nově vybudovaných kasáren 35. pěšího pluku (postaveny v letech 1823–1826, zbořeny 1969). Připojka přímo do objektu kasáren je dokreslena dodatečně. Kromě uvedeného pramene a přilehlého rybníku je patrná ještě další vodoteč s rybníčkem v prostoru dnešní Klatovské třídy, která je napojena na městský příkop. Znázorněna je rovněž strouha odvádějící odpadní vodu z objektu kasáren.

Mapa č. 18: Rukopisný plán vodovodu vedeného od pramenů za kostelem Všem svatých a od vodárenské věže, 1833. Púdorys a profil. Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwercks Wassermaschine am Prager Thor. Johann Seitz, srpen 1833. Grafické měřítko [120 vídeňských sáhů ~ 179 mm, tedy cca 1 : 1270], výška 445 mm, šířka 1315 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 3741. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Gravitační vodovod přivádějící vodu z pramenné pánve severně od kostela Všem svatých byl vybudován před rokem 1796. Podrobný vodohospodářský plán byl podle všeho zpracován v souvislosti s jeho rekonstrukcí. Podrobná situace zachycuje trasu vodovodu i situaci vodotečí ve sledovaném území a obsahuje celou řadu výškopisných údajů. Součástí plánu je podélný profil vodovodu. V situaci i profilu jsou podrobně znázorněna odběrová místa vodovodního systému. Plán pečlivě zachycuje rovněž situaci vodárny v Pražské ulici. Tři studny v pramenné pánvi napájely dvě souběžná železná potrubí. Štolou pod návrším s kostelem Všem svatých byl vodovod veden na předměstí, kde překonával řeku Mži. Převýšení mezi předměstím a městským jádrem překonávala přemostění Soukenické valchy a příkopu. Vodovod zásoboval čtyři kašny na náměstí a odběrová místa před bývalým dominikánským klášterem a na východním konci Veleoslaviny ulice. Připojky dále vedly do vojenského špitálu v objektu bývalého dominikánského kláštera, do objektu radnice a do sladovny ve Veleoslaviny ulici (čp. 59). Mimo zobrazenou oblast zůstala připojka do františkánského kláštera. Legenda: A–C pramenné studny, D–F štola, G–G' menší štola, H–I přemostění Soukenické valchy a příkopu, J–K trasa železného potrubí, L strojovna vodárny, M přívod vody do strojovny, N odtokový příkop vodárny, O vodárenská věž.

Mapový list č. 11

Mapa č. 19: Plán Mže a jejího okolí od Kalikova mlýna k vyústění do Radbuzy se zakreslením plánovaných úprav jezu a koryta na Saském předměstí, 1837–1839. Situations und Niveau-Plan der ganzen betreffend Gegend und des Wassergefälles sammt Wassertiefen von oberhalb der Kalikermühle bis zur Einmündung des Miesafusses in die Radbusa, sammt den ganzen Walkengraben bei der Stadt Pilsen. Autor Johann Schindler. Rukopisný kolorovaný plán, dodatečně rozřezán na tři kusy (otřítěny pouze západní a střední díl), grafické měřítko ve vídeňských sázích, západní díl výška 395 mm, šířka 494 mm; střední díl výška 422 mm, šířka 498 mm. Státní oblastní archiv v Plzni, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, kart. 49, Publ. 19, i. č. 125. Skenoval Radek Fiala. – Vodohospodářský plán detailně zobrazuje veškeré vodoteče ve sledovaném prostoru. Kromě situace je rovněž velmi podrobně zachycen podélný profil toku Mže (profily břehu, vodní hladiny a dna). Dokumentace byla zpracována především kvůli připravované rekonstrukci jezu zvedajícího vodu pro Soukenickou valchu. Zaznamenány a v legendě popsány jsou všechny stoky ústící do Soukenické valchy (Walkengraben). Zajímavé je zachycení starých říčních ramen. Společně s plánem byl zpracován rovněž příčný profil sledovaným prostorem zachycující přemostění Mže i Soukenické valchy a podrobný projekt jezu.

Mapový list č. 12

Mapa č. 20a: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Plzeň, 1839. Kolorovaná litografie, grafické měřítko [1 : 2880], výška listu 526 mm, šířka 658 mm, výřez, zmenšeno. © Ústřední archiv zeměměřičství a katastru Praha, sign. B2a / C 5849. Počítačové zpracování Václav Čada. – Z důvodu rozměrů předlohy nebylo lze celek reprodukovat v měřítku 1 : 1.

Mapa č. 20b: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Plzeň, 1839. Kolorovaná litografie, grafické měřítko [1 : 2880], výška

listu 526 mm, šířka 658 mm, výřez (severozápadní část města, část Saského předměstí zvaná Rychtářka a část Pražského předměstí na ostrově mezi Mží, Radbuzou a Mlýnskou strouhou). © Ústřední archiv zeměměřičství a katastru Praha, sign. B2a / C 5849. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 13

Mapa č. 21: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, cca 1840. Grundriss der königlichen Kreisstadt Pilsen. Grafické měřítko (pravděpodobně vídeňské sáhy: 180 jednotek ~ 8,5 cm); cca 1 : 4000, výška 356 mm, šířka 475 mm, kamenorytina. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 137. Skenoval Tomáš Vybíral. – Plán sice nenes explicitní data ani autorské údaje, lze jej však datovat do roku 1840. V únoru toho roku byl obci předán katastrální elaborát, protokoly a mapy stabilního katastru. V září pak navštívil Plzeň arcivévoda Karel Ferdinand a byly mu předány mj. situační nákresy zhotovené Martinem Hruškou, který později tento plán převzal do své Knihy pamětní král. kraj. města Plzně od r. 1775 až 1870 (Plzeň 1883). Plán sice podává zobrazené skutečnosti ve zjednodušené geometrizované podobě, přesto si podržuje značnou vypovídací hodnotu. Vykrešluje půdorysy jednotlivých domů označených čísly (výčet majitelů obsahuje Hruškova kniha pamětní na s. 411–424). Zachycuje město těsně před počátkem jeho průmyslového rozvoje. Již zde mizí linie opevnění. Barokní bastiony jsou většinou patrné jen v náznaku (severozápadní a jihozápadní nároží) nebo v negativu (prázdné trojúhelníkové místo kolem kasáren z let 1820–1826 při západním okraji města). Prolomena je i linie středověkých hradeb. Například na západním okraji vidíme stavbu postavenou v linii někdejšího opevnění – městské divadlo (č. p. 196). Do prostoru uvolněného bouráním hradeb postoupila zástavba historického jádra, větší část však byla ponechána pro sadový okruh, z větší části dosud zachovaný. Předměstí si dosud ponechávají klidný ráz. Vidíme zde stále venkovské usedlosti majetných měšťanů, stejně jako doklad významu zemědělského podnikání pro hospodářství města a jeho obyvatel (řada stodol – budov bez čísla při Klatovské silnici). Plán není zcela bez chyb – mylná orientace hřbitovního kostela sv. Mikuláše pravděpodobně vznikla jeho záměnou s kostnicí, nepřesně je umístěn také nedaleký kostelík U Ježíška. Není překvapující, že chybí císařská silnice na Loket (1843), zarážející však je, že nenalzáme ani budějovickou silnici (1827–1832).

Mapa č. 22: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, 1864. Plan der königlichen Kreisstadt Pilsen 1864. Vydal Ignác Schiebl, ryt A. Straub. Měřítka neuvedeno [cca 1 : 4000], výška 401 mm, šířka 593 mm, kamenorytina. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 615. Skenoval Tomáš Vybíral. – Jde o druhé, mírně pozměněné vydání plánu, který použil Ignác (též Hynek) Schiebl v prvním plzeňském adresáři (*Adress-Buch der königl. Kreisstadt Pilsen mit dem neusten authentischen Stadtplane, Pilsen 1864*; varianta v adresáři má v roce 1863). Zobrazuje stejné území jako starší Hruškov plán. Ve zvláštním rámečku přináší plánku parku a lázni na Lochotíně, zřízených z iniciativy purkmistra Kopeckého v letech 1833–1834 (severně od města, těsně mimo záběr plánu). Neobsahuje čísla popisná domů, zato jsou v něm označeny významnější objekty. Nejpatrnější změnu představuje trať z Furth im Wald do Prahy a její doprovodná zařízení (zprovozněna 1861–1862). Téměř zcela zmizelo opevnění a do nově získaného prostoru se posunula zástavba historického jádra, jeho větší část však již zaujímá pás sadů. Směrem na jih na Říšském předměstí dochází k zahušťování zástavby a formují se nové ulice (v roce 1859 byl pro toto předměstí zpracován regulační plán. Důležitou spojnicí směrem na sever se stal Saský (dnes Rooseveltův) most (stavitel Stelzer a Lexa, 1848–1850). Číslované vysvětlivky upozorňují na řadu průmyslových podniků, které v uplynulých letech vznikly v bezprostředním zázemí města. Na prvním místě lze uvést parní mlýn Františka Hýru (č. 31, Dampfmühlgasse, dnes Prokopova ul.; založen 1856, zbořen 2008), který jako první obohatil plzeňské panorama o tovární komín. Dodnes si podržel význam Měšťanský pivovar (č. 25, zal. 1842). Valdštejnova strojárna (č. 15, zal. 1859) je zárodkem budoucí Škodovky. Významnou změnu přineslo zřízení plynárny (č. 14), které umožnilo plynové osvětlení ulic (poprvé 12. června 1860 na Štěpánském náměstí, nyní Kopeckého sady). I další podniky uvedené ve vysvětlivkách vznikaly v 50. a v první polovině 60. let. Tuto zakladatelskou vlnu ukončila krize roku 1873, kdy některé podniky zanikly a většina ostatních přešla do jiných rukou. Plzeň zobrazená na tomto plánu se nachází v zlomovém bodě vývoje mezi klidným venkovským městem obklopeným zahradami, venkovskými usedlostmi a poli, a rušným průmyslovým, dopravním, obchodním a správním centrem širšího regionu.

Mapový list č. 14

Mapa č. 23: Plzeň na Druhém vojenském mapování Čech z poloviny 19. století. Rukopisná kolorovaná mapa, grafické měřítko [1 : 28 800], sekce W/10/IV, 1845–1846, reambulováno 1873, sekce W/11/IV, 1844–1845, reambulováno 1876, výška sekce 527 mm, šířka 527 mm, výřez. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 15

Mapa č. 24: Návrh regulačního plánu Říšského předměstí, 1859. Vypracoval stavitel Václav Wiesner. Grafické měřítko (110 vídeňských sáhů ~ 131 mm, tedy cca 1 : 1600), kolorovaná kresba tuší. Rozměry: a: výška 480 mm, šířka 680 mm; b: výška 480 mm, šířka 680 mm; c: výška 470–480 mm, šířka 695 mm; d: výška 475 mm, šířka 682 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1173a–d. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – V roce 1859 se na první plán rozvojového území jižně a jihozápadně od historického jádra uskutečnila soutěž. Stavitel Václav Wiesner navrhnul plynulé prodloužení ulic historického

jádra do nového předměstí. Mezi novými ulicemi předpokládal pokračování šachovnicové blokové zástavby podle vzoru středu města. Jako střediska nového předměstí projektoval dvě nová rozsáhlá náměstí – jedno z nich jako obdobu hlavního náměstí Republiky, dokonce rovněž uprostřed s kostelem. Připravenou stavbu nádraží Wiesner umístil západně od historického jádra. Předměstí se nakonec rozvíjelo podle podobného, avšak poněkud méně velkorysého plánu stavitele Jana Ungra, který v soutěži zvítězil. Hlavní městské třídy (Klatovská a Americká) vznikly obestavením historických cest pravouhými, avšak poněkud menšími bloky domů. Rovněž situování ulic, navazujících na historické jádro, se většinou přizpůsobilo již daným směrům cest a nepravidelnostem pozemků. V prostoru Říšského předměstí jsou zakresleny nejen plánované bloky domů, ale i současný stav zástavby. V kombinaci s plány z let cca 1840 a 1864 (mapy č. 21, 22) lze dobře sledovat rozvoj předměstí, zejména jižně od města mezi dnešními sady (Stefansplatz) a Americkou třídou (tehdy bezejmenná, do roku 1873 pak zvaná Stodolní podle řady stodol na dolním konci). Sady u Klatovské silnice uzavíral trojúhelník arciděkanův zahrady (otevřena až roku 1870) s budovou tzv. Stiftnu, v němž od roku 1853 sídlila česká triviální (od roku 1861 hlavní) škola. V zahradě dnešního domu ve Smetanových sadech č. 5 je již zakreslena synagoga (zasvěcena 8. dubna 1859). Pás zahrad mezi oběma komunikacemi již prorázila první ulice – Wankova (1855, dnes Jungmanova), o něco níž je naznačena další ulice – Martinská. Nejdynamičtěji se v té době měnilo nároží dnešní Americké a Prokopovy ulice. V roce 1855 zde postavil Kristián Lexa pro lounského mlynáře Františka Hýru parní mlýn (spuštěn 1856), který dal ulici tehdejší jméno – Paromlýnská. Dalšími obytnými budovami doplnil tento komplex Martin Stelzer. Za mlýnem byla roku 1861 mezi stodolami otevřena Nová ulice (dnes Resslova).

Mapový list č. 16

Mapa č. 25: Plzeň na Třetím vojenském mapování Čech ze 2. poloviny 19. století. Rukopisná kolorovaná mapa, grafické měřítko [1 : 25 000], sekce 4050/4, 4151/1–3, výška 555 mm, šířka 720 mm, výřez. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 17

Mapa č. 26: Zátopové území vyznačené pravděpodobně podle rozsahu povodně roku 1890. Podkladem je Vrstevní plán král. města Plzně s okolím, bez data [po roce 1897] a vydavatele (pravděpodobně stavební úřad, odb. II), měřítko 1 : 6666, výška 1200 mm, šířka 948 mm, kolorovaná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2866/16. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Povodeň postihla všechny plzeňské řeky po několikadenních deštích 2.–9. září 1890, došlo k ní tedy za podobných meteorologických podmínek jako v případě povodně v roce 2002. V místech, kde nebyla provedena regulace, měla také podobný rozsah. Plán již obsahuje návrh regulace Mže od Saského mostu a Radbuzy od Pražského mostu k soutoku obou řek. Projekt regulace schválilo roku 1897 okresní hejtmánství a první práce byly provedeny již v letech 1897–1901.

Mapa č. 27: Generální plán nové splachové kanalizace, 1897. Generální návrh nové soustavné kanalizace splachovací z r. 1897. Stavební úřad města Plzně. Měřítka 1 : 6666, výška 1080 mm, šířka 840 mm, kolorovaná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2807/138. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Plán je návrhem nového moderního kanalizačního systému, o jehož vybudování bylo rozhodnuto roku 1890. Jeho technické řešení spočívá v rozdělení území města na dvě nezávisle odvodňované výškové úrovně (pásmo horní a dolní). Znázorněny jsou jen sběrné stoky svádějící splašky do páteřních štol vedoucích podél Mže a Úslavy do polohy „V Lazaretě“ na katastru Doubravky, kde byla na levém břehu Mže nedaleko od soutoku s Úslavou projektována čistírna odpadních vod, vybudovaná zde však až v letech 1955–1964. Definitivní zlepšení situace v zásobování vodou po zprovoznění nové městské vodárny v Doudlevcích (1890) umožnilo v širší míře zavádění moderních splachovacích toalet. To zásadně změnilo charakter odváděné odpadní vody a město stálo před nutností zásadní modernizace kanalizačního systému. Výstavba kanalizačních stok v centru města začala před rokem 1900 a byla postupně realizována až do 30. let 20. století.

Mapový list č. 18

Mapa č. 28: Plán Plzně, cca 1895–1896. Plán král. města Plzně upravený městským stavebním úřadem. Vydal Jiří Faustus, tiskl Ignác Schiebl v Plzni. Měřítka 1 : 7230, výška 670 mm, šířka 870 mm, barevná litografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 65. Skenoval Tomáš Vybíral. – Zobrazena je nejen stávající zástavba, ale v hrubých rysech také soudobé platné regulační plány vypracované pro jednotlivá předměstí. První byl vypracován již roku 1859 pro Říšské předměstí, v roce 1873 následoval regulační plán pro Pražské a o dva roky později i pro Saské předměstí. Regulační plán pro Říšské předměstí byl přepracován v letech 1891–1895 (potvrzen místodržitelstvím roku 1897). V letech 1888–1890 přepracoval stavební úřad i regulaci pro Pražské předměstí (schváleno roku 1898). Vyznačení terénu šrafováním není provedeno zcela důsledně, zachycena například není elevace Štěpánových sadů, Ferdinandovy a Klatovské třídy (od velké synagogy, dnes vše Klatovská třída). Změnil se více charakter než rozloha města. Někdejší rozvolněná předměstí zaplnila souvislá městská zástavba a jejich části přiléhající k historickému jádru začaly spolu s ním tvořit širší centrum. Koncem 90. let však přestává obytná výstavba stačit přílivu obyvatel, a tak se část přistěhovalců musela usazovat v okolních obcích. Posílil se průmyslový ráz Plzně. Značně se rozrostly pivovary. Pro Škodovku je vyhrazeno nové rozlehlé prostranství na západním okraji katastru a přibýly

i další podniky. Jádru průmyslové zástavby dosud leží mezi Kolárovo a Rožmberskou (nyní Poděbradovou). Železniční síť již zhruba odpovídá dnešnímu stavu, jednotlivé dráhy dosud fungují jako samostatné celky s vlastními nádražími. Řada nových objektů dokládá posilování funkce regionálního centra (borská trestnice, nové kasárny, ředitelství drah, množství správních orgánů, finančních institucí, vyšších škol aj.), stejně jako jeho bohatý spolkový a kulturní život (Měšťanská beseda, dvě divadla, projekt muzea aj.).

Mapový list č. 19

Mapa č. 29: Situační plán pivovarských budov se zakreslením sklepů, 1903. Adam Hucl, měřítko 1 : 1000, kolor. tuš, výška 800 mm, šířka 490 mm. Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a.s., Sběrka map a plánů, sign. IV A 3 a /2. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 30: Situační plán Měšťanského pivovaru v Plzni, 1892. Litografie Ig. Schiebl, cop. W. Kubik, měřítko 1 : 2000, výška 370 mm, šířka 485 mm. In: SUCHÝ, Václav (sest.): Měšťanský pivovar v Plzni 1842–1892, Plzeň 1892, příloha za s. 523. Reprofoto Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 31: Situační plán budov Měšťanského pivovaru a l. plzeňského akciového pivovaru, 1946, měř. 1 : 2000, výška 730 mm, šířka 520 mm. Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a.s., fond Měšťanský pivovar v Plzni, sign. IV A 3 i. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Trojice plánů dokumentuje vývoj Měšťanského pivovaru od počátku 90. let do znárodnění v roce 1946. Nejstarší z nich zachycuje stav závodu v roce 1892, v době 50. výročí založení (při té příležitosti byla postavena hlavní, tzv. Jubilejní brána). Jestliže roku 1870 činil roční výstav piva 107 000 hl, ke konci století to již bylo 700 000 hl. Tomu odpovídá růst zástavby v areálu. Od samého počátku šla značná část produkce na export, proto pivovar zřídil již roku 1880 vlastní vlečku. Púdorys fronty budov při řece je již v podstatě úplný. V nejbližších letech přibyla na dosud volných pozemcích v pravém horním rohu velká budova druhé sladovny, patrná i na celkových pohledech Plzně (srov. mapový list č. 49, obr. č. 84b). Od roku 1905 pracovala vlastní elektrocentrála (části své produkce přispívala od roku 1913 k pokrytí městské spotřeby) a o dva roky později obohatila siluetu města typická věž vodojemu. Na prázdném místě při pravém okraji stál od roku 1869 konkurenční První akciový pivovar. Plán z roku 1903 (mapa č. 29) ukazuje podrobně vnitřní uspořádání některých pivovarských budov, hlavní pozornost však zaměřuje na vykreslení rozlehlého systému pivovarských sklepů. Ty byly spolu s celým pivovarem rozsáhle poškozeny při náletu na plzeňský železniční uzel 17. dubna 1945, a plán tedy již neodpovídá jejich současnému stavu. V roce 1933 vzniká spojením s dalšími plzeňskými pivovary – Prvním plzeňským akciovým (Gambrinus) a Českým plzeňským (Světovar) koncern Měšťanský pivovar. Proto poslední plán, z roku 1946 (mapa č. 31), zobrazuje areál obou původně konkurenčních pivovarů – Měšťanského a Akciového. 18. června 1945 byl koncern postaven pod národní správu a roku 1946 znárodněn pod názvem Plzeňské pivovary.

Mapový list č. 20

Mapa č. 32: Regulační plán královského města Plzně, cca 1895. Zpracoval pravděpodobně městský stavební úřad. Měřítko neuvedeno [1 : 2880], výška 1885 mm, šířka 1540 mm (jednotlivé části 940 x 770 mm), kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2799/1–4. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Nový stavební řád uložený v roce 1887 městu Plzni opatření regulačních plánů pro celé město, včetně úprav historického jádra. V letech 1888–1890 proto městský stavební úřad přepracoval a rozšířil nedávno schválené řešení území tzv. Podhájí mezi Slovanskou třídou a Radbuzou, v letech 1891–1895 zhotovil plán regulace historického středu Plzně a Říšského předměstí. Pozměněné plány se patrně staly součástí celkového plánu rozšiřovacího pro celé město, který byl zpracován v polovině 90. let. I nadále se předpokládá největší rozvoj nové zástavby jižně a jihozápadně od historického jádra města, avšak připravené plochy byly navrženy podstatně velkoryseji než dosud. Kromě rozsáhlých území pro činžovní domy již byly vymezeny i plochy pro rodinné domky (v Bezovce) a plocha pro nový areál Škodovky, neboť starý závod se mezitím dostal do obklíčení obytnými domy a nacházel se mimo trasu železnice. Principem řešení nové zástavby zůstávaly pravoúhlé bloky, které však byly v některých částech města pootočené nebo tvarovány radiálně se sbíhajícími ulicemi. Tím se dřívější řádná struktura města stala poněkud zajímavější. Rozmanitější uspořádání bloků však patrně více než s výtvarnými hledisky souviselo se zamýšleným velkorysým trojitým propojením jednotlivých nových částí na západní a jižní straně města okružními ulicemi (Koperníkova ulice – Mánesova – Dobrovského – Štefánikovo náměstí, Břeňkova – okružní ulice k náměstí Míru – Doudlevecká, Skvrňany – ulice za Škodovkou – Klatovská).

Mapový list č. 21

Mapa č. 33: Projekt regulace jižní části Říšského předměstí (na místě dnešního Borského parku), 1905. *Generální projekt regulace jižní části říšského předměstí král. města Plzeň mezi erár. silnicí Klatovskou a obcí Doudleveckou. Situační plán regulace.* Městský stavební úřad v Plzni, září 1905. Purkmistrovský úřad král. města Plzně, 20. dubna 1906. Měřítko 1 : 2880, výška 572 mm, šířka 85 mm, kolorovaná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2766/4. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Plán sloužil jako podklad pro jednání o změnách regulačního plánu v části Říšského předměstí – oproti verzi zachycené na plánu z roku 1895–1896 byla navrhovaná uliční síť rozšířena až k trati z Plzně do Klatov. K realizaci nedošlo. Většinu zobrazené plochy dnes zaujímá Borský park založený již roku 1914.

Mapa č. 34: Regulační plán zástavby u Jižního předměstí, 1910. *Přehledný plán regulace části Říšského předměstí.* Zpracoval Městský stavební úřad v Plzni 1. července 1910, vydal Purkmistrovský úřad v Plzni, 2. září 1910. Měřítko 1 : 2880, výška 615 mm, šířka 775 mm, litografie, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2766/4. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Změna regulačního plánu Říšského předměstí v prostoru tratí do Chebu a do Domažlic a silnice do Sulkova. Oproti plánu z let 1895–1896 je patrná změna vedení železnice. Většina plochy vyčleněná zde pro bytovou výstavbu však byla později zastavěna provozy Škodovky, stejně jako tři bloky domů mezi plánovanou Widmannovou a Korandovou ulicí. Realizována zde byla pouze kolonie domů pro dělníky Škodových závodů zvaná Karlov (řada podlouhlých zelených bloků při západním okraji oblasti).

Mapový list č. 22

Mapa č. 35a–d: Přístupy k řešení bytové otázky v Plzni před 1. světovou válkou. – a: Orientační plán Plzně s vyznačením umístění projektů bytové výstavby realizované soukromými nebo družstevními investory s podporou obce v 1. desetiletí 20. století. In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. VII. Výška 292 mm, šířka 225 mm. Skenoval Tomáš Bernhardt. – b: Púdorysný plán projektované vilové čtvrti na Lochotíně, částečně realizované mezi dnešními ulicemi Karlovarská, Lidická a Alej Svobody. *Vilová čtvrť na Lochotíně v Plzni. Projekt dle schváleného regulačního plánu král. města Plzně.* Výška 320 mm, šířka 252 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1252/36. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. Použito in: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. III. – c: Púdorysný plán části čtvrti dělnických domků Karlov, púdorysný plán přízemí domků typu A, B a C. *Dělnické domky Škodových závodů.* In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. XII. Výška 292 mm, šířka 225 mm. Skenoval Tomáš Bernhardt. – d: Púdorysný plán domů pro železniční zaměstnance při Lobežské ulici na Pražském předměstí, část realizovaná v letech 1909–1910. Púdorysný plán přízemí jednoho ze dvou postavených domů. *Železniční domy na pražském předměstí.* In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. XV. Výška 292 mm, šířka 225 mm. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Po období určitého útlumu, kdy stavební ruch zaostával za přílivem pracovních sil, nastoupilo město na počátku 20. století etapu nové výstavby. Modifikován byl regulační plán, který i nadále počítal s rozvojem souvislých obytných čtvrtí zejména směrem na západ a na jih a s propojením těchto částí trojitým okruhem. Pamatovalo bylo i na vznik nových center na předměstích (dnešní Masarykovo, Mikulášské a Jiráskovo náměstí). V bytové výstavbě se začala výrazněji prosazovat družstva a dominantní zaměstnavatelé. Mapa č. 35a zachycuje některé z těchto stavebních podniků, které nějakým způsobem podporovala obec (nejčastěji podporou při zavedení sítí nebo úpravou komunikací). Patřil sem záměr Škodových závodů na stavbu deseti bloků domů pro své dělníky (srov. obr. č. 36, 39 a mapu č. 35c). Jinou cestu sledovala správa státních drah svým projektem čtyř velkých bloků s celkem 452 byty pro zřízence státních drah při Lobežské ulici (mapa č. 35d). Jejich výstavbu si vynutily organizační změny na železnici koncem 19. století, které do Plzně přivedly velké množství nových pracovníků (přestavba nádraží v důležitých železničních uzlech, výstavba dílen státních drah). Družstevní výstavbu na přehledové mapě zastupují dva úřednické domy při Klatovské třídě, dělnický dům na Saském předměstí (první družstevní bytový dům postavený křesťansko-sociálním stavebním družstvem Dělnický dům v Plzni, zaps. spol. s o. r.) a zejména čtvrt rodinných domků v Podhájí mezi řekou a dnešní Slovanskou třídou (Stavební družstvo dělnických a rodinných domků pro Plzeň, zaps. spol. s o. r.). Podobná družstevní výstavba dělnických rodinných domků se rozběhla v letech před 1. světovou válkou i v sousední Doubravce (srov. obr. č. 54). V té době vzniklo i později významné sociálně demokratické Lidové stavební a bytové družstvo v Plzni. Přímá účast obce v bytové výstavbě se v Plzni prosadila výrazněji až v době mezi světovými válkami. Regulační plány ovšem počítaly i s finančně náročnější výstavbou. Patřila sem čtvrť činžovních domů na Říšském předměstí (srov. obr. č. 30) nebo území vymezené pro vilovou výstavbu na jihu města v tzv. Bezovce (srov. obr. č. 51) nebo na Lochotíně (mapa č. 35b).

Mapový list č. 23

Mapa č. 36: Situační plán hlavního továrního komplexu Škodovky (Akciová společnost dříve Škodovy závody) v Plzni, 1929. *Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Situační plán závodu v Plzni.* Vydala Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni, stavební oddělení. Tisk Planografia Plzeň. Měřítko 1 : 2000, výška 665 mm, šířka 825 mm, barevný ofset. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, fond Plzeň, kart. 336, i. č. El 310. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 37: Situační plán mostárny a elektrotechnického závodu Škodovky (Akciová společnost dříve Škodovy závody) v Doudlevcích, 1923. *Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Situační plán továrny v Doudlevcích v lednu 1923.* Vydala Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni, stavební kancelář. Měřítko 1 : 1000, výška 1350 mm, šířka 630 mm, barevný ofset. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, fond Plzeň, kart. 373, i. č. El 313. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Škodovy závody, od konce roku 1899 akciová společnost, prošly po 1. světové válce zásadní vlastnickou změnou. Roku 1919 prodal syn zakladatele Karel Škoda svůj podíl a do podniku vstoupila francouzská firma Schneider et Cie. Valná hromada 25. září 1919 zároveň rozhodla o změně firemního označení na Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Slavná ochranná

značka – okřídlený šíp – byla zaregistrována až koncem roku 1923. Do té doby se užívaly různé varianty iniciál. Jednu z nich nalezneme na plánu závodu v Doudlevcích z ledna 1923. Aktivita Škodovky se neomezovala na katastr Plzně. Roku 1901 byla zřízena stělnice pro zastřelování děl v Bolevci (60 ha), kde byla na počátku 1. světové války spuštěna muniční výroba. Krom toho byla Škodovka od října roku 1914 majoritním vlastníkem Spojených strojřen, a. s., dříve Škoda, Ruston, Bromovský a Ringhofer, kterým přenechala mírovou výrobu – kotlárnou, mostárnu a strojírnu, jež byla přesunuta do Doudlevec (do roku 1924 samostatná obec). V průběhu války koupily Škodovy závody pro zajištění surovinové samostatnosti důl Pankrác u Nýřan a dále Zieglerův důl u Přehýšova, kam přesunuly část muniční výroby. Původně jednoznačná orientace na zbrojní výrobu byla již na konci války rozšířena o přípravu výroby lokomotiv, v prvních poválečných letech pak spektrum výroby zasahovalo i do oblasti strojřerství a elektrotechnického průmyslu. Výrazně tomu napomohla fúze se Spojenými strojřernami roku 1921 – Škodovka díky ní získala nejen zaběhnutou mírovou výrobu, ale i továrny v Hradci Králové a na Smíchově. Po překonání poválečné krize v letech 1921–1923 rozvinula Škodovka pestrou výrobu orientovanou z velké části na export, včetně velkých investičních celků (cukrovary apod.), a také široce založenou kapitálovou expanzi. V době největšího rozmachu zbrojní výroby v roce 1917 zaměstnávala Škodovka 30 722 lidí, často nuceně nasazených dělníků jiných národností (trojnásobek předválečného stavu). Po válce tento počet poklesl na polovinu (14 560 v roce 1919, necelých 16 000 o rok později), ale pak stoupal s výkyvem 1921–1923 až na 37 370 v roce 1930, před nástupem krize. Hlavní závod výrazně rozšířený zejména v době konjunktury válečné výroby zaujímá na plánu z roku 1929 většinu plochy mezi železnicí a Karlovem, určené podle regulace z roku 1910 pro obytnou výstavbu, a jeho prostorová expanze zdaleka není u konce. Pestrá skladba dílen se výrazně liší od převládající zbrojní výroby na obdobném plánu z roku 1920 (Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1195) a dokládá, do jaké míry se Škodovce zdařila diverzifikace výroby. Ještě před fúzí se Škodovkou zavedla doudlevecká továrna Spojených strojřen výrobu elektrotechniky. Na plánu z roku 1923 areál závodu sahá zhruba po dnešní bránu proti Nebílovské ulici a nepřesahuje trať do Klatov. Představuje tak jen zlomek pozdějšího rozsahu. K plošné expanzi došlo až po 2. světové válce – porovnání se stavem na plánu Plzně z roku 1947 ukazuje, že do té doby se zde situace ještě příliš nezměnila (srov. mapu č. 41).

Mapový list č. 24

Mapa č. 38: Plán města Plzně, 1931. *Plán města Plzně.* Nakreslil Josef Vápeník, tisk Planografia Plzeň, vydala Grafika Plzeň, 1931. Měřítko 1 : 15 000, výška 624 mm, šířka 560 mm, barevný ofset, výřez. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 65. Skenoval Tomáš Vybíral. – Spojení Plzně s dosud samostatnými obcemi Skvrňany, Doudlevec, Lobzy a Doubravka v roce 1924 de iure dovršilo vytváření aglomerace, de facto patrně již od konce 19. století. Velké podniky rostoucí na okrajích původního města (zejm. Škodovy závody, pivovary a železniční dílny) přitahovaly velké množství pracovníků, pro které se ve vnitřním městě nedostávalo ubytování. Usazovali se často v okolních obcích v blízkosti uvedených podniků. Toto faktické propojování s blízkými obcemi pokračovalo i nadále. Na plánu z roku 1931 je patrné faktické propojení souvislé zástavby na okrajích katastru Plzně a Božkova, regulační plán počítal s výstavbou směrem k Bolevci, kde hned za hranicí katastru již bylo několik ulic malých předměstských domků. Ve 30. letech se také přelila souvislá zástavba podél Nepomucké třídy na katastr obcí Koterov a Hradiště. Také zde je v hrubých rysech uveden platný regulační plán. Došlo v něm k řadě změn, přesto je v něm patrná kontinuita uvažování o další vývoji města. Nenaplněny zůstaly záměry na Borech. Škodovy závody zde zabraly již značnou část plochy, se kterou regulace počítala ještě na počátku století pro obytné domy (srov. mapu č. 34). Tento proces pokračoval i nadále (a pokračuje až dosud), takže ani uliční síť načrtnutá západně od Karlova nebyla realizována. Je dobře patrné, jak říční síť, rozmístění velkých průmyslových podniků a železniční tahy podporovaly tendenci k rozpadu plzeňského intravilánu na víceméně izolované segmenty. Tato tendence byla dále posílena řešením dopravní infrastruktury ve druhé polovině 20. století.

Mapový list č. 25

Mapa č. 39: Varianta návrhu generálního upravitelského plánu Plzně, 1929–1932. Vladimír Zákrejs. Návrh je zakreslen tuší, perem a tužkou do orientačního plánu zhotoveného stavebním úřadem, odborem II v roce 1926, měřítko 1 : 10 000, výška 1010 mm, šířka 1000 mm, barevná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2862/1. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 40: Detailní rozpracování regulace pro část vilové čtvrti Bezovka, plán č. 51, květen 1932. Vladimír Zákrejs. Měřítko neuvedeno [cca 1 : 500], výška 525 mm, šířka 992 mm, planografie, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2738/16. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Připojením čtyř dosud samostatných obcí v roce 1924 vyvstala nutnost sjednotit stávající regulační plány, resp. vypracovat nový jednotný plán. Roku 1926 byl vydán vrstevnicový plán 1 : 10 000, který sloužil jako pomůcka pro vypracování generálního upravitelského plánu. Usnesením městské rady pak byl roku 1928 ustaven regulační poradní sbor složený ze zástupců úřadů, průmyslu a odborných korporací. Na jeho doporučení vypracoval plán v letech 1929–1932 architekt Vladimír Zákrejs. Počítal spíše se zachováním stávající zástavby a plynulým rozvojem čtvrti do velkých vnitřně i navzájem provázaných celků, nakolik to umožňoval terén, koridory železnice a průmyslové areály. Do 2. světové války se jeho řešení nestálo plně prosadit a po ní bylo opuštěno ve prospěch

odlišné koncepce architektů Kriseho a Sammera. Ta šla spíše cestou rozsáhlých změn ve stávajících čtvrtích, stavby sídlišť a vybudování širokých silničních průtahů. Nový územní plán na základě této koncepce byl vypracován až roku 1966. V mapové sbírce Archivu města Plzně se dochovala řada plánů rozpracovávajících Zákrejsovo řešení. Jsou zde varianty celkového plánu, řešení dílčích otázek (např. řešení hlavních dopravních tahů), plány rozpracované pro jednotlivé čtvrti i velmi detailní plány, které koncepci rozpracovávají až na úroveň jednotlivých objektů. Těch se zachovalo několik desítek, vesměs pro Lobzy, Doubravku a část Jižního předměstí, zejm. pro vilovou čtvrť Bezovka. Na těchto plánech je dobře patrné rozlišení mezi stávající a plánovanou zástavbou. Oficiální plzeňská historiografie před rokem 1989 nevěnovala této etapě plzeňského urbanismu pozornost, respektive tvrdila, že vůbec neexistovala (BRICHTA, Vladimír a kol.: Dějiny Plzně III. Plzeň 1984, s. 135, hovoří o absenci pochopení pro urbanismus ze strany představitelů samosprávy a živelném růstu nových čtvrtí bez přihlídnutí k hygienickým, estetickým a komunikačním požadavkům). Celý soubor Zákrejsových plánů a jeho koncepce tak ještě čekají na zhodnocení.

Mapový list č. 16

Mapa č. 41: Plán města Plzně, [1947]. *Orientační plán města Plzně*. Kreslil Jan Kabát, tisk Planografia Plzeň, vydal E. Kosnar v Plzni. Měřítko 1 : 15 000, výška 830 mm, šířka 850 mm, barevný ofset. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 65. Skenoval Tomáš Vybíral. – Pokračující proces integrace Plzně s okolními obcemi vyústil roku 1942 v další slučování – připojen byl Bolevec, Bukovec, Újezd, Božkov, Koterov, Černice a Hradiště. Barvami jsou vyznačeny jednotlivé obvody města, vykreslena je hranice katastru Plzně před rozšířením a katastrů jednotlivých připojených obcí. Výrazně červená barva označuje budovy sloužící veřejnosti. Kolísá podání průmyslových objektů: pivovary jsou vyznačeny červeně, části Škodových závodů nesou barvu příslušných obvodů, další podniky (papírna, pivovar na Koterovské) jsou ponechány nevybarveny. Vykresleny jsou jednotlivé objekty, chybí však vlečky, kolejiště seřaďovacího nádraží apod. Plán většinou neodráží škody způsobené nálety. Pouze na několika zvláště postižených místech jsou bílé bloky (Karlov, část nouzové kolonie na konci Jateční), anebo jejich vybarvení vyznívá do ztracena (Jateční). Zobrazeny jsou některé dočasné nebo nouzové stavby. Nejvýznamnější z nich je tábor na Karlově (postupně zde pobývali němečtí uční ve Škodovce, němečtí uprchlíci z východu, po osvobození internovaní Němci a po jejich odsunu dočasně dosídlení z východu – volyňští Češi apod.). Další jednoduché ubytovací zařízení je patrné na Borech v Baarově ulici. Po 2. světové válce doznívá v podstatě kontinuální urbanistický vývoj Plzně. V následujících letech se prosadil odlišný přístup, na jehož počátku stál směrny územní plán architektů J. Kriseho a F. Sammera. Ve druhé polovině 20. století tak Plzeň sázela na stavbu velkých sídlištních komplexů a řešení dopravní infrastruktury širokými komunikacemi za cenu rozsáhlých demolic v širším centru města a umrtvení některých jeho částí (např. Obcizna). Datací plánu umožňuje údaj o přejmenování části Tovární ulice na Budilovu během tisku plánu. K tomu došlo 27. 10. 1947 v rámci oslav 100. výročí Budilova narození.

Mapový list č. 27

Mapa č. 42: Plán regenerace historického jádra Plzně, 70. léta 20. století. *Plzeň – historické jádro – plán asanace a přestavby*. Útvar hlavního architekta města Plzně. Měřítko 1 : 1000, výška 840 mm, šířka 828 mm, kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2436. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Přestože historické jádro mělo být dle územních plánů, zpracovaných v letech 1948–1989, v principu zachováno jako jediná součást centra města, vznikala postupně řada návrhů novostaveb v místě historických domů v těsné blízkosti ústředního náměstí. Pod záminkou „regenerace“ tak mělo dojít k úplné změně charakteru středu města včetně vnitrobloků, jednotlivých ulic i centrálního náměstí. Prakticky po celé uvedené období v historickém jádru probíhaly demolic, mnohdy i mimořádně cenných památek (srov. mapu č. 65, z jednotlivin komentář k obr. č. 25a–b). Teprve v roce 1989, po dlouhodobém úsilí památkové péče, se historické jádro stalo Městskou památkovou rezervací. Plán je součástí většího souboru dokumentace zachycující stávající stav či navrhuje varianty dalšího řešení historického jádra.

Mapový list č. 28

Mapa č. 43: Nerealizovaný plán asanace části bývalého Pražského předměstí zvaného Petrohrad, výhled na 6. pětiletku (1976–1980). *Plzeň-Petrohrad. Předběžný návrh PÚP. I. etapa výstavby [–] 6. pětiletka*. Urbanistické středisko města Plzně, 1972. Měřítko 1 : 2000, výška 840 mm, šířka 592 mm, barevný ofset. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2426. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Prakticky po celé období let 1948–1989 se kromě plánované demolic centrální oblasti Plzně (kromě historického jádra) předpokládalo plošné zbourání rovněž v případech dalších částí města, vzniklých v 19. století – Roudné, okolí Doudlevecké třídy a Petrohradu. V návrzích autoři měnili typický charakter těchto čtvrtí na sídlišť s ponechanými vybranými staršími stavbami. Pod záminkou zlepšení prostředí kritizovaných starších částí města ve skutečnosti vytvářeli prostředí nesrovnatelně horších kvalit. Reprodukovaný plán je součástí souboru mapové dokumentace k současnému stavu i k postupu v jednotlivých etapách projektu. Cílový stav po druhé etapě počítal s demolicí velké většiny starší zástavby Petrohradu. Část obrysů projektované výstavby a řešení dopravní infrastruktury je v plánu otiskována chybně dvojmo, zrcadlově

převrácená (např. mimoúrovňová křižovatka z prostoru nádraží je otiskována ještě jednou jižně od zájmového území).

Mapový list č. 29

Mapa č. 44: Územní plán města Plzně, 1988. *Plzeň. Územní plán sídelního útvaru*. Útvar hlavního architekta města Plzně (ÚHAMP). Měřítko 1 : 10 000, výška 1280 mm, šířka 1400 mm, barevný ofset. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 3740. Foto Miroslav Pešík. – Teprve v letech 1962–1964 zpracoval Zbyněk Tichý s kolektivem (Stavoprojekt Plzeň) směrny územní plán města Plzně, který byl v roce 1966 konečně schválen. Plán v základních principech, včetně komunikačního řešení a zamýšlených plošných demolic i ploch pro novou výstavbu, vycházel z „poučovacího“ návrhu Kriseho a Sammera. Už v roce 1971 Jaromír Šesták (Urbanistické středisko města Plzně) zpracoval první revizi plánu, v níž kromě rozšíření ploch bytové výstavby navrhl odsunutí trasy dálnice, plánované do té doby centrem po nábrežní Mže (!), na Roudnou (!). Stejný autor zpracoval v roce 1980 ještě doplněk územního plánu, v němž konečně navrhl přesunutí trasy dálnice za Plzeň – avšak do boleveckých lesů, rekreační oblasti právě vznikajícího největšího plzeňského sídliště (!). Další územní plán sídelního útvaru vypracovali J. Šesták a J. Gloser s kolektivem (ÚHAMP) v letech 1985–1988. Autoři plánu i nadále předpokládali zbourání většiny zástavby centrální oblasti města, plánované komunikace centrem „obohatili“ o další průtah od pivovaru přes Roudnou na Karlovarskou třídu.

Mapový list č. 30

Mapa č. 45: Územní plán města Plzně, aktuální verze platná od 30. 1. 2009. *Územní plán města Plzně I. Funkční využití ploch*. Útvar koncepce a rozvoje města Plzně (ÚKRMP). Rozměr územního plánu v měřítku 1 : 10 000 je 1530 x 1530 mm a rozměr v měřítku 1 : 20 000 je 900 x 900 mm. © Útvar koncepce a rozvoje města Plzně. Irena Králová, Milan Svoboda, Irena Vostracká a kolektiv.

Mapový list č. 31

Mapa č. 46: Svislý letecký snímek Plzně, 1938. Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, sign. č. 6104, 6105. Letecký snímek poskytl VGHMÚF Dobruška © MO ČR, 2008.

Mapový list č. 32

Mapa č. 47: Svislý letecký snímek Plzně, 1945. Nálet na továrnu Škoda. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda (snímky byly získány počátkem 90. let z U.S. Air Force Historical Research Center – USAFHRC/QE, Maxwell AFB, AL 36112–6678). – Snímky byly pořízeny průzkumnými leteckými silami USA (5th Photographic Group of the United States Army Air Force) dne 9. dubna 1945 nad územím města Plzně. Pět snímků bylo pořízeno nad územím závodu Škoda širokouhlou kamerou s ohniskovou vzdáleností 24" (610 mm), jeden snímek byl pořízen jako přehledový nad územím celého tehdejšího města Plzně kamerou s ohniskovou vzdáleností 6" (154 mm), pravděpodobná výška letu byla cca 7010 m (23 000 ft).

Mapový list č. 33

Mapa č. 48: Svislý letecký snímek Plzně, 1972. Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, sign. č. 3343, 3345. Letecký snímek poskytl VGHMÚF Dobruška © MO ČR, 2008.

Mapový list č. 34

Mapa č. 49: Svislý letecký snímek Plzně, 1988. Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, sign. č. 3080, 3082. Letecký snímek poskytl VGHMÚF Dobruška © MO ČR, 2008.

Mapový list č. 35

Mapa č. 50: Svislý letecký snímek Plzně, 2008. Foto GEOREAL spol. s r.o. – výroba ortofotomap, Plzeň. © Statutární město Plzeň, 2008.

Mapový list č. 36

Mapa č. 51: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Prvního vojenského mapování (josefského) z let 1780–1783. Počítačové zpracování Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 52: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Druhého vojenského mapování (Františkova) z let 1844–1846. Počítačové zpracování Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 53: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Třetího vojenského mapování z let 1878–1879. Počítačové zpracování Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 54: Plzeň. Ukázka vektorizace nad rastrem císařského otisku z roku 1839. Počítačové zpracování Václav Čada – Martina Vichrová. – Projekt mapování pro založení stabilního katastru probíhal v sáhovém měřítku 1 : 2880 v ostrovním zobrazení po jednotlivých katastrálních územích. Toto mapování využívalo ve své době nejmodernější vědecké poznatky, vycházelo z kvalitních geodetických základů vybudovaných po celém území rakouské monarchie, mělo sjednocené kartografické základy, jednotný obsah a kartografické vyjadřovací prostředky (srov. http://home.zcu.cz/~vichrova/clanky/Katalog_objektu_SK.pdf). V některých kvalitativních i kvantitativních parametrech nebylo dosud toto mapové dílo překonáno. Mapová sada císařských otisků stabilního katastru je ojedinělým souborem map velkého měřítka z období první poloviny 19. století, který vznikl na území monarchie. Spolu se souborem indikačních skic a originály map stabilního katastru má zásadní informační hodnotu pro řadu uživatelů z mnoha vědních disciplín. Mapové soubory pro naše území

k nám byly delimitovány z archivů vídeňské dvorské správy po vzniku samostatného Československa v roce 1918. Sada císařských otisků je v současnosti uložena v Archivu Zeměměřického úřadu v Praze, který v minulých letech v reakci na stoupající zájem badatelů o tento mapový fond přistoupil na postupný převod jednotlivých mapových listů do digitální podoby skenováním na velkoformátovém skeneru (jednotlivé mapové listy po katastrálních územích jsou publikovány na mapovém portálu archivu dostupném z <http://archivnimapy.cuzk.cz/>). Pro řadu aplikací je nutné vytvořit souvislé zobrazení mapových listů jednotlivých katastrálních území včetně geometrického vyrovnání katastrálních hranic a lokalizovat takto vzniklý souvislý rastr do závazného souřadnicového systému JTSK. – Základem pro vyhotovení ukázky vektorizace nad rastrem císařského otisku z roku 1839 je souvislý rastr velké Plzně. Parcely jsou vyznačeny slabou černou linií. U budov je vchodová část zvýrazněná silnější černou lemou v rozsahu celé strany budovy. Zděné budovy jsou zakresleny červeně, spalinové budovy (dřevěné) žlutě. Významné budovy (např. kostely, radnice, špitály a správní budovy) jsou zakresleny výraznou červenou barvou. Dále jsou na mapě zobrazeny louky (světlezeleně) a zahrady (tmavězeleně s černým šrafováním). Pokud se jednalo o zahradu se stromy, byla kresba doplněna o stylizovaný zákres listnatého stromu. Vodní toky jsou zakresleny černou lemou se světlemodrou výplní. Nevyužitá půda, tj. dvory budov, nádvorí, náměstí, ulice apod. jsou ponechány v barvě podkladu. Podél řeky a kolem historického centra města jsou zakresleny pěšiny se stromořadím (stylizovaný zákres stromu na jedné straně) a aleje (stylizovaný zákres stromu na obou stranách). Mosty jsou barevně rozlišeny stejně jako budovy. Kamenné mosty jsou zobrazeny červeně, dřevěné mosty žlutě s naznačeným černým šrafováním. V pravé části mapy podél řeky jsou zakresleny vodní mlýny (černé ozubené kolo). Na náměstí je zakreslen morový sloup (ve tvaru kříže, černá lemka, výplň v barvě podkladu) a čtyři kašny (černá lemka a světlemodrá výplň). Popis na mapě je psán latinkou. U jednotlivých parcel jsou vyznačena parcelní čísla, u stavebních parcel černou barvou, u pozemkových parcel barvou červenou. Názvy významných budov a kostelů, ulic a vodstva jsou psány černě.

Mapový list č. 37

Mapa č. 55: Využití krajiny v pravěku a raném středověku. Rekonstrukční mapa Radka Širokého. Počítačové zpracování Václav Čada. – Výškopis je vyjádřen jako stínovaný reliéf vytvořený z digitálního modelu terénu z upravených dat Základní báze geografických dat (ZABAGED), ze které byly odstraněny veškeré umělé stavby a zásahy do krajiny pozdější datace. Vodstvo bylo převzato z lokalizovaných map II. vojenského mapování do S–JTSK případně ze souvislého rastru císařských otisků map stabilního katastru. V prostoru historických předměstí, kde byl vývoj georeliéfu i vodních toků velmi dynamický, rekonstrukce vodních toků vychází z komplexního rozboru raně novověkých ikonografických pramenů. – Krajina byla v pravěku a raném středověku využívána různými aktivitami. Nejběžnějšími z nich bylo budování či obývání sídel a pohřbívání mrtvých. Naopak velmi výjimečné bylo záměrné ukládání souborů cenných předmětů, tzv. depotů. Ojedinelé nálezy artefaktů zjišťované buď samostatně nebo obsažené v mladších kontextech (tzv. intruze) představují stopy aktivit, které není jednoduché interpretovat. V mapě jsou znázorněny jednotlivé komponenty využití krajiny (sídlíště, pohřebiště apod.) zjišťované postupně archeologickým výzkumem. Ten je v zastavěné krajině městské aglomerace postaven před celou řadu překážek. Jen ve výjimečných případech se podaří zjistit úplný rozsah zkoumaných komponent, většinu dokumentačních bodů tvoří torza celků neznámé velikosti. Pro potřeby mapy byly využity dokumentační body shromážděné v Archeologické databázi Čech (srov. KUNA, Martin – KŘIVÁNKOVÁ, Dana: Archiv 3.0. Systém Archeologické databáze Čech. Praha 2006), jejichž lokalizace byla podrobena kritické revizi. Je třeba podotknout, že uvedená databáze neobsahuje všechna archeologická data z území města, chybí především dosud nezpracované výsledky některých novějších archeologických výzkumů. Mapy tedy nezobrazují přesný obraz pravěké a raně středověké situace, ale pouze model využití krajiny v jednotlivých obdobích. Mapy zachycují obraz vznikající ve velmi dlouhém časovém úseku bezmála jedenácti tisíc let. Ojedinelá lovecká sídla prvních obyvatel jsou situována ve výraznějších polohách nad kotlinou, osídlení prvních zemědělců se rozvíjelo především v plochých polohách terasových stupňů. Zdá se, že pravěké osídlení Plzně dosáhlo největší hustoty na přelomu starší a mladší doby železné. Krajina města byla v té době zřejmě již výrazně odlesněná. V následujících obdobích nebylo podle všeho její využití tak intenzivní.

Mapa č. 56: Plzeňská aglomerace před vrcholné středověkou urbanizací. Rekonstrukční mapa Radka Širokého – Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada. – Základem mapy je rekonstrukce původní pravěké a raně středověké krajiny města (srov. mapu č. 55). Na jihovýchodním okraji Plzeňské kotliny je zachycena staroplzeňská aglomerace s přemyslovským správním hradem (srov. mapu č. 59), která se rozvíjela při důležité křižovatce dálkových obchodních cest. Tahy těchto komunikací jsou rekonstruovány na základě srovnání sídelně historické situace s geomorfologií terénu, přičemž je přihlídnuto ke znalostem o charakteru provozu na středověkých komunikacích. Jejich průběh byl upřesněn na základě Druhého vojenského mapování (mapa č. 23), které zaznamenalo v trasách někdejších dálkových cest komunikace lokálního významu. Na mapě jsou znázorněny všechny stávající vesnice středověkého původu, který je doložen písemnými prameny. Vyneseny jsou rovněž všechny zaniklé vesnice středověkého původu lokalizované kombinací písemných pramenů s archeologickými zjištěními. Stav výzkumu neumožňuje v převážné většině případů přesné datování počátků vesnických sídel. Lze však důvodně předpokládat, že stabilizace sítě vesnic byla ve sledovaném prostoru

dovršena nejpozději v první polovině 13. století. – Dálková cesta od Prahy přicházela do plzeňské aglomerace přes Rokycany s biskupským dvorcem doloženým již v roce 1110. Obě její větve se rozdělovaly v levobřežní části Staré Plzně. Severnější Norimberská cesta odtud směřovala do prostoru pozdější Nové Plzně, kde překonávala Radbuzu a pokračovala dále ve směru Skvrňany – Vejprnice – Tlučná – Nýřany. Jižnější Řezenská cesta pokračovala k Dobřanům, kde byl důležitý přechod přes Radbuzu. Stávající vesnice středověkého původu tvoří spolu se zaniklými lokalitami poměrně pravidelně rozloženou síť sídel, krajina kolem nich byla odlesněná a plně zemědělsky využívána. Teprve zánik některých vsí v neklidném 15. století vytvořil předpoklad pro odlišné využití části krajiny. Především severně, ale i jihovýchodně a jihozápadně od Plzně vznikly větší lesní komplexy existující dodnes. Zánik vesnic vytvořil rovněž prostor pro rozsáhlou boleveckou rybniční soustavu založenou po roce 1460.

Mapový list č. 38

Mapa č. 57: Topografie středověké Nové Plzně (cca 1410). Rekonstrukční mapa Radka Širokého – Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada. – Struktura středověkého města je rekonstruována s využitím různých mapových podkladů, vychází z historického urbanistického rozboru městského půdorysu, z výsledků nových archeologických výzkumů a v neposlední řadě z rozboru písemných a ikonografických pramenů. Podkladem pro znázornění struktury městského jádra je aktuální digitální katastrální mapa, pravidelná síť ulic a domovních bloků doznala od lokace jen málo změn. Naopak vývoj parcelace byl v Plzni již ve středověku velmi dynamický, a rekonstrukce vnitřní struktury domovních bloků není proto za současného stavu poznání pro danou dobu možná. Podoba centrálního náměstí je známa z výsledků archeologických výzkumů, z nich vychází rozsah hřbitova u kostela sv. Bartoloměje a pravděpodobná lokalizace městské školy. Archeologické výzkumy prokázaly rovněž dodatečný posun uličních čar náměstí v důsledku zastavení prostoru domovních loubí, zobrazujeme proto předpokládaný průběh původních průčelních linií. Nejpodstatnější novodobou proměnou prošla zástavba v prostoru dominikánského kláštera, jehož areál je znázorněn podle plánů z roku 1786 (mapa č. 8). Areál minoritského (od roku 1459 františkánského kláštera) je zobrazen bez barokních přístaveb. Podoba špitální kaple sv. Máří Magdalény na předměstí vychází z výsledků archeologického výzkumu. Rekonstrukce rozsahu předměstských křesťanských hřbitovů vychází z retrospektivní analýzy jejich rozšiřování. Židovská synagoga je lokalizována na základě místopisného rozboru písemných pramenů, poloha židovského hřbitova na předměstí byla zjištěna archeologickým výzkumem. Samostatný problém představuje rekonstrukce dnes téměř zaniklého středověkého městského opevnění. Vychází především z císařského otisku z roku 1839, na němž je průběh linií opevnění ještě dobře patrný z parcelní situace. Rekonstrukce jednotlivých linií opevnění však mohla být provedena jen se znalostí výsledků nových archeologických a stavebně historických výzkumů. Rozložení bašt v hlavní hradbě a podoba bran vychází především z plánu opevnění z roku 1658 (mapa č. 5). Vnější hradbu znázorňujeme bez flankovacích bašt, které jsou v této linii podle dosavadních znalostí až pozdně gotické. Naproti tomu lze podle situace zjištěné v Pražské bráně klášteru dodatečně přistavení předbraní již do doby předhusitské. Rekonstrukce předměstí vychází především z údajů středověkých písemných pramenů o jeho rozsahu, které byly vyneseny na základě císařského otisku stabilního katastru z roku 1839. Opevnění předměstí bylo rekonstruováno na základě písemných a ikonografických pramenů. – Rekonstrukční mapa znázorňuje již plně rozvinutou strukturu středověkého města, která byla postupně formována několik desetiletí po lokaci Nové Plzně. Městský areál se rozvíjel na terasových stupních, které vystupovaly z inundační nivy řek Radbuzu a Mže a nebyly ve středověku ohrožovány záplavami. Opevněné městské jádro se Skvrňanským a Litickým předměstím byly situovány na druhý nejvyšší terasový stupeň, Pražské a podstatná část Malického předměstí se rozvíjely na nejnižším terasovém stupni. Přirozená říční síť v blízkosti soutoku obou řek byla při založení města opatřena jezy a doplněna dvěma umělými nově prokopenými kanály, Mlýnskou strouhou na východě a Soukenickou valchou na severu, které dokonale opevnění a především přivedly vodu k pohonu vodních kol mlýnů a dalších zařízení. Postupně budované opevnění městského jádra využilo přirozené překážky vymezující jeho obvod. Na severu a východě linie městské hradby kopírovala výraznou hranu terasy, na západě jakousi přirozenou stráž. Jádro města bylo opevněno hlavní vnitřní a vnější (parkánovou) zdí, před níž se nacházel vodní příkop. Po hlavní dálkové komunikaci, Norimberské cestě, se do města vstupovalo Pražskou branou přes Pražské předměstí, kde bylo nutné překonat Radbuzu. Cesta křížovala náměstí a pokračovala Skvrňanskou branou na Skvrňanské předměstí. Z této hlavní dálkové komunikace odbočovaly na náměstí cesty vedoucí k jihu (do Řezna) a k severu (do Žatce). Jižní směr vycházel Litickou branou na Litické předměstí. Severní směr vycházel Saskou branou na předměstí Malické, kde překonával tok Mže. Ve směru hlavní Norimberské cesty byla možná objížďka městského jádra po Pražském a Litickém předměstí, která využívala pravděpodobného přemostění Mlýnské strouhy (tzv. Královský most poprvé doložen na Willenbergově veduté z roku 1602 – srov. mapový list č. 44, obr. č. 77). K ní vedly na východní straně jádra dvě menší branky vybudované především kvůli zpřístupnění tohoto vodního zdroje. S výjimkou Malického byla hradbou a příkopem opevněna rovněž všechna předměstí, komunikace tu procházely před-městskými branami, tzv. Obrankami. Postupným nárůstem však vznikly ještě před husitskými válkami vnější neopevněné části Skvrňanského a Pražského předměstí. Charakter nepravidelné a nekoncentrované zástavby Malického předměstí odpovídá přímé návaz-

nosti na předlokační vesnické osídlení. Nejvýraznějšími prvky městské struktury byly ve středověku sakrální stavby. Bezprostředně po lokaci byly v protilehlých koutech městského půdorysu budovány dva mendikantské kláštery – dominikánský s kostelem sv. Ducha a minoritský s kostelem Nanebevzetí Panny Marie. Návaznost výstavby hlavního městského chrámu sv. Bartoloměje v ploše centrálního náměstí na lokaci není ve světle nejnovějších výzkumů jednoznačná. V době po založení města plnil nepochybně farní funkci starší kostel Všech Svatých na Malickém předměstí. Fara byla do centra města přenesena až po roce 1344, teprve tehdy začala podle všeho stavba starší gotické fáze kostela sv. Bartoloměje. Krátce po založení města byl ve výrazné poloze při hlavní cestě na Pražském předměstí vybudován špitál s kaplí sv. Máří Magdalény. Kostel sv. Mikuláše na samém okraji Pražského předměstí vznikl jako soukromá fundace až v roce 1406. V počátcích města byli obyvatelé pohřbíváni hlavně při farním kostele Všech Svatých, případně v areálech obou klášterů. Založení dalších hřbitovů u kostela sv. Bartoloměje a u kostela sv. Mikuláše na počátku 15. století dokládá demografický nárůst městského obyvatelstva. Velmi časně jsou v Nové Plzni doklady přítomnosti židovského obyvatelstva. Židovský hřbitov byl založen vně opevněného Skvrňanského předměstí velmi pravděpodobně ještě před rozšířením zástavby před linií předměstské hradby.

Mapa č. 58: Rozsah požárů města Plzně roku 1507. Rekonstrukční mapa Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada – Martina Vichrová. – Za základ mapy města byl vzat císařský otisk (Plzně) z roku 1839, parcely vnitřního města však byly podle místopisné literatury upraveny zhruba do stavu odpovídajícího začátku 16. století. Rekonstruovat podrobněji plzeňská předměstí, resp. jejich zástavbu k roku 1507 není při současném stavu poznání možné. Byly tedy jen zhruba (opět zejména promítnutím císařského otisku a s využitím rekonstrukční mapy plzeňského opevnění k roku cca 1410 – srov. mapu č. 57, upravené podle dosavadních znalostí pro začátek 16. století) rekonstruovány plochy předměstí. – V létě roku 1507 byla Plzeň postižena sérií úmyslně založených požárů. Oheň ve dnech 5., 7. a 10. června a další požár 29. července 1507 silně poničily zástavbu uvnitř městských hradeb i na předměstích. Plzeňané považovali žhářství za odvetu hornofalckého loupeživého rytíře Ederleina z Bachu a jeho kompliců za únorovou popravu Jana Bavůrka ze Švamberka, opovředníka a škůdce Plzně. Viník však zřejmě nikdy nebyl odhalen. Požáry roku 1507 byly ve své době i později považovány za jednu z nejničivějších katastrof Plzně a hovořilo se o zničení více než poloviny města. Mapa přináší rekonstrukci rozsahu zasažení Plzně při požárech roku 1507 (bez pokusu o rozlišení, o který z požárů se jednalo). Informace o počtu a rozmístění spálených budov ve městě byly získány sledováním majetkových převodů a změn v cenách plzeňských měšťanských domů začátkem 16. století. Použita byla zejména Místopisná sbírka Fridolína Macháčka uložená v Archivu města Plzně, obsahující excerpta vkladů v městských knihách. Objekty uvnitř městských hradeb, o nichž se dochovala přímá zmínka o vyhoření či údaj, že se v letech po požáru jednalo o poustku, jsou v mapě vyznačeny červeně. Domy ve městě, u nichž byla nalezena buď zmínka o částečném zásahu požárem či u nichž se z náhlého poklesu ceny dalo usuzovat na poustku či poškozený dům, jsou vybarveny růžově. Bílé zůstaly domy, u nichž nelze o možném vyhoření zjistit nic bližšího. Výčet zasažených, barevně odlišených, konkrétních objektů ve městě pak dále doplňují červeně šrafované plochy, které zhruba vyznačují prostor požárů podle vyprávěcích pramenů (Staré letopisy české a Paměti Plzeňské M. Šimona Plachého z Třebnice, ostatní kroniky vesměs parafrázuji údaje těchto děl). Tyto kroniky uvádějí následující údaje: V sobotu 5. června večer vyhořelo devět dvorů na Skvrňanském předměstí. V pondělí 7. června hořelo ve městě hodinu po polední na několika místech najednou. Hašení komplikovalo velké horko a silný vítr. Shořela téměř celá západní polovina města – totiž bloky domů mezi Litickou branou, Skvrňanskou branou, náměstím a klášterem dominikánů, přičemž zaniklo mnoho domů i se sklepy a další byly otlučeny, tj. byly z nich strženy střechy, resp. celé krovky. Shořela také Skvrňanská brána s věží, bašty a věže se západní částí plzeňských hradeb. Naopak synagogu (stávala na severozápadním konci Solní ulice, čp. 259), která v okamžiku požáru sloužila za útočiště, resp. místo bezpečnějšího uložení majetku okolních obyvatel, a která hrozila vzplanout k večeru, se ještě podařilo uhasit (Archiv města Plzně, Register causarum 1493–1530, rkp. i. č. 39, sign. 1 b 41, pag. 68n). Vedle vnitřního města bylo též den, tj. 7. června, zároveň podpáleno i Skvrňanské předměstí, takže vyhořel i jeho první požárem dosud nepoškozený zbytek až ke Mži. Ve čtvrtek 10. června navečer byl založen další požár, a to ve městě u františkánského kláštera, v jehož okolí leželo popelem devět domů. Ve stejné době žháři podpálili znovu Skvrňanské předměstí poblíž bašty, takže shořelo celé předměstí až „pod samou novou baštou“. Ve čtvrtek 29. července hořelo toho léta naposledy. Ohni tentokrát padlo za oběť celé Pražské předměstí i se špitálem. Dále můžeme doplnit: jedním z požárů, pravděpodobně 7. června, byl patrně poškozen chrám sv. Bartoloměje – zdá se však, že jen mírně. O jeho poškození totiž hovoří jen jediný pramen (listina Vladislava II. z 21. listopadu 1507), jinak nepostává většina popisů požárů mezi škodami kostel nezmiňuje, ač by se tak bezpochyby dělo na prvním místě v případě jeho výraznějšího zasažení. Vzhledem k listině z 21. listopadu 1507 je však s poškozením kostela sv. Bartoloměje třeba počítat. Zda hořela i městská škola, stojící na náměstí v blízkosti kostela, není nikde zachyceno. Požárem zasažen byl dominikánský klášter (opět s největší pravděpodobností 7. června). V něm vyhořel nejprve kostel sv. Ducha, pak konvent a nakonec i nedávno postavený chrám sv. Markéty. Klášteru františkánskému se však – ačkoli 10. června leželo popelem devět domů v jeho okolí – oheň zřejmě vyhnul, alespoň nebyla nalezena žádná zmínka související

s požáry v létě 1507. Při pohledu na rekonstrukční mapu je zřejmé, že domy určené jako spálené na základě městských knih, jsou rozmístěny zhruba ve shodě s vyprávěcími prameny, či jen v posunu daném nepřesnou lokalizací požáru v kronice (viz např. domy, které měly 10. června vyhořet v blízkosti františkánského kláštera). Skutečně ničivé pak musela být postižena zejména celá západní polovina města. Paradoxně však právě požáry roku 1507 (a další požár z roku 1526, kdy ležela popelem část města mezi Malickou a Pražskou branou, tj. severovýchodní roh města) se ukázaly z urbanistického hlediska jako poměrně progresivní prvek. Zánik středověké zástavby totiž uvolnil prostor pro zásadní stavební proměnu města. – ŠIROKÝ, Radek – WASKOVÁ, Marie: Požáry Plzně roku 1507 a jejich následky. In: Musa pedestris. Sborník k 60. narozeninám Jaroslava Douši. Plzeň 2009, v tisku.

Obr. č. 73: Požár kostela sv. Bartoloměje, 1835. *Thurmband zu Pilsen am 6. Febr. 1835*. S. B. Konyard, kolorovaná litografie, výška 195 mm, šířka 237 mm. Archiv města Plzně, G 175 (ze sbírky Ladislava Lábků). Skenoval Tomáš Bernhardt. – 6. února 1835 brzy ráno vzplála při zimní bouři po zásahu bleskem věž kostela sv. Bartoloměje. Díky úsilí vojáků 35. pěšího pluku i obyvatel Plzně se oheň podařilo lokalizovat ve věži a tím zachránit vlastní kostelní stavbu a zabránit rozšíření požáru na blízké domy. Zničen byl krov věže, stejně jako vnitřní dřevěná konstrukce, zvony a věžní hodiny. Nové zvony byly ulity téhož roku a zavěšeny roku 1837, kdy byla také znovu zastřešena věž. Roku 1838 byly osazeny nové hodiny. Požár se stal velkou senzací a vděčným námětem pro řadu zobrazení. Litografická veduta signovaná S. B. Konyard vyšla ve dvou variantách. Vyznačují se velkou dramatickostí, ale také neobyčejnou neumělostí. Na první pohled je patrná nezvládnutá perspektiva, nesprávné proporce okolních domů vůči kostelu, stejně jako obrácený poměr obou polovin náměstí – zvětšená severní a téměř zcela potlačená jeho jižní, ve skutečnosti větší část. Autor však chyboval i v zobrazení bočních front domů. Postavil proti sobě jihovýchodní blok domů mezi Dřevěnou a Zbrojnickou ulicí (vlevo) a správně umístěný severozápadní blok mezi ulicemi Riegrovou a Solní (vpravo). Vlevo tak vidíme typické siluety Scriboniovského domu (čp. 105), Chotěšovského domu (čp. 106) a jednoho z prvních činžovních domů (čtyřpatrová stavba čp. 107), zatímco vpravo je patrný hotel Central (tehdy Zlatý orel), arciděkanství, dům U červeného srdce a další dva domy čp. 236 a 237. Autorovi však nelze upřít smysl pro detail, který je patrný zejména na vyobrazení kostela, ale díky němuž lze identifikovat i jednotlivé domy. Také bohatá stať zaplňující celou plochu náměstí se v základních rysech vcelku shoduje s popisem události (přístup po žebříku a otvorem prorazeným do střechy sakristie apod.).

Mapový list č. 39

Mapa č. 59: Topografie Staré Plzně. Rekonstrukční mapa Radka Širokého. Počítačové zpracování Václav Čada. – Základem rekonstrukční mapy je císařský otisk stabilního katastru z roku 1838, z nějž vychází struktura komunikací a bloků zástavby, stejně jako průběh vodních toků. Opevněné polohy jsou znázorněny na základě terénního průzkumu, odlišeny jsou v terénu zachované a rekonstruované části opevnění. Rozsah levobřežní části aglomerace a její urbanistická struktura jsou rekonstruovány na základě výsledků archeologických výzkumů, z nichž vychází rovněž lokalizace zaniklých kostelů. – Stará Plzeň byla situována na jihovýchodním okraji Plzeňské pánve, v místě vhodném pro strategicky kontrolovaný přechod řeky Úslavy. Raně středověký hrad (hradiště Hůrka) byl vybudován na výrazné, úzké a protáhlé ostrožně vymezené z jedné strany údolní nivou řeky, ze strany druhé krátkou bezejmennou vodotečí. Hrad byl tvořen několika opevněnými částmi, akropolí v nejvyšším místě ostrožny, západním a východním předhradím a opevněným podhradím na jižní straně. S výjimkou výrazného areálu s kostelem Narození Panny Marie na široké ostrožně naproti Hůrce blíže neznáme strukturu pravobřežní části aglomerace označované jako Malá Strana. Levobřežní část aglomerace se rozvíjela při křižovatce dálkových cest, na níž se od počátku nacházelo veřejné prostranství využívané mimo jiné jako tržiště. Starší sídelní areál byl prostorově reorganizován a podstatně rozšířen k východu při založení institucionálního města před rokem 1266. V západní části se půdorys podílel průběhu komunikací, ve východní vznikla pravidelná pravouhlá síť ulic. Za dnešního stavu poznání je rekonstrukce obvodu a vnitřního členění městského půdorysu do určité míry hypotetická. Ke staroplzeňské aglomeraci náležela rovněž opevněná (?) poloha „Krabotov“ položená západně od centra levobřeží na výrazném stupni nad říční nivou při Norimberské cestě. Významná dálková cesta přicházela ve směru od Rokycan nejprve k hradu na Hůrce. Hlavní větve procházela přímo údolím pod jeho severními hradbami. Směřovala na pravobřežní Malou Stranu, kde procházela úzkým sedlem mezi Hůrkou a návrším s kostelem Narození Panny Marie k řece. Přechod přes řeku se nacházel pod přímou ochranou hradeb podhradí. Vedlejší větve cesty odbočovala přímo do hradu, přes východní předhradí, akropolí a západní předhradí bylo možno projet do opevněného podhradí, kde se nacházela brána vedoucí k přechodu přes řeku. Na centrálním prostranství levobřežní části aglomerace se cesta rozdělovala na Řezenskou a Norimberskou větev. Řezenská stoupala dále k jihu na úpatí vrchu Radyně, zatímco Norimberská směřovala pod ochranou polohy „Krabotov“ k severozápadu do prostoru pozdější Nové Plzně. Nejvýraznějšími prvky aglomerace byly kostely, v době jejího rozkvětu to byly jedny z mála kamenných staveb. Za nejstarší chrám je třeba považovat kostel sv. Vavřince na akropolí hradu. Původní velkofarní funkci později ztratil, jeho gotická stavební fáze má charakter kaple. Funkce románské rotundy sv. Petra vybudované na západním předhradí na konci 11. či v první polovině 12. století není za současného stavu poznání zcela jasná. Románský kostel sv. Kříže na východním předhradí byl součástí soukromého velmožského

dvorce. Vznik opevněného dvorce s kostelem Narození Panny Marie vystavěným ve druhé polovině 12. století souvisí pravděpodobně s přesunem církevně správních funkcí z areálu přemyslovského hradu. Původem nepochybně románské chrámy sv. Jana Křtitele, sv. Martina, sv. Václava a sv. Blažeje v levobřežní části aglomerace měly „protofarní“ funkci, sloužily společenství obyvatel přilehlé části sídelního areálu.

Mapa č. 60: Vývoj feudálního panství města Plzně. Rekonstrukční mapa Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada. – Mapa je vyhotovena nad územními jednotkami katastrálních území (obcí) stabilního katastru získanými z císařských otisků stabilního katastru, což je nejstarší technicky doložené správní členění území. Pro kartografické vyjádření byly zvoleny barevně odlišené hranice areálů území po jednotlivých staletích s tím, že jednalo-li se o částečnou držbu nebo pouze část území v majetku Plzně, byla zvolena areálová výplň šrafovaním. – Již při svém založení získala Plzeň vsi Štáhlavy a Sedlec (zmínka z roku 1325), nejspíše do druhé dekady 15. století je však neznámou cestou ztratila. Nejsou totiž uvedeny ve výpisu z berní knihy města Plzně (pořízeném pro nejvyššího komorníka v letech 1418–1419) mezi ostatními vesnicemi v držení města. Těsně před husitskou revolucí Plzeň vlastnila: celé Skvrňany (24 osedlých), část Božkova (8 osedlých), část Koterova (5 osedlých), dále celé Černice (27 osedlých), Radobyčice (16 osedlých), Útušice (12 osedlých), Doudlevec (12 osedlých) a část Lobez (3 osedlí). Data získání těchto vsí nejsou známa, plzeňská historiografie však předpokládá, že do majetku města přešly nejspíše ve druhé třetině 14. století. Kromě uvedených vsí bylo město také správcem jmění předměstského špitálu sv. Máří Magdalény, založeného roku 1320 plzeňským měšťanem Konrádem z Dobřan a obvěněného během následujících dvaceti let platy ze dvorů v Božkově, Doubravce a Ejpovicích a nejspíše do první čtvrtiny 15. století i ze dvorů v Kyšicích. Těchto dvanáct vsí, z toho osm v přímém vlastnictví města, se stalo základem plzeňského panství (městského statku), trvajícím až do roku 1848. – Nemalý nárůst městského statku přineslo 15. století, i když některé z nových zisků držela Plzeň jen dočasně. Hned roku 1422 bylo město odměněno Zikmundem Lucemburským za svou věrnost hradem Věžkou poblíž Druztové, vesnicí Chrástem a Štěnovicemi. Rok 1425 přinesl městu vsi Losinou a Chválenice. Všechny tyto nové statky však město asi již v průběhu 15. století neznámou cestou ztratilo (Věžku asi k roku 1434; zbývající tři vsi nejspíše do první čtvrtiny 16. století). Další zisky 15. století již byly trvalejšího charakteru. V roce 1460 koupila Plzeň ves Bolevec. Téhož roku panovník odsouhlasil nákup tzv. Cilkovského dvora ve Skvrňanech. A konečně ještě roku 1460 se město stalo správcem majetků plzeňského minoritského kláštera, převedeného na přísnější observantskou řeholi (františkánskou), což znamenalo hlavně získání pusté vsi Borku (srov. mapu č. 56; definitivně zanikla někdy po polovině 16. stol.), a dále platů v Nebílověch (jinak ves patřila Nebílovským z Drahobuze) a na některých domech v Plzni. Důležitý zisk představovalo vykoupení plzeňské rychty od rychtáře Ondřeje Oremuse roku 1480; plzeňský nemovitý majetek se koupil rychty rozšířil do dnešního Starého Plzně: zde městu připadlo dvojiště, dědiny a les pod Radyní (Strnad upozorňuje, že ještě v jeho době [1882] se kusu lesa pod Radyní říká „v Andryškách“ – dnes se název Andrejův vztahuje na skalní útvar cca 1 km od Radyně, a toto pojmenování může odkazovat na rychtáře Ondráčka Oremuse), rybník pod kostelem sv. Blažeje a stráně. V roce 1493 Plzeň koupila ještě ves s tvrzí zvanou Hrádek (též Kunčin Hrádek), nacházející se na kopci za kostelem Všech Svatých (Hrádek zanikl asi v 16. století). Poslední přírůstek 15. století představovala ves a tvrz Roudná na levém břehu Mže za Bílou Horou (dnes zaniklá vesnice na k. ú. Senec, zanikla po polovině 16. století a její název se později přenesl na část plzeňského severního předměstí). – Největší zisky ke svému pozemkovému majetku si mohlo město Plzeň připsat ve století šestnáctém. V roce 1503 připadly odkazem bohaté měšťanky ves Bukovec a tehdy pustá ves Újezd s pustou tvrzí kostelu sv. Bartoloměje (Plzeň získala patronátní právo ke sv. Bartoloměji až roku 1546). V roce 1505 připadla k farnímu kostelu ves Letkov s poplužním dvorem a s blíž neurčenou pustou vsí (snad se mohlo jednat o dnes zaniklou vesnici Dubnice – srov. mapu č. 56) a správa tohoto majetku byla přímo odevzdána plzeňským konšeľům. V roce 1507 udělil panovník městu v náhradu za škody způsobené Plzni Bavůrkem ze Švamberka Bavůrkovu tvrz a vesnici Křínov na Tachovsku (dnes část obce Planá). Roku 1509 přikoupila obec v Doubravce svobodný dvůr a dva jiné pusté dvory. Téhož roku získala odkazem vesnici Koterov s povinností platit k oltářům u Všech Svatých a u sv. Bartoloměje. V roce 1513 dostalo město Plzeň do své správy také čtyři dvory v Bušovicích, z nichž šel plat opět k oltářům ve farním kostele. V roce 1514 koupilo město Plzeň velké zboží (dříve náležející k hradu Věžka), které čítalo vesnice Dolany, Druztová, Senec, Chrást a Zruč. Roku 1517 město koupil získalo poplužní dvůr v Týnci a v roce 1540 celý Týnec, totiž tvrz, poplužní dvůr a celou ves (zaniklá ves západně od kostela sv. Jiří – srov. mapu č. 56; Týnec zanikl zhruba za třicetileté války a jeho pozemky byly připojeny k Doubravce). V roce 1537 byly Plzni odprodány Ejpovice – ves, tvrz, poplužní dvůr a dvory kmetců, dále v Kyšicích osedlí i pusté dvory a konečně také pustý poplužní dvůr Hrádek (jakkoli je zde uveden název Hrádek, zřejmě se jedná o Hradiště) společně s lesy náležejícími k Hradišti, s mlýnem a krčmou. Rok 1540 přinesl také koupí pusté vsi Buksice (Bukšice) i s pustými kmetčími dvory (Bukšice zcela zanikly někdy po polovině 16. století, nacházely se severně od cesty z Božkova do Letkova – srov. mapu č. 56) a dvou dvorů v Božkově. Další dva dvory v Božkově a poustka v Buksicích byly městu prodány v roce 1543. Roku 1552 získalo město do zástavy ves Kozolupy; do plného vlastnictví mu pak připadla roku 1565. V roce 1566 koupili Plzeňští kus lesa řečeného Dubnice (Dubnice bývala ves mezi Letkovem a Božkovem nedaleko

Buksic – srov. mapu č. 56), louku Mazín, chmelnici a kus řeky. Roku 1563 koupila Plzeň tvrz a dvůr Horomyslice (dnes č. ob. Dýšina) s pivovarem, mlýnem, řekou a loukou Vokrouhlicí, dále ves Dýšinu s dvory kmetčími, pustou ves Myší Újezd (zanikla asi během třicetileté války; nacházela se za Horomyslicemi směrem k Nové Huti), pustou ves Kokotsko (zanikla také zřejmě během třicetileté války; nacházela se v lesích za Horomyslicemi u Kokotských rybníků) a krčmu ve Smědčicích a Střapoli. Celé Smědčice – totiž pustou tvrz, poplužní dvůr a ves Střapoli koupilo město roku 1581. Zároveň s tím byla koupena i „pustovina“ Sedlecko (dnes č. ob. Bušovice) s mlýnem a kusem řeky. V blíže neurčené době byla v průběhu 16. století získána také Nevěň. – Zisky 16. století byly z největší části trvalého charakteru. Město během těžkých válečných let pozbylo jen Kozolup (1633), Nevěň (1637) a Křínova (roku 1640; z prodeje se přitom dovídáme, že Plzeň vlastnila jen jeho část). Sedmnácté století, resp. jeho druhá polovina, ovšem přineslo i zisk několika lokalit, byť se tento přírůstek nedá s bohatstvím předchozích dvou staletí srovnávat. Roku 1660 koupilo město jeden dvůr v Ledcích a lomy na lámání mlýnských kamenů s „horami strážskou, roveňskou, suteskou, krkavčí, dubskou a májovskou“ (krkavčí hora nás odkazuje k dnešnímu kopci Krkavec, tyčícímu se mezi Plzní a Ledcí). Téhož roku připadla ves Ledce do majetku města coby kolátora záduší sv. Bartoloměje, a to pro dlhu na platech z Ledců odkázaných tomuto záduší. Zároveň město nabylo i vsi Zahradka a Popovice, taktéž pro neplacení odkázaných platů ke sv. Bartoloměji (obratem je však ještě roku 1660 prodalo). Roku 1692 koupilo město statek Habrovou (dnes č. ob. Dolany). – V 18. století se plzeňský velkostatek rozšířil ještě o další lokality. Tak byla roku 1724 zakoupena tvrz a dvůr Červený Hrádek se vsí Bukovcem (část Bukovce byla ovšem ve správě města coby správce záduší sv. Bartoloměje od 16. století). V roce 1731 město přikoupilo v Újezdě, jehož část spravovalo také od 16. století, lesní dvůr zvaný Šaškovský. Někdy před rokem 1734 vznikla na městském velkostatku východně od Dýšiny v souvislosti s rozvojem městského železářství nová ves, pojmenovaná příznačně Nová Huf (dnes č. ob. Dýšina). V roce 1745 přikoupilo město další statek v Bušovicích. Na přelomu 70. a 80. let 18. století město Plzeň přistoupilo k raabizaci svého panství (srov. též komentář k mapě č. 11a–c). Jednalo se o pozemkovou reformu podle návrhu dvorního rady rytíře Františka Antonína Raaba, v rámci níž došlo k rozparcelování statků a jejich pronájmu jednotlivým sedlákům – vrchním vlastníkem zůstávalo stále město, dosavadní robota byla převedena na stále platy. Na pozemcích některých plzeňských dvorů vznikly v této době nové vesnice, které převzaly starší názvy usedlosti (Habrová, Sedlecko, Hradiště). Někdy po roce 1788 došlo k poslednímu rozšíření plzeňského statku. Město získalo v relativně nedávno vzniklé vsi Nová Hospoda na okraji svého panství (Nová Hospoda byla založena asi 1690 a její naprostá většina spadala do vrtbovského velkostatku Křimice; dnes č. ob. Plzeň) myslivnu a hájovnu. Tím se vývoj plzeňského velkostatku uzavřel a až do zrušení feudalismu roku 1848 nemáme zaznamenánu žádnou změnu. V Palackého Popisu království českého z roku 1848 je tedy v majetku města Plzně vypočítáno následujících 31 vesnic: Bolevec, Božkov, Bušovice, Černice, Červený Hrádek, Dolany, Doubravka, Doudlevec, Druztová, Dýšina, Ejpovice, Habrová, Horomyslice, Hradiště, Chrást, Koterov, Kyšice, Ledce (část), Letkov, Lobzy, Nová Hospoda (část), Nová Huf, Radobyčice, Sedlecko, Senec, Skvrňany, Smědčice, Střapole, Újezd, Útušice a Zruč. Jakkoli Palacký uvádí jen u dvou vsí, že šlo o částečnou držbu, i u ostatních poddanských vsí Plzně je třeba počítat s případnou angažovaností i jiných vrchností (např. Újezd, jehož část až do roku 1848 spadala pod panství Plasy). – I v plzeňské politice správy velkostatku se, tak jako jinde, setkáváme se snahou o scelování držeb a dokupování majetků ve vesnicích, v nichž město již část vlastnilo. Velikostí svého feudálního panství Plzeň už koncem 15. století náležela mezi největší pozemkové vlastníky v západních Čechách. Dosavadní vývoj nárůstu městského statku kulminuje v 16. století. V 17. století se i přes nesmírný ekonomický propad způsobený událostmi třicetileté války a přes některé dílčí odprodeje Plzni podařilo naprostou většinu svého panství udržet a dokonce i rozmnožit o některé další statky, i když se ve srovnání se zisky předchozích dvou staletí jednalo již jen o paběrky. Nevelké přírůstky přineslo i století osmnácté, do jehož poloviny se Plzeň díky svým hospodářským aktivitám na rozlehlém velkostatku dostává ekonomicky na špičky českých mimopražských měst. – ROUBÍK, František: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha 1959, s. 68–70 + mapa č. 3; STRNAD, Josef: Stručný nástin nenáležejícího vzrostu statků města Plzně. Ir. Devátá zpráva vyššího reálného gymnasia v Plzni za školní rok 1881–82. Plzeň 1882, s. 23–28; ZEMAN, Adolf: Plzeň v první polovině XVIII. století. (Poměry hospodářské a sociální). Plzeň [1947]; PALACKÝ, František: Popis království českého... Praha 1848, s. 388–389.

Mapový list č. 40

Mapa č. 61: Vodohospodářské poměry města Plzně v 19. století. Rekonstrukční mapa Radka Širokého. Počítačové zpracování Václav Čada. – Základem mapy je císařský otisk stabilního katastru z roku 1839, pro vynesení situace v okolí vodárny v Pražské ulici byla použita podrobnější indikační skica stabilního katastru. Napájecí štol a odtokový příkop vodárny stejně jako rozvod vody po městě jsou znázorněny podle plánu městské vodovodní sítě z roku 1877 (Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, nesign.), který zachycuje starší stav. Trasa vodovodu od Všech Svatých vychází z plánu z roku 1833 (mapa č. 18). Hlavní stoku městské kanalizace rekonstruujeme podle zachycení staršího stavu na stavebních plánech nové splaškové kanalizace (*Plán situace 119. dílu městské kanalizace [...]*, zakreslil Jaroslav Radovnický, leden 1906; *Plán situace 566. dílu městské kanalizace [...]*, zakreslil Antonín Nováček, 1937–1938. Archiv Vodáren Plzeň, a.s., nesign.). Průběh

jednotlivých uličních kanálů není znám. – Jedním z nejdůležitějších problémů života města byl v 19. století trvalý nedostatek pitné a užitkové vody. Intenzivní rozvoj města vedl podle všeho v průběhu 19. století k postupnému omezování dostupnosti poměrně bohatých přírodních vodních zdrojů na předměstích. Především zánik příkopů městského opevnění tu velmi pravděpodobně vedl k zásadnější změně hydrologických poměrů, která si vynutila hledání nových vodních zdrojů. Rekonstrukční mapa zachycuje stav k roku 1850. Ve druhé čtvrtině 19. století vrcholily snahy o modernizaci vodovodního systému. Již před rokem 1796 byl v provozu gravitační vodovod přivádějící vodu z pramenů severně od kostela Všech Svatých na Malickém předměstí, který byl pravděpodobně po roce 1827 modernizován. V návaznosti na to byly na náměstí v letech 1832–1834 vystavěny nové kamenné kašny. Situace v zásobování vodou však byla i po jeho dokončení stále neuspokojivá. Vzhledem k tomu přikročilo město v letech 1845–1847 k zásadní modernizaci původem raně novověké vodárny v Pražské ulici, jejímž cílem bylo zvýšení tlaku v městském vodovodním systému. Nově byl upraven přívod vody z Mlýnské strouhy a její odtok v trase bývalého příkopu městského opevnění. Byl vybudován nový vodárenský dům, v jehož suterénu byl osazen moderní výkonný čerpací stroj. Starší vodárenská věž byla přestavěna a zvýšena o patro. Vzhledem k tomu, že městský vodovodní systém napojený na městskou vodárnu v Pražské ulici k uspokojivému zásobování celého města nestačil, fungovaly v 19. století na předměstích lokální gravitační vodovody. Jejich příkladem je vodovod pro objekt 35. kasáren (srov. mapu č. 17). Problémy se zásobováním definitivně vyřešila až výstavba moderní velkokapacitní vodárny mimo katastr města v Doudlevcích v letech 1888–1890. Budování moderního městského kanalizačního systému začalo v roce 1831. Uliční stoky byly nejprve zaústěny do městských příkopů. V souvislosti s jejich zasypáním byla v letech 1842–1849 na jižní a východní straně města vystavěna hlavní kanalizační stoka, která sbírala splašky z uličních kanálů a vypouštěla je za vodárnu v Pražské ulici do jejího odtokového kanálu.

Mapa č. 62: Vyjádření výskopisu na plánu vodovodu, 1833. Výškový profil převzatý ze *Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwerks Wassermaschine am Prager Thor* [srov. mapu č. 18]. Počítačové zpracování Václav Čada. – Rukopisný plán vodovodu v měřítku 1 : 1260 je pozoruhodný svým technickým provedením. Polohopis je znázorněn pouze schematicky (blokové znázornění městské i předměstské zástavby) a vykazuje značné polohové odchylky, detailní zobrazení významných budov (kostel sv. Bartoloměje, Všech Svatých) vykazuje značné geometrické nesoulady. Pro vyjádření výskopisu byly využity kartografické prostředky využívané spíše na topografických mapách jako je stínování terénních tvarů a použití spádových šraf. Detailně je však provedeno vyjádření výškového zaměření vlastní trasy vodovodu a jeho bezprostředního okolí. Pro tento účel jsou v plánu uvedeny výškové kóty v jednotkách vídeňských sáhů s přesností na palce. Použitý výškový systém je vztažen k místu pramenné studny A s uvedením výšky 100 sáhů. Přehledně jsou spádové poměry vyjádřeny na podélném profilu vodovodu, kdy výškové poměry jsou v měřítku 1:1 vzhledem k délkám profilu. Podélný profil je umístěn v horní části plánu a je doplněn detaily technických zařízení (pramenné studny, průčelí štol, přemostění Soukenické valchy a hradebního příkopu, trasy potrubí, přívodu vody do strojovny vodárny a další).

Mapový list č. 41

Mapa č. 63: Národnostní struktura Plzně k 1. listopadu 1942. Rekonstrukční mapa Tomáše Bernhardta. Počítačové zpracování Martina Vichrová. – Podíl osob s německou státní příslušností na počtu obyvatel jednotlivých ulic je zpracován na podkladě analýzy domovních archívů zavedených v Plzni k 15. říjnu 1942 (SOA Plzeň, Policejní ředitelství Plzeň, Evidence obyvatel – domovní archy, fsc. 1–469). Za základ mapy byl vzat dobový plán Plzně 1 : 10 000 vydaný Zeměměřičským úřadem Čechy a Morava (Landesvermessungsamt Böhmen und Mähren) po roce 1943 (Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 674/1). Národnostní skladba Plzně bývala poměrně pestrá, jakkoli je obtížné tuto skutečnost v minulosti postihnout. Židé sice byli z města vypovězeni na počátku 16. století, mohli se však aspoň zdržovat na některých místech plzeňského panství a v průběhu první poloviny 19. století se opět začali vracet. Výraznou stopu na tváři města zanechali italská renesanční i barokní stavitelé. Nejvýznamnější národnostně „nečeskou“ složku však vždy představovali Němci. Z úzkých kulturních i ekonomických vztahů s Německem, zejména s Norimberkem, Plzeň těžila po staletí. Z Německa či rakouských zemí také pocházeli někteří přistěhovalci z doby po třicetileté válce. Větší význam však měla přistěhovalecká vlna v druhé polovině 18. století. Mezi novými měšťany přijatými mezi léty 1741 a 1785 bylo 417 osob nově přichozích, mezi nimi i mnoho z jazykově německých oblastí. Významnou skupinou byli vedle obchodníků také úředníci a vůbec příslušníci inteligence. Někteří nově přichozí nebo jejich potomci později hráli výraznou roli v plzeňském hospodářském i společenském životě (Fodermayer, Kleissl aj.). Státní centralismus a uplatňování školských a správních reforem přály sice posilování významu německého jazyka, i zde se však na počátku 19. století uchytily myšlenky národního obrození (působení profesora zdejšího gymnázia J. V. Sedláčka). Až do poloviny 19. století (nebo spíše až do 60. let) nebyla hranice mezi oběma národnostmi příliš ostrá a jako jinde i zde najdeme české vlastence německého původu a naopak. Pro pozdější období je pak (podobně jako jinde) typická radikalizace národnostních postojů. Zároveň se v Plzni vychylují váhy ve prospěch české složky obyvatelstva. Svou roli v tom hraje průmyslový rozvoj města a příliv dělníků z venkova, posiluje se však i ekonomická síla místní české společnosti. Patrně to

je na vývoji volebních výsledků do obecní rady, kdy od roku 1864 česká strana vítězila ve 2. a 3. volební kurii a od roku 1897 i v 1. kurii, kde volili největší daňoví poplatníci. Přesnější představu o národnostních poměrech umožňují až sčítání. Národnost respondentů v nich byla zjišťována poprvé roku 1880. Sčítání z let 1880–1930 nabízejí k tomuto tématu souvislou řadu dat, která však je problematická hned ze tří důvodů. Jednak byly roku 1924 připojeny čtyři předměstské obce, které v předchozích sčítáních figurovaly samostatně, ovšem fakticky tvořily aglomeraci s Plzní již dříve a ovlivňovaly i její národnostní charakter. Podobně se na něm podílely i další obce z pozdější druhé vlny rozšiřování v roce 1942. Podíl Němců v těchto předměstských obcích byl mnohem menší: v roce 1930 žilo v Plzni (včetně všech obcí z obou vln rozšiřování) celkem 126 615 obyvatel, z toho 6888 Němců. Předměstské obce měly dohromady 37 241 obyvatel, z nichž jen 473 se hlásilo k německé národnosti. Je také třeba počítat se změnou poměrů po roce 1918. Ty mohly ovlivnit národnostní poměry ve městě jednak personálními přesuny v armádě či úřadech, jednak obtížně postižitelnými proměnami loajality nevyhraněných osob. S tím souvisí i třetí úskalí, a sice změna metodiky. Všechna sčítání z let 1880–1918 používala kritérium tzv. obcovací řeči. Dostalo přednost před přímou otázkou na národnost, neboť bylo pokládáno za méně výbušné a také užitečnější z praktického hlediska. Stát chtěl zjišťovat, jak se kde mluví, nikoli k jaké se kdo hlásí národnosti. V odpovědích respondentů se však obě hlediska kombinovala. Ke změně metodiky došlo po roce 1918. V obou sčítáních z období 1. republiky byli občané dotazováni na svou národnost. Krom toho byla připuštěna další možnost – národnost židovská. Počet lidí uvádějících jako svou obcovací řeč němčinu od roku 1880 sice stoupal, ovšem s nižší dynamikou, než jakou vykazoval celkový růst počtu obyvatel. Jestliže k roku 1880 tedy žilo v Plzni 6872 Němců, v roce 1910 to již bylo 10 558 (pro lepší srovnatelnost výsledků zde uvažujeme Plzeň v hranicích z roku 1942). Do roku 1921 však tento počet poklesl na 7076 a dále na 6888 v roce 1930. Židovskou národnost uvedlo v obou meziválečných sčítáních kolem 700 osob. Zároveň se však výrazně větší počet lidí přihlásil k židovskému vyznání (3094 v roce 1921, 2773 v roce 1930). Toto jsou poslední relevantní výsledky zjištěné standardními postupy při sčítání obyvatel, které zachycují národnostně pestrou plzeňskou společnost. Při dalším sčítání po 2. světové válce již téměř zcela chyběla německá i židovská složka. Přitom právě dvacetiletý oddělovací obě sčítání bylo z hlediska národnostního vývoje turbulentní a události, ke kterým v té době došlo, jsou dodnes citlivé. Pro přesnější zmapování demografické a národnostní struktury Plzně v období 2. světové války jsem využil domovních archů zavedených vyhláškou policejního ředitele dr. Mainera z 8. září 1942, čj. 43112/42 podle vládního nařízení z 30. dubna 1941 č. 233 Sb. Použití tohoto pramene nabízelo několik výhod proti druhému možnému zdroji informací, který představuje kartotéka policejních přihlášek (oba prameny jsou uloženy v SOA Plzeň ve fondu Policejní ředitelství Plzeň). Zavedení domovních archů se částečně blíží sčítání obyvatel – měly zachytit situaci k 12:00 dne 15. října 1942. Soupis ovšem neprováděl školení sčítací komisaři, nýbrž správci či majitelé jednotlivých domů a jednotlivé archy se tak velmi liší co do přesnosti a úplnosti uváděných údajů. Výpis dat z domovních archů také umožňuje přehledně zmapovat národnostní strukturu města s přesností na jednotlivý dům nebo (což je praktičtější) na jednotlivou ulici. Po vyplnění byly archy odevzdány a další záznamy (odhlášky, přihlášky a jiné změny) do nich zapisoval příslušný úřad, v plzeňském případě vládní policejní úřad. Lze tedy zároveň sledovat další pohyb obyvatel až do doby, kdy se archy postupně přestávaly aktualizovat, tj. do let 1949–1950. Dále použití tohoto pramene umožňovalo vedle podrobného sledování německých obyvatel také shromažďování souhrnných informací o českém obyvatelstvu (jeho počty v jednotlivých domech). Při volbě pramene také hrála roli úvaha, že některé exponované německé osobnosti, které nejsou zachycené v souboru policejních přihlášek, by se mohly objevit v domovních arších. Tento předpoklad se však nenaplnil, jak naznačuje například případ policejního důstojníka a od roku 1944 policejního ředitele mj. Schiefelbeina, který žil v Plzni od roku 1942 postupně na dvou adresách, ale v domovních arších se neobjevuje ani v jednom případě. Míra dochování zpracovávaného fondu je uspokojivá. K dispozici nejsou pouze části záznamů některých obcí připojených v roce 1942: Božkov (dochovány archy pro čp. 1–400; 407 domů v roce 1930, 516 v roce 1950), Černice (dochováno čp. 1–200; 247 domů v roce 1930, 482 v roce 1950), částečně zpracován je Újezd (čp. 1–262; 182 domů v roce 1930, 319 v roce 1950); zcela chybí záznamy z připojených obcí Koterov (1930: 158 domů; 1950: 308 domů), Hradiště (1930: 57 domů; 1950: 163 domů) a Valcha (část obce Litice s převážně českým obyvatelstvem, která byla na rozdíl od zbytku katastru ponechána v protektorátu). Jde však o okrajová území vykazující v roce 1930 relativně nízký počet obyvatel a zanedbatelný podíl Němců. Plzeňský magistrát evidoval k 30. září 1942 v celé Plzni 10 412 trvale obývaných a 500 přechodně obývaných domů. Výzkumem domovních archů byla dosud získána data o 10 079 objektech (zbyvá zpracovat část archů z připojené obce Újezd). Na podzim 1942 ještě nebylo dořešeno pojmenování ulic v nových částech města. Domovní archy zde proto nejsou řazeny podle ulic, jako ve „starých“ částech, nýbrž podle čísla popisného. To spolu s absencí částí archů ztěžuje prostorovou analýzu a proto údaje o těchto částech nejsou v mapě zobrazené. I přes neúplnost podkladů převyšují získané počty údaje z roku 1930. Na podzim roku 1942 v dochovaných arších nacházíme 129 607 obyvatel, z toho 6410 nositelů říšskoněmecké státní příslušnosti a 654 cizinců (nejčastěji Slováků) nebo osob bez státní příslušnosti. Při porovnávání takto získaných údajů s výsledky standardních sčítání obyvatel je třeba mít na paměti také změny, ke kterým již došlo, ale i odlišnost kritérií. Archy, zavedené na podzim 1942, již nezachycují židovské obyvatele, kteří byli odtransportováni

počátkem roku do Terezína. Při sčítání v roce 1930 se podstatná, ale obtížně odhadnutelná část z nich nepochybně hlásila k německé národnosti. To problematizuje prosté srovnání počtu Němců získané výzkumem s počty z dřívějších sčítání. Další komplikací představuje použitý rozlišovací znak: v evidenci obyvatelstva a tedy i v domovních arších se nezjišťovala národnost, nýbrž státní příslušnost – protektorátní nebo říšskoněmecká. Takto se v souboru německých obyvatel Plzně ocitá i obtížně kvantifikovatelné množství osob české národnosti nebo českého původu – lidé z odstoupeného pohraničí, kteří v roce 1938 neoptovali pro československou státní příslušnost, osoby žijící ve smíšeném manželství, pravděpodobně i určité množství původně protektorátních příslušníků, kteří požádali o říšskoněmecké občanství a dosáhli ho před říjnem 1942. Indicie naznačující tyto eventualy byly zaznamenávány do databáze (nápadně rychlé udělování československého prozatímního nebo definitivního občanství po r. 1945, návštěvy příbuzných s jinou státní příslušností apod.), jejich zpracování ale bude vyžadovat další analýzu a doplňování informací. Počet Němců uměle zvyšují internátní zařízení pro německou mládež z venkova, nejčastěji z pohraničí. V mapě jsou označeny číslem: 1) *Skoda-Werke Lehrlingsheim Pilsen-Karlstadt* v Borské ulici (k 15. říjnu 1942 zde evidováno 404 osob, z toho 403 s německou státní příslušností); 2) *NSDAP Hitler-Jugend Schülerheim 1 Pilsen* na dnešním náměstí Míru (155 osob s německou státní příslušností); 3) Skrétova 15 (zapsáno 9 protektorátních a 48 německých příslušníků, většinou školáčků). V těchto třech zařízeních tedy žilo téměř 10% německých státních příslušníků evidovaných v Plzni na podzim roku 1942. Jejich počet ovšem naopak snižuje absence osob, které se ve městě dlouhodobě nenacházely, nejčastěji vojáků, ale také studentů, chlapců a dívek vykonávajících svou povinnou pracovní službu mimo město apod. Naznačuje to poměr mužů a žen, který činí 2987 : 3377 (skutečný deficit mužů snižují výše uvedená internátní zařízení; u malého množství lidí se dosud nepodařilo pohlaví upřesnit). Počet příslušníků německé národnosti v Plzni samozřejmě zvyšovala vojenská posádka. Osoby ubytované v kasárnách však byly výslovně z evidence obyvatel vyjmuty. Příslušníci ozbrojených složek se proto v evidenci objevují pouze tehdy, pokud byli ubytováni v soukromí. V Plzni neexistovala německá nebo převážně německá čtvrť. Pokusem v tomto směru byla až výstavba německého sídliště *Deutsche Siedlung* na Lochotíně při Kartovarské třídě, lidově zvaného Berlín nebo Malý Berlín, kam se první nájemníci začali stěhovat v roce 1943 (v mapě proto není vyznačen). Přesto však rozmístění německých obyvatel nebylo rovnoměrné. Výrazně vyšší bylo v historickém jádru (Plzeň I, 9,62%) a v obou částech Říšského předměstí (8,83% v Plzni II a 10,78% v Plzni III). Ve zbývajících dvou okresech Plzně v hranicích před rokem 1924 klesá podíl německého obyvatelstva pod 3% (IV – Saské předměstí: 2,68%; V – Pražské předměstí: 2,47%). V nových městských částech, které již dříve pojlly s Plzní užší vazby, se podíl Němců pohybuje mezi 1 a 2% (Doubravka 1,64%, Lobzy 1,11%, Doudlevec 1,01%, Skvrňany 1,34%, Bolevec 1,45%). Ze zbylých částí jsou zcela dochované záznamy z Bukovce (podíl Němců 0,73%) a částečně z Újezda (0,84%), Božkova (0,47%) a Černic (0,73%). Zcela chybí údaje z Koterova (v roce 1930 zde bylo 6 Němců z 1013 obyvatel) a Hradiště (3 Němci z 330 obyvatel v roce 1930). V celém městě činil podíl německých obyvatel 4,94%. Z mapy je patrné, že ulice, v kterých byl tento poměr stejný nebo vyšší, se téměř výhradně soustřeďují v centru a na Říšském předměstí. Výjimky v dalších částech města se vyskytují většinou v klidných zahradních čtvrtích s rodinnými domky či vilami. Také souvislé území s nadprůměrným zastoupením německého obyvatelstva v okresech Plzeň I–III tvoří z velké části čtvrti, které v době Rakousko-Uherska a za 1. republiky platily za dobré adresy. Ještě výrazněji to platí pro ulice, kde podíl německého obyvatelstva převyšuje 10%. Za hlavní těžiště německé komunity v roce 1942 pak lze označit čtvrť výstavních činžovních domů vymezenou ulicemi Tylovou a Hálkovou, Klatovskou třídou a Škodovými závody. Většina ulic zde vykazují podíl Němců mezi 10 a 20%. Tato část města byla v posledních desetiletích rakouské monarchie typickou adresou pro vyšší střední třídu a vysloužila si také přezdívku čtvrtí vládních radů. (Ulice s podílem německého obyvatelstva vyšším než 20% už představují většinou statistickou chybu – vyznačovaly se nízkým počtem obyvatel a několik rodin zde již představovalo značné procento.) Bylo by lákavé hledat přímou spojitost zdejších Němců s někdejšími elitami rakouského mocnářství. Před formulováním takových závěrů by však bylo třeba ještě prověřit, jakým způsobem právě v oblastech s největším podílem německého obyvatelstva probíhala arizace židovského majetku. Datum přihlášky uvedené v domovním archu není v tomto směru spolehlivým vodítkem, často totiž mohlo jít pouze o opakovanou přihlášku na stejné adrese. Důvodem k novému zápisu s novým datem býval také například sňatek. Tyto zásady však byly společné pro osoby s protektorátní i německou státní příslušností. Porovnání těchto údajů ukazuje zajímavý rozdíl v dynamice obou skupin. Pro rámcovou představu o pohybu obyvatel jsem v jednotlivých domech zaznamenával počty osob hlášených již před okupací (tedy před 15. březnem 1939), v prvních letech okupace (15. března 1939 – 31. prosince 1940) a v posledních dvou letech (1. ledna 1941 – 1. listopadu 1942). Z údajů vyplývá výrazně větší mobilita u osob s německou státní příslušností: záznamy 69,98% z nich obsahují přihlášku z doby po okupaci, 52,66% dokonce až po 1. lednu 1941. Pohyb protektorátních příslušníků také není zanedbatelný, přesto je výrazně nižší (42,43%, respektive 26,84%). Domovní archy bohužel neobsahují údaj o předchozím pobytu a nelze z nich zjistit, jak často se jednalo o skutečně novou přihlášku na nové adrese. To by umožňovalo záznamy v kartotéce policejních přihlášek, vyžadovalo by to však další dlouhodobý výzkum. Pozoruhodné anomálie vykazují u německého obyvatelstva Plzně jeho věková struktura. Její graf si uchovává očekávaný tvar obrácené

pyramidy až do skupiny mužů narozených v letech 1895–1900, respektive u žen do skupiny 1905–1909. U obou pohlaví je patrný výpadek válečných ročníků 1915–1919. Výrazný deficit mužských ročníků 1900–1924 (a zejména 1915–1924) je patrně ovlivněn válkou, zejména v případě starších ročníků je však zároveň pravděpodobně mírněn příchodem německých úředníků apod. Ani u žen se však ročníky 1920–1924 nevyrovňají ročníkům 1910–1914, které jsou přítom o něco slabší než ročníky 1905–1909. U dalších pětiletých skupin pak je patrný setrvalý pokles (1925–1929, 1930–1934, 1935–1939). Ve městě žilo jen o málo více Němců narozených v letech 1934–1939 než v letech 1885–1889. Znatelný vzrůst porodnosti je patrný až ve válečných letech. Datum narození v necelých 3 letech od roku 1940 vykazují zhruba tolik lidí jako za celých předcházejících 5 let. Nenašli se pro tyto výkyvy žádné jiné vysvětlení, zdá se, že minimálně od roku 1910 začíná německá populace v Plzni znatelně ustupovat. BERNHARDT, Tomáš: Obyvatel s německou státní příslušností v Plzni v letech 1942–1950. Počet a struktura. Předběžná zpráva a průběžné výsledky. In: Historická dílna I, Plzeň 2006, s. 122–161.

Mapa č. 64: Plán rozdělení policejních revírů Policejního ředitelství v Plzni po 1. květnu 1942 s rozmístěním služeben. Autor neuveden. Měřítko 1 : 25 000, výška 670 mm, šířka 700 mm, planografie, kolorovaná. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1129. Skenoval Tomáš Vybíral. – Státní policejní komisařství v Plzni zřídilo v květnu 1918 rakouské ministerstvo vnitra a přes různé modifikace přetrvávala státní policie v Plzni až do roku 1945. Vyhláškou ministerstva vnitra bylo Policejní komisařství v Plzni změněno 1. ledna 1921 na Policejní ředitelství v Plzni s působností pro Plzeň a okolní obce Bolevec, Božkov, Doubravka, Doudlevec, Lobzy a Skvrňany. Do jejich řad přešlo 213 mužů městské policejní stráže. Město také poskytlo prostory, podmínky nájmu byly definitivně upraveny až v roce 1928. Šlo o budovu v Kopeckého sadech č. 10 (dnes konzervatoř), kanceláře v zadním traktu radnice a prostory v dalších čtyřech budovách. 14. srpna 1923 převzalo policejní ředitelství od města registraturu městského popisného úřadu a nadále provádělo veškerou přihlašovací a odhlašovací evidenci. Zřízením expozitury ve Stodě v listopadu 1937 se působnost plzeňského policejního ředitelství rozšířila i do národnostně smíšených oblastí soudních okresů Stod a Dobrušky (do obsazení pohraničí na podzim 1938). Rozšíření města v květnu 1942 následovala odpovídající změna obvodu působnosti policejního ředitelství. V dalších letech do konce války pak došlo ještě k několika změnám kompetencí, struktury i územní příslušnosti jednotlivých složek.

Mapový list č. 42

Mapa č. 65: Rozsah demolice historické zástavby centrální oblasti Plzně od roku 1942. Rekonstrukční mapa Petra Domanického. Počítačové zpracování Martina Vichrová. – Podkladem pro znázornění struktury městské zástavby je plán Plzně 1 : 10 000 vydaný Zeměměřičským úřadem Čechy a Morava (Landesvermessungsamt Böhmen und Mähren) po roce 1943 (Západočeské muzeum v Plzni, odd. starších dějin, MP 674/1). S ohledem na dobu vzniku plánu je areál nádraží vyznačen jen schematicky bez budov (kromě osobního nádraží), v areálu Škodovky je sice znázorněna zástavba budovami, avšak zcela odlišně od reality. Mapa přináší rekonstrukci rozsahu zasažení centrální oblasti Plzně demolicími historické zástavby od roku 1942 (ke škodám na domovním fondu za války srov. Archiv města Plzně, i. č. 47, kart. 156, JNV v Plzni – Úřad pro náhradu válečných škod, Seznam poškozených domů v Plzni leteckým bombardováním; srov. též mapu č. 47). Centrální oblast města lze vymezit na západě areálem Škodových závodů, na východě areálem pivovarů a hlavního nádraží, na jihu koridorem železničních tratí. Na severu je většinou zvykem centrální oblast omezovat řekou Mží. Z urbanistického hlediska a s ohledem na logiku vývoje města od poloviny 19. století by však centrální oblast měla zahrnovat i přední část Roudné. Od 60. do 80. let 20. století lze ve vývoji centrální oblasti Plzně spatřovat doposud neznámý fenomén – demolice starší zástavby neprobíhají už jako dosud jednotlivě kvůli vzniku nových staveb, ale plošně s tím, že cílem je v podstatě kompletní demolice centrální oblasti města, vyjma historického jádra. Prakticky kompletní destrukce centrální oblasti se poprvé objevila ve směrném plánu statutárního města Plzně, který zpracovali Jindřich Krise a František Sammer v letech 1948–1952. Svou práci přitom založili na sebevědomých zásadách funkcionalistického urbanismu, inspirovaných architektem Le Corbusierem a jeho návrhy přestavby některých evropských a amerických měst. Plzeň navrhl přetvořit v „automobilové“ město s funkčně oddělenými celky. V centrální oblasti jejich radikální názory vedly k zavržení předchozího vývoje. Autoři patrně s dobrými úmysly ozdravení, ozelenění a lepšího výtvarného řešení centra Plzně navrhli jeho prakticky kompletní demolici, přičemž zachovávali jen historické jádro. Centrální oblast města navrhli široké silnice, které zde měly mít své křižovatky. Komunikace měly být obestavěny novými objekty, v západní části centra mělo vzniknout administrativní středisko nového kraje. Přestože plán nebyl nikdy schválen, navržené zásady v Plzni zdomácněly a staly se základní osnovou pro pozdější územně plánovací dokumentace. Z podobných předpokladů vycházel i směrný územní plán Plzně, schválený v roce 1966 i územní plán sídelního útvaru z roku 1988. V 60. letech neudržovaná zástavba centra zchátrala natolik, že začala ohrožovat své okolí. Zároveň vznikala potřeba kapacitních silnic především do plánovaných sídlišť. Místo výstavby okružních komunikací, ve všech územních plánech vlastně dodnes přebíraných v různých menších obměnách dle předválečné koncepce, začala od poloviny 60. let plošná demolice městského centra a výstavba širokých silnic namířených do středu Plzně. Devastace a bourání centra postupně přerostly v ničení nejcennějších a pro Plzeň nepostradatelných budov, prostorů a parků, v rozvrácení

zažitých struktur města a jeho logiky. Centrum Plzně se začalo podobat nevládnému zboření, protkanému autostrádami. V 60. letech byla na předpolí historického jádra zbořena jižní strana východního úseku Pražské ulice, kasárna 35. pluku a blok domů s kavárnou Vídeňka. V 70. letech byl například demolován blok v Goethově ulici s býv. Německým divadlem a podstatná část romantické čtvrti Rychtářka. V 80. letech byl demolován ve Skvrňanské ulici, Palackého náměstí, sadech 5. května, Nádražní ulici, Sirkové ulici atd. vytvořen koridor pro čtyřpruhový průtah centrem. Po listopadu 1989 byla zastavena většina plánovaných plošných demolací a historické stavby, donedávna určené ke zbourání, začali jejich majitelé v mnoha případech rekonstruovat. Centrum se stalo místem zatím neřešeného urbanistického konfliktu – ponechané fragmenty klasického města přelomu 19. a 20. století (přebírající roli centra města) prostupuje nikdy nedokončený funkcionalistický koncept (zastoupený zejména kapacitními silnicemi). S každou novou stavbou se stále více projevuje potřeba celkové koncepce, která by kromě kritického pohledu na stávající i plánované kapacitní silnice v centru rehabilitovala jeho veřejná prostranství a vytvořila podmínky k adekvátním dostavbám a rekonstrukcím. Koncepční návrh řešení zatím neexistuje, v plánech zůstala řada sporných dopravních záměrů, již realizované nevhodné projekty nebyly zatím zpočtybněny. Už v roce 1992 byly přímo v prostoru památkové rezervace zbořeny býv. Městské domy sociální péče v sadech 5. května, ve druhé polovině 90. let zástavba při Švihovské ulici kvůli další silnici. V posledních letech byl kvůli stavbám obchodních center demolován areál výstaviště (2005) a areál mlýnů v Prokopově ulici (2008).

Mapový list č. 43

Mapa č. 66: Druhé sklepy měšťanských domů v západní části historického jádra města. Rekonstrukční mapa Kateřiny Postránecké – Martina Strojce – Radka Širokého – Marie Waskové. Počítačové zpracování Martin Strojce. – Mapa je sestavena z desítek podrobných historických stavebních plánů jednotlivých měšťanských domů, které zachycují jejich sklepy v úrovni druhého podzemního podlaží spolu s dalšími podzemní objekty, šachtovitými studnami a jímkami. Jednotlivé plány jsou lokalizovány v aktuální digitální katastrální mapě (z bezpečnostních důvodů nezobrazena). Mapa znázorňuje vývoj přístupnosti historického podzemí města od konce 19. století do 80. let 20. století ve vybraných blocích zástavby městského jádra. – Druhé sklepy měšťanských domů byly hloubeny z úrovně prvního podzemního podlaží do arkózové skály, jejich výstavba spadá do 16.-17. století. Byly určeny k bezpečnému skladování zboží, především potravin. Součástí historického podzemí jsou rovněž vodohospodářská zařízení – studny a jímky, případně štolý odvádějící nadbytečnou vodu. Podzemní objekty byly rušeny a zasypávány v souvislosti s proměnou zástavby městského jádra v 19. století. – Nejstarší plány zachycující druhé sklepy plzeňských měšťanských domů vznikaly převážně v souvislosti s výstavbou splaškové kanalizace (srov. mapu č. 27), která se s nimi v řadě případů dostávala do kolize. Špatný stav v velké části nepřístupného historického podzemí vyvrcholil v 60. letech 20. století řadou havárií, v jejichž důsledku byly zahájeny práce na průzkumu a sanaci. Plány z konce 60. a ze začátku 70. let zachycují sklepy přístupné před zahájením zajišťovacích prací, plány z 80. let dokumentují podzemní prostory odhalené v průběhu sanace.

Mapový list č. 44

Obr. č. 74: Veduta města Plzně od severu, cca 1510–1520. Součást nástěnné malby neznámého autora, původně v západním rameni ambitu dominikánského kláštera v Plzni; koncem 19. století byly v souvislosti s demolicí kláštera malby sejmuty a ve druhé polovině 20. století osazeny na jižní stěnu kaple sv. Barbory ve františkánském klášteře v Plzni. © Biskupství Plzeňské, 2008. Foto Robert Šimůnek. Z malby rámované iluzivní edikulovou architekturou se zachovala horní část. Literatura ji někdy řadí mezi umění pozdní gotiky, pojetí se však již přiklání k renesanci. Město je namalováno v pozadí biblické novozákonní scény, pravděpodobně na námět „Nechte maličkých přijít ke mně“, zasazeno podle dobové manýry do dramatické krajiny, která nemá s prostředím Plzeňska mnoho společného. Za autora je bezpochyby právem považován anonymní malíř výjevu se sv. Jiřím v hradní kapli na Švihově, který je z hlediska zobrazování architektury pozoruhodný zejména dokonalým zachycením tohoto hradu. Na něm tvůrce prokázal, že reálnému zobrazení staveb přikládá důležitost, jistě na přání zadavatele, a dokonale je zvládá po technické stránce. To je důležitý moment pro hodnocení plzeňské malby z hlediska věrnosti této nejstarší plzeňské veduty. Město je zobrazeno ve zkratce, které pomíjí podrobností domovní zástavby a klade důraz na dominanty. Zvolen je nadhled od severu, v němž vyniknou budovy dominikánského kláštera, pro který byla malba pořizována. V popředí nad řekou Mží vidíme úsek městského opevnění, v jehož první linii stojí parkánová hradba členěná věžemi umožňujícími boční postřelování kurtin a završená krytým střeleckým ochozem. Povaha této složky fortifikace vypovídá o pokročilém používání palných zbraní. Za ní vystupuje starší tzv. hlavní hradba korunovaná cimbuřím, jejíž vojenský význam v dané době slábl. Levý okraj zobrazené části opevnění zaujímá rozsáhlý a stavebně složitý komplex Malické (později tzv. Saské) brány, do kterého z města ústila dnešní Rooseveltova ulice. Na pravém okraji se následkem poškození stává malba nezřetelnou, takže jen tušíme zařízení Skvrňanské brány, pokud se nejedná jen o další z věží parkánové zdi. Mezi budovami dominikánského kláštera se uplatňují zejména dvě bezvěžové chrámové stavby završené valbovými střechami, kterým dodává červenou barvu pokrytí pálenou krytinou. V případě vyšší z nich se bezpochyby jedná o konventní chrám sv. Markéty, který byl zbořen roku 1802. Najdeme jej v pravé části zobrazeného města; navazující zeď v městském areálu představuje nejspíše klášterní

zahradu. V pozadí, zčásti zakrytu zvonici kostela sv. Bartoloměje ve středu obrazu, zahlédneme věž, která vzhledem k poloze může být hlavním prvkem Litické brány na konci dnešní Smetanovy ulice. Zcela vlevo vystupuje dvojice věží, z nichž vyšší by, uvažováno zcela hypoteticky, mohla znázorňovat městskou vodárnu, dnes věž naproti masným krámům v Pražské ulici, nižší z věží pak může být součástí opevnění blíže jihovýchodního nároží městského půdorysu. Ústřední motiv malby, i přes snahu zdůraznit dominikánské klášterní stavby, tvoří kostel sv. Bartoloměje, jehož podání autor věnuje největší pozornost. Je to přirozené, protože rozsahem půdorysu i výškou halového trojlodí se jedná o největší stavbu svého druhu v zemi. To, co je zobrazeno z lodí a presbytáře, odpovídá dnešnímu stavu kostela. Západní zvonice, nyní nejvyšší česká kostelní věž, se od současného stavu výrazněji liší střechou. Zděná část zvonice nevyrcholil ochozem, jak jej známe dnes. Střecha na ni přímo dosedá, sama asi v polovině své výšky rozdělena lucernou, která ve funkci strážní vyhlídky byla výhodnější alternativou ochozu. Ovšem nejpůsobivější prvek malby tvoří stanové zastřešení trojlodní haly vytažené do strmého věžového útvaru provázeného kolem lucerny náročně výzdobou a završeného jehtou. Spodní část stanové střechy spolu se zastřešením presbytáře pokrývaly pálené tašky, jak to umožňovala menší strmost, výše je šedou barvou označena krytina příhodnější pro strmé partie, nejspíše břidlice a u ozdobných prvků snad plech. Kvalita vyobrazení a postavení bartolomějského kostela v něm vylučuje pochybnost o správnosti znázorněných proporcí střech kostela, jakkoli existence takového útvaru nad lodí může být vnímána až jako šokující. Realnost tohoto prvku malby podporují další vyobrazení kostela původem z plzeňského prostředí, jako je zobrazení Chrámů v Plzeňském graduálu Martina Stupníka z roku 1491 (srov. obr. č. 6) nebo v Plzeňském kancionálu Pavla Mělnického z roku 1527 (dva roky po zániku střechy a rok před stavbou nové). Završené střechy trojlodní haly požívalo obecně proulosti, která jí příkla jméno Černá věž. Zřejmě zde pramení v části veřejnosti dodnes živě neurčitě povědomí o tom, že kostel měl dvě věže, ač nikdy nedošlo k realizaci původně zamýšlené druhé věže západního průčelí. Velké požáry města roku 1507 se zastřešení kostela zásadním způsobem nedotkly, přestože se někdy mylně uvádí opak. Střechy lodí a presbytáře shořely k velké lítosti Plzeňanů až po zásahu bleskem v roce 1525. O tři roky později je nahradilo řešení, které se v podstatě zachovalo dodnes. Stanový typ zastřešení v dobovém chápání deklaroval exkluzivitu stavby a také jejich stavebníků, což vyplývalo ze sebevědomí města, založeného na jeho politickomocenském a kulturním významu, který vzrostl v husitských válkách a hlavní plody přinesl v navazujícím období 15. století. Uplatnění tohoto typu konstrukce má patrně původ v Čechách a souvisí asi s inovacemi, které naši architektuře přinesl impuls parléřovského období. Plzeňský případ, pokud známo, je zcela mimořádný velikostí a náročností architektonického řešení. Přesné datum vzniku neznáme, patrně stálo už před rokem 1476. Pojednávání nástěnná malba je jeho nejdůležitějším znázorněním, v čemž spočívá největší část její dokumentační hodnoty.

Obr. č. 75: Veduta města Plzně od jihozápadu, 1536. Pilsen. Mathias Gerung, kolorovaná perokresba, výška 300 mm, šířka 425 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, sign. Delin. VI., Reisebild 11, Albumblatt 23. Foto Universitätsbibliothek Würzburg. Veduta Plzně je součástí souboru vedut (tzv. würzburgské album) míst navštívených během cesty falckraběte Ottheinricha z Neuburgu a. D. do Krakova a Berlína (1536–1538). Svým mimořádným významem připoutalo album v prvních letech po svém objevení, resp. zveřejnění, široký zájem odborné veřejnosti, v některých případech vyznačující se nedostatečnou měrou kritičnosti, resp. zohlednění okolností a účelu pořízení vedut. Podle podmínek cesty můžeme předpokládat, že Mathias Gerung v terénu pořizoval skici, jejichž propracovanost byla poplatná aktuálnímu možnostem, někdy jen zběžné nebo dílčí, z nichž teprve po návratu sestavoval konkrétní pohled, přičemž chybějící informace o těch detailech stavebních konstrukcí, kterých se mu nedostávalo na základě autentického materiálu pořízeného během cesty, domýšlel a doplňoval zažitými zkušenostmi ze své domoviny. Tam, kde si z cesty přivezl dobrý podklad, podává jako zručný kreslíř hodnotnou informaci, selhává však v případě, že je nucen zpětně rekonstruovat obraz architektury. To je i případ plzeňské veduty. Přes Plzeň cestoval na začátku prosince 1536, přitom na vedutě je vegetace v plném rozpuhu, hromadně zakreslená hrázdná architektura Skvrňanského předměstí odpovídá spíše zástavbě v domovských Frankách (oblast Altmühl), hrad na kopci zhruba směrem, kde bychom mohli hledat Radny, je označen zkomoleně jako Grinstein – Zelená hora (?) a patrně toto v dané době proslulé sídlo má představovat, aniž ve vyobrazeném objektu nacházíme závažnější shody jak s tím, tak oním hradem. Do pozadí veduty jsou přibližně ve správném směru zakomponovány Rokycany, ve skutečném pohledu ale zakryté daleko za obzorem, v jejichž případě pokus o interpretaci nakreslených staveb vede do bažiny spekulací, ačkoli lze tušit, že obrázek nějakým způsobem vychází z reality. Autor ale kupodivu nezná ani opevnění Plzně dvojím pásem hradeb, který se ještě čtyřicet let po jeho návštěvě v pohledu ze stejné strany jevil zcela markantním, zobrazuje pouze parkánovou zeď. Úroveň výpovědi, které je veduta schopna, asi nejlépe ilustruje podání hlavní městské dominanty, kostela sv. Bartoloměje, v němž Gerung prokazuje bezradnost. Severozápadní zvonice kostela jak v detailu, tak vazbou k lodí je zaznamenána chybně. S perspektivou věže je v povšechném souladu podání hlavní sedlové střechy lodí, sevržené dvojicí stupňových štítů. Z jejího hřebene ční sanktusník. Střecha odpovídá tvaru hlavního krovu, který roku 1528 vznikl po požáru předchozího stanového zastřešení. Autor však následkem nedostatečné přípravy na místě

a časového odstupu neporozuměl svým kresebným poznámkám a spojil do jedné plochy pultovou střechu západní části lodí se spodním jižním pultem, a tím pádem zobrazil i jižní bok kostela ve frontálním pohledu, čímž obraz hlavní střechy pozbyl souvislost s nižší partií chrámu. Nejspíše následkem zkušenosti, že většina velkých kostelů je po stavební stránce basilikou, přikreslil ještě nižší boční loď (neporozuměním byla tato v literatuře interpretována jako budova městské apatyky). Následkem sestavování veduty z více zcela povšechných a nepřesných skic, jak ukazuje předložený příklad, dochází k deformacím, ztrátě vzájemných proporcí a přesunům objektů, což dosahuje až takového stupně, že je nelze bezpečněji určit. Omyly, fikce a skutečnost se na Gerungově vedutě mísí do té míry, že ji můžeme ze stavebně historického hlediska užívat jen jako pomocný pramen, a to jen po důkladné kritice, kterou jí jako celku dosud dlužíme. V žádném případě nelze vyobrazení přijímat tím způsobem, že takto Plzeň vypadala roku 1536. – PELANT, Jan: Vyobrazení měst Plzně, Rokycan, Berouna a hradů Radyně, Žebráka, Točnicka a Křivoklátu na vedutách Mathiase Gerunga z roku 1536. Západočeský historický sborník 7, 2001, s. 107–178 (Plzeň s. 107–142); stručně v průvodním komentáři k edici alba TÝŽ: Pilsen/Plzeň. In: Die Reisebilder Pfalzgraf Ottheinrichs aus den Jahren 1536/37 von seinem Ritt von Neuburg a.d. Donau über Prag nach Krakau und zurück über Breslau, Berlin, Wittenberg und Leipzig nach Neuburg. Kommentarband. Hg. Angelika Marsch u.a. Weißenhorn 2001, s. 153–161.

Obr. č. 76: Veduta Plzně od jihozápadu, 1574. Autor Giovanni de Statia. Součást nástěnné malby Oplakávání Krista ve sněmovním sále 1. patra plzeňské radnice (východní stěna). Foto Miroslav Pešík. – Giovanni de Statia, vůdčí osobnost kolonie italských stavitelů v Plzni, mj. architekt renesanční přestavby zdejší radnice, v níž svoji malbu roku 1574 umístil, nemůže být podezírán z neschopnosti zobrazovat architekturu. Pochopitelně podobnou znal zdejší prostředí a vzhledem k umístění byla malba otcům města neustále na očích, takže hrubší pochybení v zachycení tématu zřejmě nepřichází v úvahu. To vše vytváří předpoklady, abychom mohli malbě přičítat vysokou vypovídací hodnotu. Autor město klade dle dobové zvyklosti na pozadí letmo naznačené krajiny vzdálené od zdejší reality a abstrahuje od zástavby předměstí, aby mohl vyniknout urbanistický celek městského jádra. Jeho opevnění se skládá z parkánové hradby členěné flankovacími věžemi a završené krytým střeleckým ochozem, zaznamenáme na ní také sedlové bašty, jejichž existenci zde dokládají i jiné prameny. Ve vnitřním prstenci obepíná město hlavní hradba s cimbuřím, členěná věžemi. Zdá se, že její celistvost místy narušuje pronikající zástavba, což je v souladu se ztrátou převážně části vojenského významu hradby. Vlevo zaznamenáme věž Skvrňanské, vpravo zařízení Litické brány. Prubišským kamenem je zobrazení hlavní dominanty, kostela sv. Bartoloměje. V tomto případě je zcela v souladu s výsledky stavebně-historických průzkumů objektu, čímž se věrnost malby v zásadních rysech potvrzuje, což dovoluje očekávat také věrohodnost prvků, které jsou doloženy jen jí. Vlevo od kostelní zvonice řadovou zástavbu přesahuje budova radnice, na levém okraji malby je zachycen dominikánský klášterní kostel sv. Markéty, zcela vpravo, částečně zakryt rukou sv. Jana, se nalézá františkánský klášter. V domovní zástavbě lze rozeznat fronty náměstí, jinak musíme předpokládat, že je pro účel zobrazení zjednodušena. Malba má význam jako záznam stavu dominant Plzně v dané době, ale také jako srovnávací materiál při práci s dalšími vyobrazeními města.

*Obr. č. 77: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602. Královské a hlavní město Plzeň w kragi Plzenském, leží 10 mil od Prahy, od Žatče 8 mil. Wyregoswáno aneb kontrfektowáno gest 13 dne Měsyece Vnora Letha 1602. J. W. Autor Jan Willenberg. Perokresba, výška 182 mm, šířka 600 mm (resp. 210 × 635 mm). Knihovna kláštera premonstrátů na Strahově, Praha, sign. DT I. 30/II. Foto AIP Beroun. – Kreslíř a ilustrátor Jan Willenberg (1571–1613), rodák ze slezského Trzebnice u Vratislavi, pobývající na Moravě a posléze usazený v Praze, kde předčasně zemřel v době morové rány, zachytil v předvečer apokalypsy třicetileté války obraz renesanční podoby českých sídel, který je základním ikonografickým pramenem k jejich studiu. Největší vypovídací hodnotu mají kresby z autorova skicáře, které pořizoval jako podklady pro dřevorezové ilustrace k Paprockého *Diadochu* (obr. č. 7). Tyto dřevorezy vzhledem k velikosti a použité grafické technice nemohou být natolik sdělné jako přípravné kresby. V případě pohledu na Plzeň však dřevorez aspoň částečně nahrazuje informace, o něž přicházíme ztrátou celé pravé části kresby, která zahrnovala v popředí městskou šibenici, severozápadní okraj městského jádra, a dvě důležitá předměstí – Saské asi až ke kostelu Všech Svatých a Skvrňanské. Willenbergova práce představuje kvalitativní skok proti předchozímu zobrazování města, rozsahem a kvalitou sdělení pak předčí také všechna pozdější zachycení jeho podoby až po uplatnění techniky fotografie. Stavebně-historické průzkumy potvrzují, že věrnost kresby u řady objektů sahá až ke správnému znázornění počtu, polohy a proporcí oken a dalších podrobností architektury. Aby autor mohl město zobrazit v dosažené šíři záběru, musel je kreslit z několika pohledů, které však ve výsledku skládá do celku působícího zcela přirozeně, takže způsob jeho vznikání začne být zřejmý teprve když se nad kresbou zamyslíme se znalostí místních realit. Kromě celkového pohledu na město Willenberg vytvořil detailní kresbu kostela sv. Bartoloměje s městskou školou v popředí (obr. č. 8). Vedutu města Willenberg opatřil také legendou, jejíž vysvětlivky ovšem zřejmě zůstaly jen na ztraceném konsektu (místo pro ni vyhrazené v levém dolním rohu zůstalo prázdné). Zachovalo se číslování vybraných objektů, které v popisu zohledníme: 1 hřbitovní kostel sv. Mikuláše, vpravo od něj na obzoru litický kostel. 2 vlevo v popředí na břehu Radbuzy špitál sv. Martina. 3 hlavní věž Pražské brány (viz níže). 4 hospodářské*

stavby směrem k Doudlevcům. 5 řeka Radbuza nad Královským jezem (výše proti proudu ji Willenberg opatřil přípisem *Auslava*), který zvedal její vody do Mlýnské strouhy. V popředí se přes proud Radbuzy klene most, tehdy nazývaný Pražský, který stavěl roku 1520 mistr Ondřej. Za povšimnutí stojí osmiboká gotickorenesanční mostní věž a související opevnění předmostí. Na pilíři mostu stane v baroku socha sv. Jana Nepomuckého, která nyní kráší městské sady pod masnými krámy, a dá dosud živé jméno lokalitě před mostem „U Jána“. 6 františkánský klášter s kostelem Nanebevzetí P. Marie, jehož věž právě procházela zásadní rekonstrukcí (od poslední čtvrtiny 16. až za polovinu 17. století), což zřetelně vidíme na Willenbergově dřevěze, kde na vrcholu nehotové věže autor zobrazil stavební jeřáb (obr. č. 7). 7 hlavní věž Litické brány s osmibokým završením, která jediná z plzeňských bran dosud stojí na konci dnešní Smetanovy ulice, před ní vlevo v popředí objekt se stupňovými štíty je tzv. Tepelský dům na konci Zbrojnické ulice (dnes soused hotelu Continental), plzeňský palác tepelských opatů. Vpravo od něj linie silně zanedbané hradby narušuje bastion, na kterém je nastavěna budova městské lázně s výraznou valbovou střechou. Tudy si stavovské vojsko pod velením hraběte Arnošta z Mansfeldu za 17 let po vzniku kresby prostříli cestu do města. Vedle vpravo překonává Mlýnskou strouhu krytý dřevěný most (na jeho místě nyní barokní tzv. Pražský most), jehož předmostí chrání polygonální věž. Na straně města most ústí do komplexu Pražské brány, jenž v rámci hradeb tvořil svébytnou pevnost, která se skládala zejména z pozdně gotického opevněného předbrani s věží předních vrat na most a z hlavní věže pod číslem 3 s vysokou stanovou střechou. 8 špitál s kostelem sv. Máří Magdalény na Pražském předměstí. 9 gotická věž městské vodárny v sousedství Pražské brány. 10 městský mlýn, u nás jedno z největších zařízení toho druhu. 11 kostel sv. Bartoloměje v podobě, kterou mu daly renesanční úpravy. 12 věž renesanční městské školy stojící v ploše náměstí mezi sv. Bartolomějem a radnicí. 13 radnice po renesanční přestavbě Giovannio de Stata. 14 vrchol stanové střechy hlavní věže Skvrňanské brány, označené autorovým písmem v souladu se svým směřováním jako Norimberská, vpravo od ní dvojice štítů s bohatou výzdobou náleží budově arciděkanství (Willenbergův přípisek *fará*). 15 objekt nejasného určení, v literatuře hypoteticky ztotožněný se špitálem sv. Václava. 16 věž hlavní hradby v sousedství kláštera dominikánů, s níž patrně souvisela fortina. 17 hlavní věž Saské brány, zapojená v hlavní hradbě. Před ní se šikmo vpravo rozkládají rozsáhlá pevnostní zařízení brány. Vnější vrata ústí na most přes umělý vodní tok – Soukenickou valchu. Komunikace z města klesá na úroveň Rychtářky, odkud pokračuje starým Saským mostem s číslem 18 přes Mži ke kostelu sv. Rocha, který známe jen z podání dřevěze (obr. č. 7). Položky číslo 19 a 20 neznáme následkem ztráty pravé části obrazu. Dá se předpokládat, že jednu z nich tvořil právě kostel sv. Rocha. Číslem 21 se Willenbergovo značení vrací do městského jádra do kláštera dominikánů s kostelem sv. Markéty. Zachyceny jsou také některé výrobní objekty, jako nad Saským mostem kolna se skládkou (výrobou?) mlýnských žernovů nebo na soutoku Soukenické valchy s Mlýnskou strouhou papírna s trojicí kol s pohonem na spodní vodu.

Mapový list č. 45

Obr. č. 78: Panoramatický pohled na dobývání Plzně vojsky generála hraběte Arnošta z Mansfeldu na podzim roku 1618. *Abriss der Stadt Pilsen in Böhmen. Wie dieselbige belagert, gestürmt und Eingenommen worden.* Autor Georg Keller, 1619. Mědirytina, výška 285 mm, šířka 363 mm. In: BELLUS, Nicolaus [= Michael Caspar Lundorp]: *Oesterreichischer Lorberkranz oder Kayserl. Victori ... 1617–1625.* Frankfurt nad Mohanem 1625, u s. 83. Archiv města Plzně, G 50. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V evropském kontextu bezesporu nejznámější vyobrazení města. Katolická a procísařská Plzeň byla stavovským vojskem generála Mansfelda obležena v září 1618. Její dobytí v listopadu téhož roku bylo první větší vojenskou operací třicetileté války. Skupina vedut zachycujících tuto událost souvisí se zájmem evropské veřejnosti o zprávy o válečných událostech. Známá je celkem deset dochovaných analogických vyobrazení, literatura eviduje další dvě dnes neznámá. Veduta Georga Kellera spolu s dalším velmi podobným vyobrazením Johanna Hauera (vydáno v Norimberku, nedatováno; viz MERGL, Jan: *Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900.* Plzeň 1995, č. 12) velmi pravděpodobně vychází z nedochované předlohy vypracované přímým účastníkem bojů u Plzně. Kelleraova práce je nejstarším známým vyobrazením tohoto typu, Hauerova veduta vznikla patrně až kolem roku 1620. Přebíráním a kopírováním dalšími autory docházelo ke zjednodušování. Důležitý podíl na rozšíření uvedeného vyobrazení měl významný grafik a vedutista Matthäus Merian starší, který motiv Plzně zpracoval opakovaně, poprvé pro dílo J. P. Abelína *Theatrum Europaeum* (Frankfurt nad Mohanem 1635). Podkladem mu byl buď dnes neznámý originál nebo veduta G. Kellera (MERGL, Jan: *Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900.* Plzeň 1995, č. 9–17, 24). Všechna vyobrazení zachycují město s nejbližším okolím z vysokého nadhledu od jihovýchodu, výsledkem je jakési axonometrické zobrazení situace města, do něhož je promítnut průběh vojenské operace. Do jednoho pohledu je vedle rozmístění táborů a lokalizace přibližovacích zákopů obléhatelů soustředěno několik časově navazujících nejdůležitějších fází boje, počínaje vytvářením průlomu v hradbě u františkánského kláštera, který nakonec pro odpor obránců i taktiku útočnicka zůstal nevyužit, přes hlavní útok v prostoru městské lázně a přípravu tercie obránců svěst s pronikajícím protivníkem po ní bitvu na ploše náměstí, až po závěrečný ústup posádky k františkánskému klášteru, odkud se posléze vyjednávaly podmínky kapitulace. Vyobrazení města nelze upřít poučenost o plzeňských poměrech. Víceméně v souladu se skutečností je v něm připomenuta existence a lokalizována většina hlavních urbanistických prvků a klíčových staveb. Tato základní shoda

s realitou vede někdy k přecenění schopnosti pramene vypovídat také o podobě jednotlivých objektů. Výsledky stavebně historických průzkumů opakovaně potvrzují, že v případě dominant (kostely, brány atd.) je tato schopnost omezená, zčásti v míře závislé na vazbě k válečné akci (jak vidíme na příkladu františkánského kláštera, kde dokonce nechybí správné zachycení jeho dymníkové kuchyně), u řadových objektů pak nulová. Úroveň informací, které obrázků podává, lze dokumentovat několika příklady. Dozvídáme se o opevnění Litického a Skvrňanského předměstí v jižním a západním sousedství městského jádra, avšak jinými prameny nesporně doložené existence opevnění Pražského předměstí na břehu Radbuzy si autor obrázku nevšimá. Neodpovídá podoba Pražského mostu přes Radbuzu („U Jána“). Přes Mlýnskou strouhu před Pražskou bránou se klene oblouk, přestože víme, že most byl dřevěný až do 18. století (zpráva o klenutí Pražského mostu v roce 1520 se k němu v literatuře vztahuje omylem, ač správně náleží mostu přes Radbuzu „U Jána“). Zobrazen je, až na výjimku, jeden pás hradby, přestože součást opevnění dosud tvořily hlavní zeď, byť zanedbaná či místy zapojovaná do zástavby, a parkánová hradba. Bylo by možno takto pokračovat dál, aniž by se tím dospělo ke změně výše uvedeného hodnocení tohoto pramene. Legenda: A zničená předměstí, B kostel sv. Bartoloměje, C dominikánský klášter, D františkánský klášter s průlomem hradeb, E Pražská brána, F Říšská brána, G Saská brána, H Litická brána, I budova lázně s průlomem hradeb, K–L vojenské útvary, M přehrada na začátku Mlýnské strouhy.

Obr. č. 79: Pohled na Plzeň od severovýchodu, 1672. Autor Maximilian Seebumler. Výška 2050 mm, šířka 1420 mm, olej na plátně. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 182. Foto Ivana Michnerová. – Plzeň, objevující se na pozadí obrazu sv. Václava, určeného jako votivní dar plzeňské obce pro svatováclavskou kapli katedrály sv. Víta v Praze, má pro nás význam jakožto zachycení stavu města v období po třicetileté válce. Pohled je konstruován obdobným způsobem, jaký před válkou volil Jan Willenberg (obr. č. 77), což usnadňuje porovnání výpovědi obou pramenů. Věrohodnost malby, co do podání změn v opevnění, lze prověřovat srovnáním s plánem návrhu úprav městské fortifikace z roku 1658. Autor malby, tak jako dříve Willenberg, spojil do jednoho celku pohledy z více stanovišť od východu a severovýchodu. Úseky zobrazení města jsou posunuty tak, aby světlový nohy a spodek štítu nezakrývaly hlavní budovy. Sv. Václav v popředí stojí na fiktivní výšině, která brání pohledu na převážnou část předměstí, jež byla následky války krajně zubožena. Z tamějších objektů se malířovy pozornosti dostává jen špitálnímu kostelu sv. Máří Magdalény. V popředí městského panoramatu zaznamenává raně barokní opevnění, které reagovalo na zkušenosť Mansfeldova dobývání. Renesanční bastion, který tak nešťastně vyřadilo z funkce jeho zastavění městskou lázní, což ochromilo obranu daného úseku a v důsledku usnadnilo Mansfeldův průlom, vidíme vlevo od Pražské brány uveden opět do bojeschopného stavu. Předložena je mu další linie nového opevnění. Rovněž veliký tzv. Panský mlýn vpravo od téže brány je nově chráněn bastionem, dodnes zachovaným, a upraveným vodním tokem. Mlýnskou strouhu před předními vraty komplexu Pražské brány překonává dřevěný most. Ve městě na levém okraji malby najdeme františkánský klášter s kostelem, k jehož zobrazení severnímu boku přibyla kaple sv. Antonína – drobná ale ušlechtilá centrální stavba na osmiúhelníkovém půdorysu, završená kupolí s lucernou. Vpravo strmí blok tepelského domu na konci Zbrojnické ulice. Za Tepelským domem zástavbu přesahuje mnohoboké završení Litické brány, která byla od 40. let 17. století vyřazena z provozu. Zmíněný komplex Pražské brány je zbaven někdejších slohových znaků pozdní gotiky a ve své přední části patrně přestavěn. Vlevo od něj jsou znázorněny masné krámy, vpravo od hlavní branské věže najdeme menší vodární věž. Tomuto úseku pohledu dominuje samozřejmě farní kostel, u paty jeho zvonice nad střechami domovní zástavby ční střeška věže městské školy. Mezi světlovými nohami se jako hlavní objekt uplatňuje radnice, nad níž vidíme štíty domů západní strany náměstí. Vyobrazení Saské brány je rozděleno po stranách Václavova štítu, vlevo hlavní věž, vpravo přední vrata. Nad nimi v pohledu dominuje dominikánský kostel sv. Markéty. V jeho sousedství vpravo obohatila městské panorama budova zbrojnice z roku 1641, jejíž zdobné štíty poznáme podle jedné z nejstarších fotografií plzeňských budov, pořízené před rokem 1864, kdy stavba zanikla.

Mapový list č. 46

Obr. č. 80: Veduta a plán města Plzně, cca 1726–1729. Autor F. B. Werner. Výška 180 mm, šířka 240 mm (rozměry negativu); originál lavírovaná kresba tuší, součást zničeného sborníku kreseb z Prahy, Čech a Moravy (Městská knihovna ve Vratislavi, sign. 555s); negativ ve Štencově archivu negativů, Praha, deska č. 46798. Foto Štencův archiv negativů, Praha. – Pruský vyzvědač F. B. Werner při své cestě Čechami patrně v mezidobí 1726–1729 zvolil hlavní stanoviště pro svůj pohled na Plzeň od jihovýchodu někde v prostoru dnešního jižního viaduktu u hlavního nádraží. Při cestě odtud ke hřbitovnímu kostelu sv. Mikuláše (zal. 1406) stála gotická boží muka či kaplička zobrazená v popředí, kterou má smysl zmínit jako ilustraci relativní stability někdejších poměrů a schopnosti přetrvání drobné architektury v krajíně. Kapličku zaznamenal v roce 1602 svojí perokresbou Jan Willenberg, když v jeho době asi již nejméně jedno století stála (mapový list č. 44, obr. č. 77). Ve Wernerově zobrazení soustředěném na dominanty a poněkud zmateném patrně následkem skládání z více pohledů a možná i z nutnosti rychlé práce, se projevují některé změny vnesené do panoramatu Plzně obdobím baroku. Nároží městského areálu u kláštera františkánů, kudy vedl jeden z hlavních směrů Mansfeldova útoku v roce 1618, chrání bastionové opevnění. Za ním najdeme stodoly Litického předměstí. Zaslouhou zvoleného pohledu se,

pokud známo poprvé od série dobývání Plzně Mansfeldem roku 1618 (mapový list č. 45, obr. č. 78), seznamujeme s dnes zaniklou podobou gotického dymníku františkánské klášterní kuchyně, jenž představuje komolý kužel z kvádrového zdiva, připojený k boku klášterní budovy. Výše představuje mnohoboká věž hlavní stavby tehdy již nefunkční Litické brány (dnes „Branka“ na konci Smetanovy ulice). Z barokních staveb se nově uplatňuje svým kostelem sv. Anny, arcidělem plzeňského stavitele a architekta Jakuba Augustona ml., klášter dominikánek, založený roku 1711. Z jeho dvou věží vidíme jedinou nejspíš následkem zvoleného pohledu či snad proto, že přednostně dohotovena byla jako zvonice jen jedna věž. Literaturov navržené vysvětlení počítající se záměnou domněle nehotových kostelních věží za vížku Říhovského domu zpochybňují nesrovnatelné proporce staveb. Literatura obecně soudí, že k dostavbě Anenského kostela došlo roku 1735, což pak promítá do datace zmíněné druhé verze pohledu, který dvouvěžové průčelí kostela obsahuje (Západočeské muzeum v Plzni, stavební archiv, č. 936). Kostel ale zřejmě stál ve svých podstatných částech již ve druhé polovině 20. let 18. století. S problémem datace a vzájemného vztahu obou Wernerových prací souvisí také zobrazená podoba věže dominikánského kostela sv. Markéty, zde zachycené ještě s vysokou Jehlancovou střechou. Střechy kostela zničil spolu se západní částí města požár v roce 1729. Ve druhé verzi tak na věži vidíme nízké provizorní zastřešení, které se pak objevuje na všech dalších vedutách města po celé 18. století. Vyplývá z toho nejspíš, že Werner kreslil v plenéru Plzeň s odstupem času dvakrát, jednou před uvedeným požárem, podruhé po něm, a to za situace, kdy Anenský kostel byl již zcela nepochybně hotov. Opakující se způsob zpodobení jednotlivých staveb i shodné chyby obou pohledů kladou otázku, nakolik je druhá práce na první nezávislá. Vedutu provází schéma půdorysu Plzně, v němž je kladen důraz na znázornění opevnění a umístění hlavních budov. Půdorysu zjevně chybí měřičský podklad. Hodnotíme-li jej ale jako práci „od oka“, je poměrně zdařilý, až na chybnou lokalizaci kláštera dominikánek, obrácení orientace františkánského kostela Nanebevzetí P. Marie o 90° a zmatku kolem kostela Všech Svatých. Ten je v půdorysu chybně umístěn a v pohledu je za něj vydáván kostel sv. Rocha na severním předmostí Saského mostu. Hlavní objekty jsou v pohledu i půdorysu shodně označeny a identifikovány v legendě: 1 hlavní kostel sv. Bartoloměje, 2 dominikánský klášter, 3 františkánský klášter, 4 klášter dominikánek („*Jungfräul. Closter*“), 5 kaple sv. Václava, za níž je omylem následkem polohy v obdobném směru považována věž městské školy, 6 radnice, 7 zbrojnice, 8 Pražská brána, 9 špitální kostel sv. Máří Magdalény, 10 Norimberská (Říšská) brána, 11 Saská brána, zde jmenovaná Plaská, 12 „kaple“ Všech Svatých (o omylech s tím spojených viz výše).

Mapový list č. 47

Obr. č. 81: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?). *Prospectus Pervetustae Regiae ac Districtualis Hodiedum Catholicae semperque Fidelis Urbis Plsnae.* Autor neznámý. Výška 325 mm, šířka 600 mm, akvarel; pravděpodobně příloha k některému opisu kroniky Jana Tannera *Historia urbis Plsnae.* Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 580. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Obr. č. 82: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?). *Wyobrazení Starožitého královského kragského wdy Wěrného katolického Města Plzně.* Autor neznámý. Výška 370 mm, šířka 860 mm, akvarel; pravděpodobně příloha k některému opisu kroniky Jana Tannera *Historia urbis Plsnae.* Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 579. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. Do stejného období jako první Wernerova kresba (obr. č. 80) patrně spadají dva akvarely, které shodně zachycují pohled na Plzeň od východu. Rozborem pohledů a problematikou jejich datace se naposledy obsáhle a úspěšně zabýval MERGL, Jan: *Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900.* Plzeň 1995, 19–20. V otázce datování je třeba s přihlédnutím k první kresbě F. B. Wernera dát přednost navržené variantě vzniku maleb před požárem roku 1729, neboť Merglova vyhraďa k ní, vyplývající ze zobrazení „hotového“ kostela sv. Anny, patrně nemá dostatečnou oporu. Závažnější námitku tvoří možnost retrospektivního záznamu vysoké střechy věže kostela sv. Markéty. Do zobrazení města se promítá důvěrná znalost prostředí jdoucí spolu s naivním způsobem zachycení námětu. Bez ohledu na skutečné možnosti zvoleného pohledu se projevuje snaha představit maximum staveb považovaných za důležité. Jejich zobrazená podoba obvykle spojuje znalost detailu s neschopností podat jej ve správných proporcích a prostorových vztazích. J. Mergl soudí, že akvarely mohly původně doplňovat některé z opisů Tannerovy kroniky a jejich autory hledá mezi příslušníky řádů usazených v Plzni. Exempláře se liší malířským podáním, vzájemný vztah mezi nimi však není jasný. Snad podle jazyka nadpisu a legendy by šlo spekulovat, že obrázek s latinským textem by mohl být vzorem českému, který se rovněž vyznačuje silnějším naivismem. Text nadpisu v přepisu zní: *Vyobrazení starožitého králov. krajského vždy věrného katolického města Plzně.* Legenda: 1 chrám sv. Bartoloměje Apoštola, 2 školy, 3 rathaus, 4 klášter františkánů neb bosáků, 5 kaple sv. Panny Barbory, 6 kostel Nanebevzetí Panny Marie, 7 brána Litická zavřená, 8 kostel sv. Anny, 9 Nová brána, 10 dům Milvinclovské první v městě vystavěnej (tzv. Mühlwenzlovský, později Říhovský dům čp. 201), 11 brána zavřená, řečená Malická, 12 masné krámy, 13 Pražská brána, 14 vodárna, 15 solnice, 16 městský špitál, 17 kaple sv. Václava, 18 magazin (zbrojnice), 19 kostel sv. Markéty, 20 klášter dominikánů, 21 kostel sv. Ducha, 22 Malá brána, 23 kostel sv. Máří Magdalény, 24 obecní mlýn, 25 pivovary.

Mapový list č. 48

Mapa č. 67: Návrh na úpravu části nábřeží, kolem 1955. *Soutěž na ideové řešení dostavby nábřežního bloku u pomníku J. V. Stalina*

v Plzni. Ladislav Kozák. Měřítko 1 : 1000, výška 455 mm, šířka 910 mm, kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2015. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Obr. č. 83: Charkovské (dnes Anglické) nábřeží s pomníkem J. V. Stalina, mezi 1953–1962. Autor neuveden. Výška 165 mm, šířka 420 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 18030. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Pomník J. V. Stalina byl odhalen na Charkovském (dnešním Anglickém) nábřeží v rámci oslav výročí VŘSR v roce 1953. Zvolené místo sice bylo exponované, jeho celková úprava však neodpovídala zamýšlenému významu pomníku. Jak je patrné z fotografie, pozadí za sochou bylo tvořeno nevzhledným zadním traktem Malého divadla a omšelými fasádami nepřiléhavých výstavních domů. Osamoceně stojící socha hledící po proudu Radbuzy si vysloužila mezi obyvateli Plzně ironické pojmenování *Porybný*. Pro zajištění důstojného prostředí byla v 50. letech vypsána architektonická soutěž na úpravu okolí. V mapové sbírce Archivu města Plzně se dochovalo několik návrhů, které velkoryse pojednávaly nejen bezprostřední okolí, ale poměrně široký prostor až k nádraží a zahrnovaly i úpravu budovy Malého divadla. Po odhalení kultu osobnosti se však pomník stal spíše přítěží. 3. ledna 1962 jednalo předsednictvo MěV KSČ o přejmenování ulic a objektů, jejichž jméno bylo spojeno se Stalinem, ovšem tak, aby nové jméno i nadále vyjadřovalo „vztah našeho lidu k SSSR“ (např. Stalinova tř. se tak stala Moskevskou). Také bylo usneseno vypracovat návrh na úpravu prostranství po odstranění pomníku J. V. Stalina. O praktických otázkách spojených s odstraněním jednala rada MěNV počátkem června. Přesné datum akce se nedochovalo, na rozdíl od Prahy však socha nebyla zničena. Na stejném místě byl 6. listopadu 1985 odhalen pomník československo-sovětského přátelství. Panorama fotografie tvoří zleva komplex obytných budov z první poloviny 20. let zvaný Mrakodrap, budova Hasičské vzájemné pojišťovny, později KV KSČ, v současnosti využívaná Západočeskou univerzitou (Miloslav Skácelík, 1939; původní stav před přestavbou z 80. let), funkcionalistická stavba bývalé Pražské městské pojišťovny (F. Roith, 1937), zadní trakt Malého divadla (dříve Německé divadlo, 1869, zbořeno 1976), při pravém okraji budova bývalé Městské spořitelny (1887–1889, přestavěna 1915) a konec bočního křídla budovy Západočeského muzea v Plzni. Zobrazený blok domů ohraničuje zleva Stalinova tř. (později Moskevská, nyní Americká), zprava Kopeckého sady.

Mapový list č. 49

Obr. č. 84a–d: Panoramatické pohledy na město Plzeň, kolem 1915 a 1935. Skenoval Tomáš Bernhardt. – a: Pohled na západní stranu Jiráskova náměstí z věže kostela P. Marie Růžencové, kolem 1915. Výška 166 mm, šířka 625 mm, montáž tří černobílých fotografií. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 5001. – b: Pohled na Plzeň ze zadního Lochotína, kolem 1915. Fiedler a Langhans. Výška 158 mm, šířka 625 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 5002. – c: Pohled na Plzeň z vodojemu na Homolce, panorama od Doudlevec k Chlumu (část 1), 1935. K. L. Soběhrad, červen 1935. Výška 175 mm, šířka 232 mm, negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 27/18. – d: Pohled na Plzeň z vodojemu na Homolce, panorama od Doudlevec k Chlumu (část 2), 1935. K. L. Soběhrad, červen 1935. Výška 174 mm, šířka 232 mm, negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 12/18. – a: Nejstarší zástavba na Pražském předměstí směrem na jih od trati se koncentrovala při nádraží a při Nepomucké třídě. Od přelomu 19. a 20. století se šířila dál a vytvořila novou čtvrť činžovních domů zvanou Petrohrad. Vzhledem k blízkosti nádraží a dílen státních drah zde značnou část obyvatelstva tvořili železničáři. V souladu s regulačním plánem z doby kolem roku 1910 zde bylo vytvořeno nové Jiráskovo náměstí s dominantou kostela P. Marie Růžencové a nového dominikánského kláštera (srov. obr. č. 40). Pohled z jeho věže k severozápadu ukazuje dobře charakter této zástavby i rozdíly mezi staršími menšími a vcelku jednotvárnými domy na straně jedné a většími stavbami z posledních let s výraznější snahou o výtvarný výraz na straně druhé. Siluetě města dominují zleva dvě věže kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí (vysvěcen 1911) a vpravo od něj výrazná budova veřejného skladiště. Dále do prava je na obzoru vidět koncentrace vysokých komínů Škodových závodů. Ve středu panoramatu převyšuje okolní zástavbu kopule městského divadla (srov. obr. č. 27) a vpravo od ní dvě věže velké synagogy (srov. obr. č. 61). Věžička v popředí patří druhé české reálné na Mikulášském náměstí (dokončena 1914). V pozadí za ní je patrná budova plzeňských muzeí (dokončena 1899, otevřena 13. července 1913; dnes Západočeské muzeum v Plzni). Vpravo od ní vidíme věž františkánského kostela Nanebevzetí Panny Marie, dále nejvýraznější plzeňskou dominantu kostel sv. Bartoloměje a siluetu radnice. V popředí je patrná kopule školní budovy na Mikulášském náměstí (1897) a dále do prava o něco vzdálenější typická silueta nové nádražní budovy (srov. obr. č. 32) a za ní velká škola Nad Hamburgem (srov. obr. č. 26). Nejvýraznější stavby při pravém okraji patří Měšťanskému pivovaru – komíny a věž vodojemu (1907). – b: Pohled na Plzeň od severozápadu byl vyfotografován z prostoru dnešní zoologické zahrady. Celé popředí zabírají záplavové louky v nivě řeky Mže. Výrazné stromořadí v levé polovině patří tzv. Kilometrovce (vyměřena 1892), aleji spojující město a Lochotínský park. Dále za ní je patrné hustší stromořadí lemující Lochotínskou ulicí, která se stáčí pod Lochotínem a dál pokračuje jako dnešní ulice Pod Vinicemi (na snímku v popředí pod svaňem) k silnici do Radčic, jejíž mladé stromořadí protíná levou polovinu fotografie. V popředí na kraji města při Lochotínské ulici je dobře patrný lihovar v prostoru bývalé Tuschnerovské zahrady. V pozadí nad jeho pravým okrajem přečínává mírně okolní zástavbu kaple věznice krajského

soudu v Sedláčkově ulici. Ve středu obrázku je dobře patrná dohoda stojící budova Kalikovského mlýna (po požáru z roku 1913) a vpravo od ní bývalá koželuzna Joachim Kohn's Sohn (1863, od roku 1905 Brummel, Bloch & Waldstein, zaniklá počátkem 30. let 20. století a zbořená počátkem 90. let 20. století). V pozadí dominují panoramatu typické siluety pivovaru (vlevo velká budova sladovny a věž vodojemu), dále ke středu radnice a kostel sv. Bartoloměje, uprostřed dvě věže velké synagogy a kopule městského divadla, směrem do prava věže kostela sv. Jana Nepomuckého a výrazná řada dvorních fasád nových činžovních domů při Hálkově ulici (srov. obr. č. 30). Celá pravá třetina patří areálu Škodových závodů, jejichž komíny a střechy hal jsou vidět za řadou zadních traktů činžovních domů Na Jíkalce a při Skvrňanské ulici. Výrazná je zejména věž pro tepelné zpracování dělových hlavn. Mezi komíny je na obzoru slabě patrná kopule trestnice na Borech. Na obzoru vlevo od středu je v oparu slabě viditelná dominanta celého kraje – hrad Radyně. – c, d: Dva pohledy na Plzeň jsou pořízeny z vodojemu městské vodárny na Homolce (vodárna byla zřízena na katastru Doudlevec v roce 1889). Chybí střední díl s pohledem na centrum města. Levý snímek (c) směřuje přes park na Homolce k severozápadu na Doudlevec při řece Radbuze a na část Říšského předměstí v pozadí. Mezi stromy je patrný most, který v letech 1928–1929 nahradil dřevěnou lávku pro pěší a brod pro povozy (původně samostatná obec o něj usilovala od roku 1903). Hlavní dominantou je velká hala elektrozávodu doudlevecké Škodovky z počátku 20. let 20. století (srov. mapu č. 37), za níž je vidět správní budova z roku 1924 (po pozdější úpravě) při křižovatce Doudlevecké a Samaritské ulice. Ze vzdálenější zástavby je možné rozeznat pavilon městské nemocnice pro nemoci plicní z roku 1921 (za komínem) a vlevo od něj o něco vzdálenější Ústav pro hluchoněmé děti z roku 1931, za války internátní zařízení Hitlerjugend (srov. mapu č. 63) a později Purkyňův pavilon se stomatologickou klinikou a ORL oddělením fakultní nemocnice. Dále vlevo je patrná zástavba z posledních let při tehdejší Žitné ulici (dnes Politických vězňů). V pravé polovině jsou slabě patrné některé další pavilony městské nemocnice a zcela při pravém okraji nad pásem zeleně Chorobinec A. Foder-mayera založený roku 1906, financovaný z nadace zřízené tímto mecenášem a nazvaný po něm v roce 1920. V roce 1942 byl předán nemocnici a oficiálně zrušen byl roku 1948. Údolí sloužilo také rekreaci – za cestou s výrazným živým plotem v pravé polovině snímku je několik hřišť, v pozadí pod chorobincem fungovala městská plovárna. Siluetu města dotváří při pravém okraji několik komínů Škodových závodů a jedna z věží kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí. Pravá část panoramatu (d) nabízí pohled přes stromy parku na nové postavené řadové a rodinné domky při Slovanské třídě. Na volné ploše za nimi bylo v 50. letech postaveno sídliště Slovany (srov. obr. č. 55). Při levém okraji je v dále patrná hrana pískovny zvané Chvojkovy lomy (dnes park). Napříč volnou plochou se táhne linie vyznačená mladými stromy – dnešní Částkova ulice. Za ní stojí řada domů při Lobežské ulici, částečně již na katastru Lobež. Vlastní Lobzy pak jsou o něco dále v pozadí, za skrytým údolím Úslavy. Jsou z nich vidět zejména věž kostela sv. Martina a Prokopa a kolonie dělnických domů (srov. obr. č. 55). Na ně navazuje ještě dále Doubravka s výraznou budovou Pikovy školy (srov. obr. č. 54, 58). Krajinnou dominantu snímku představuje vrch Chlum s rozhlednou u Pikovy chaty (1926).

Mapový list č. 50

Obr. č. 85a–l: Pohlednice města Plzně, cca 1899 – cca 1943, ze sbírky pohlednic připojené k Místopisné sbírce Ladislava Lábka, Archiv města Plzně. Skenoval Tomáš Bernhardt. – a: Pohled z věže kostela sv. Bartoloměje k severovýchodu, cca 1899–1906. Autor neuveden. I. č. 80/15b. V popředí fronta domů na náměstí s gotickými štíty Bezděkovského domu (zbořen 1906), na vzdálenějším konci Pražské ulice tvoří dominantu dům U bílého lva a gotická vodárenská věž. Za nimi je patrná budova bývalého panského mlýna, v pozadí za pásem zeleně je zřetelný rozsáhlý areál pivovaru. – b: Východní fronta náměstí mezi Pražskou a Dřevěnou ulicí, cca 1908–1911. Vydal J. Sammer. I. č. 80/190. Na místě Bezděkovského a sousedního domu již stojí novostavby. Provoz elektrických drah byl zahájen v r. 1899 a tramvaj se stala častým motivem dobových pohlednic Plzně. – c: Štěpánovy sady (dnes sady Pětatřicátníků) v roce 1902, západní část sadového okruhu vzniklého v místech původního opevnění. Herrmann Seibt, Mišeň. I. č. 81/1. Dnes tudy vede hlavní spojnice se Severním předměstím, kterému padla za obětí budova kasáren z roku 1826 (na obr. vlevo, zbořena 1969). Vpravo boční fasáda starého divadla (postaveno 1832, zbořeno 1903), na konci sadů budova 1. české reálky (1865, dnes Pedagogická fakulta ZČU), dominující kopule patří poště (1893–1895, R. Štech podle projektu F. Seitze, upravena 1927). – d: Herrmann Seibt, Mišeň. I. č. 81/101. Netypický venkovsky působící pohled z roku 1909 na část „Plzeňských Benátek“, jak byla nazývána Mlýnská strouha spojující na východním okraji historického jádra řeky Radbuza a Mži. Zасыпána roku 1922. – e: Nepomucká (dnes Slovanská) třída na tehdejším Pražském předměstí, pohled ve směru do města, 1901. Milt & Urban, Plzeň. I. č. 80/256a. Nízké patrové domy z druhé poloviny 19. století v dolní části třídy představují nejstarší část zástavby čtvrti zvané Petrohrad a řada z nich dosud stojí. Počátkem 20. století se zde dynamicky rozvíjela výstavba dělnických činžovních domů. – f: Klatovská třída, pohled k jihozápadu z věže kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí (vysvěcen 1911), cca 1912–1913. Josef Milt, Plzeň. I. č. 80/330. Kolem roku 1910 panoval nejčilejší stavební ruch na Říšském předměstí. Vlevo dole budova obecné školy z roku 1897, za novými činžovními domy je vidět nízkou budovu rolnické školy a za ní první vily zahradní čtvrti Bezovka. Na obzoru je nezřetelný obrys borské trestnice. – g: Klatovská třída, pohled k severu k centru města z věže kostela sv. Jana Nepomuckého, 1912. Josef Milt, Plzeň.

I. č. 80/322. V popředí Plzeňská továrna na stroje a vagony (původně strojírna bratří Belaniů, zanikla 1932), za ní v zeleném pásu skrytá železniční trať na Domažlice, dále k centru rozvinutá činžovní zástavba po obou stranách Klatovské třídy. Na volné ploše Radeckého (dnes Masarykova) náměstí stojí budovy někdejší vojenské pekárny a zázobárny, které v letech 1912–1913 ustoupily stavbě Obchodní akademie. – h: Budova zastávky na Říšském (dnes Jižním) předměstí, cca 1904–1905. Herrmann Seibt, Mišeň. I. č. 81/7. Postavila ji plzeňská firma Müller a Kapsa v roce 1904. V roce 1921 přibyla na protilehlé straně ulice druhá budova podle návrhu R. Buriána. Zastávka sloužila rozvíjejícímu se předměstí a dělníkům dojíždějícím do blízkých Škodových závodů. – i: Stavba zastávky na Říšském předměstí v roce 1904 na pohlednici cca z roku 1912. Herrmann Seibt, Mišeň. I. č. 81/103. V pozadí část hlavního komplexu Škodových závodů, vpravo nároží budoucí Korandovy ulice. Za konjunktury zbrojní výroby v době 1. světové války se areál Škodovky rozšířil až k nř. – j: Náladový pohled na Měšťanský pivovar přes nivu při soutoku Radbuzy a Mže, cca 1911. Herrmann Seibt, Mišeň. I. č. 81/111. Dominantu tvoří vodárenská věž postavená v roce 1907 podle vzoru holandských majáků. – k: Pohled z novostavby tzv. Pražského mostu (otevřen 1942) proti proudu Radbuzy, cca 1943. Pavel Ulmann, Plzeň. I. č. 81/128. Hlavní dominantu tvoří budova policejního ředitelství architektů Čermáka, Paula a Neckáře z let 1937–1938. V letech 1939–1945 Deutsches Behördehaus, sídlilo zde gestapo, německý úřední soud a úřad vrchního zemského rady. Nová nábřeží vzniklá regulací řek poskytlá místo i pro další výrazné stavby – vlevo Masarykova studentského domu a Okresní nemocenské pojišťovny (B. Chvojka, 1928–1930), vpravo za ním tzv. Mrakodrap (H. Zápál, 1924), za ním budova Hasičské vzájemné pojišťovny (Miloslav Skácelík, 1939). – l: Stavba mostu přes Radbuza v roce 1942, pohled opačným směrem. Pavel Ulmann, Plzeň. I. č. 81/130. V pozadí areál pivovaru v popředí s pivovarskou vilou (H. Zápál), vpravo část monumentální fasády městských lázní (B. Bendelmayer, 1928–1931).

Zadní strana přebalu

Obr. č. 86: Výuční list s vedutou Plzně od jihovýchodu, po 1802. Jan Pechan. Novotisk z původní matrice, tiskl Kotyza, 2003. Výška 400 mm, šířka 497 mm, mědiřyt. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 939a, matrice C 20. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Z přelomu 18. a 19. století pochází řada tří variant výučních listů s vedutou Plzně v záhlaví, vydaných v Praze Norbertem Starým a tištěných v tiskárně rodiny Balzerů. Přinášejí obdobný pohled na město od východu s dosud kompletním opevněním, za kterým je vidět hustou zástavbu a zejména výškové zdůrazněné dominanty města. Pozoruhodný je způsob, jakým tato série vyobrazení reaguje na změnu městské siluety v souvislosti s likvidací jedné z těchto dominant – kostela sv. Markéty u dominikánského kláštera v severozápadním nároží města. Nejstarší varianta rytá před rokem 1790 Řehořem Balzerem jej zobrazuje krátce po zrušení kláštera (1785) dosud v intaktní podobě (mj. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 922). Následující verze z let 1793–1802 zhotovená Janem Karlem Balzerem zachycuje dosud stojící loď kostela, ale již bez věže, ačkoli v celkové kompozici na ni původně bylo pamatováno světlým místem mezi mraky (mj. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 921). Nejmladší rytinu vytvořil Jan Pechan po roce 1802, kdy byla zbořena i chrámová loď. Klasicistní vyobrazení s andělem doprovázejícím poutníka po stranách předtištěného textu jsou převzata z druhé verze výučního listu.

Ausführliches Verzeichnis der Karten, Pläne und Abbildungen für den Band Nr. 21 – Plzeň (Pilsen)

Zusammengestellt von Jan Anderle, Tomáš Bernhardt, Václav Čada, Petr Domanický, Eva Semotanová, Adam Skála, Robert Šimůnek, Radek Široký, Stanislav Štangel, Martina Vichrová, Tomáš Vybíral, Marie Wasková

Titelseite des Umschlages

Abb. Nr. 1: Wappen der Stadt Pilsen. Graphische Bearbeitung Petr Kolář und Petr Tomas.

Abb. Nr. 2: Vedute der Stadt Pilsen vom Nordosten, 1602. Autor Johann Willenberg. Vgl. Kartenblatt Nr. 44, Abb. Nr. 77.

Textblätter

Abb. Nr. 3: Siegelstock der Stadt Pilsen aus der Zeit um 1300. Archiv der Stadt Plzeň, Siegelstocksammlung, Peč 1/1. Foto Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 4: Wappen der Stadt Pilsen im Jahre 1578. Die Wappenabbildung (Federzeichnung, koloriert) ist ein Bestandteil des Breves von Papst Gregor XIII. (datiert 1578, Dezember 1., Rom), womit er das Wappen der Stadt Pilsen vermehrt (de facto konfirmiert). Archiv der Stadt Plzeň, Sign. I.359. Foto Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 5: Abbildung der Stadt Pilsen (?), 1480. Federzeichnung, die den Text von einem der Traktate von Petrus Hispanus abschließt; aus dem Explizit („*Explicit quintus tractatus per manus Johannis de Plana Bohemie in scola plznensi hora XXIII. anno Domini M^oCCCC^oLXXX^o*“) geht hervor, dass den Text Jan von Planá (Johann von Plan) in der Pilsner Schule im Jahre 1480 schrieb – sein Werk ist wohl auch die Abbildung der Stadt. Archiv der Prager Burg – Archiv des Prager Metropolitankapitels, Hs. M XXXVII, fol. 102v. Foto Stanislav Loudát.

Abb. Nr. 6: Blick auf die Kirche des hl. Bartholomäus, 1491. Miniatur in Stupník's Graduale. Bibliothek des Nationalmuseums in Prag, Sign. XII A 20, fol. 190v. Foto AIP Beroun.